

EU Leonardo INVITE 2003-2006

Biografiskt perspektiv i psykosocialt arbete – ett fortbildningsmaterial

Biografiskt perspektiv i psykosocialt arbete – ett fortbildningsmaterial

EU Leonardo INVITE 2003-2006:
Biografiskt perspektiv i psykosocialt arbete - ett utbildningsmaterial

Svenskt sammandrag av
Biographical Counselling in Rehabilitative Vocational Training
- Further Education Curriculum

<http://www.biographicalcounselling.com>

Sammandrag och översättning: Johanna Björkenheim och Marika
Westerling (modul C3)

FSKC Rapporter 6/2009
Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

Publikationen finns i pdf på våra hemsidor www.fskc.fi
Helsingfors 2009

ISBN 978-952-5588-34-7 (PDF)

Innehåll

Till läsaren	4
0. Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv- en introduktion	9
<i>Sandra Betts, Aled Griffiths, Fritz Schütze, Peter Straus</i>	
A. Biografen i fältet mellan sociala betingelser och individens identitetskonstruktion	43
A.1 Sociala skyldigheter och kollektiva identiteter	43
<i>Sandra Betts</i>	
A.2 Samspelet mellan personlig identitet och "de andra"	44
<i>Agnieszka Golczynska-Grondas</i>	
A.3 Sociala betingelser och den fria viljan – levnadslopp och yrkesbana	45
<i>Johanna Björkenheim, Synnöve Karvinen-Niinikoski</i>	
A.4 Livsberättelser, narrativ och rehabilitering	46
<i>Johanna Björkenheim, Synnöve Karvinen-Niinikoski</i>	
B. Att förstå biografiska processer	48
B.1 Biografiska processer i socialt arbete	48
<i>Johanna Björkenheim, Johanna Levälahti, Synnöve Karvinen-Niinikoski</i>	
B.2.1 Analys av biografier: att analysera självbiografiska narrativa intervjuer – del I	50
<i>Fritz Schütze</i>	
B.2.2 Analys av biografier: att analysera självbiografiska narrativa intervjuer – del II	60
<i>Fritz Schütze</i>	
B.3 Konversationsanalys av samtal. Rådgivningsverksamhet, problem- kontra lösningsinriktning och situationer för biografisk rådgivning	84
<i>Bärbel Treichel</i>	
B.4 Att arbeta med klienter i yrkesrehabilitering - synpunkter på professionellt arbete och biografiska processer	85
<i>Gerhard Riemann</i>	
C. Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv	86
C.1 Den psykosociala rådgivningens förlopp, verksamhetsformer och arbetsfaser	86
<i>Bożena Borucka & Agnieszka Golczyńska-Grondas</i>	
C.2 Institutionella ramar och villkor för psykosocial rådgivning i yrkesrehabilitering	87
<i>Agnieszka Golczyńska-Grondas, Jolanta Grotowska-Leder</i>	

C.3 Att arbeta med problem i psykosocial rådgivning: allmänna
handlingsstrategier och det unika i en enskild livssituation
Agnieszka Golczyńska-Grondas

87

Appendix 1 och 2

Till läsaren

I EU Leonardoprojektet INVITE, som pågick under åren 2003-2006, samverkade universitet från Finland, Tyskland, Polen och Wales (Helsingfors, Magdeburg, Lodz och Bangor) tillsammans med praktikpartners i nämnda länder och i Italien och Österrike. Från Finland deltog samhällspolitiska institutionen vid HU och som praktikpartners Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området (FSKC) och enheten för socialt arbete vid HUCS Mejlans sjukhus. Målsättningen med INVITE-projektet var att skapa och prova ut ett undervisningsmaterial för fortbildning i psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv att användas särskilt inom yrkesrehabiliteringen. Materialet har testats tillsammans med praktiker och forskare i seminarier och i en pilotutbildning som anordnades under projektets gång av Helsingfors universitet tillsammans med FSKC.

INVITE-projektets övergripande syfte var att lära professionella att bli uppmärksamma på brukarnas s.k. biografiska arbete. Detta kan göras t.ex. så att man i en arbetsgrupp studerar klientintervjuer och tillsammans ser på hur klienter i sin berättelse dragit sig till minnes tidigare händelser i sitt liv. Man försöker urskilja de biografiska processtrukturerna och se den övergripande biografiska strukturen i klienternas liv och upptäcka vilka faktorer som utlöst de centrala livskriserna samt hur dessa inverkat på personens livslopp.

Detta undervisningsmaterial är avsett att användas i fortbildningen av professionella rådgivare inom yrkesvägledning, utbildning och rehabilitering, av psykologer, socialarbetare och andra som kan ha nytta och intresse av att utveckla ett biografiskt perspektiv i sitt arbete. Ett sätt att ordna arbetsplatsutbildning och fortbildning är genom utvecklingscirklar. Materialet lämpar sig även för självstudier.

De tretton modulerna presenteras här i svenskt sammandrag så att den första modulen (0) och modul B2 översatts något förkortade, den sista modulen (C3) i sin helhet; innehållet i de övriga modulerna ges i korta sammandrag. Modulerna innehåller teorier, beskrivningar av arbetsprocesser och fallbeskrivningar. Materialet är skrivet av forskare och praktiker som deltagit i projektet. Hela modulsamlingen (curriculum) kan laddas ner på engelska på <http://www.biographicalcounselling.com>. Denna svenska förkortade version finns att tillgå på FSKC:s webbplats <http://www.fskc.fi>.

I den svenska översättningen har termen "counsellor" oftast översatts med (psykosocial) rådgivare, eftersom det inte finns någon bra översättning på svenska och eftersom INVITE-projektet riktade sig till olika yrkesgrupper. "Biographical

counselling” har översatts med uttryck som ”psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv” och ”biografisk rådgivning”.

Översättningen ges ut av samhällspolitiska institutionen vid HU och FSKC. Vi hoppas att materialet ska bli till nytta och komma till god användning i utvecklingen av god praktik inom psykosocialt arbete.

Helsingfors, 25.8.2008

Synnöve Karvinen-Niirikoski

Professor i socialt arbete, finländsk projektledare för INVITE
Samhällspolitiska institutionen
Helsingfors universitet

Ilse Julkunen

Professor i praktikforskning
Mathilda Wrede-institutet
Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området

Johanna Björkenheim

Universitetslärare i socialt arbete, forskare i INVITE
Samhällspolitiska institutionen
Helsingfors universitet

Begreppsdefinitioner

Biografiskt arbete

Biographical work

Individens ansträngningar för att sammanjämka den sociala verkligheten i sitt liv (realitetsprincipen) med sin självutveckling (autonomiprincipen). BA är nödvändigt efter en central livskris och sker främst genom berättande.

Biografisk identitet

Biographical identity

Uppstår genom biografiskt arbete och är den ömsesidigt beroende relationen mellan identitetsutveckling och livshistoria.

Biografiska process-strukturer:

Biographical process structures

Här nämns fyra strukturer a)-d):

a) Biografiskt handlings-schema

Biographical action scheme

a) En persons försök att aktivt forma sin egen levnadsbana.

b) Förlopp av lidande

Trajectory of suffering

b) Ett slags ond spiral av (yttre) händelser som påverkar en persons liv mer eller mindre oberoende av dennas vilja.

c) Institutionellt förväntningsmönster

Institutional expectation pattern

c) Institutionellt formade och normativt definierade levnadsbanor, t.ex. gällande yrkeskarriären eller familjelivets utveckling.

d) Biografiska förändringar (kreativa metamorfoser)

Biographical metamorphosis development, creative metamorphoses of biographical identity

d) Omvälvande förändringar i den biografiska identiteten.

Personlig identitet

Personal identity

Markerar att någon är en unik och särskild individ. Länken mellan social identitet och självet.

Social identitet <i>Social identity</i>	Markerar att människor i vissa avseenden är lika andra.
Primära identiteter <i>Primary identities</i>	Identiteter som är relativt bestående, t.ex. kön, etnicitet.
Sekundära identiteter <i>Secondary identities</i>	Identiteter som kan förändras, t.ex. yrke, föräldraskap.
Pragmatisk refraktion	Att placera det någon säger i sitt sammanhang och försöka se det sagdas sociala funktion snarare än tolka det ordagrant.
Självhistorisk gestalt <i>Self-historical shape</i>	En persons syn på sitt liv som formas genom en "stor berättelse" om personen själv och innefattar det förflutna, nuet och framtiden.

Sandra Betts & Aled Griffiths & Fritz Schütze & Peter Straus

0. Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv - en introduktion

Den första modulen försöker fånga den komplexa uppgift som psykosociala rådgivare i yrkesrehabilitering har när de ska uppmuntra och stöda sina klienters s.k. biografiska arbete. Här diskuteras varför det är viktigt att rådgivare har biografiska insikter i sina klienters livslopp. Grundläggande socialvetenskapliga begrepp som är viktiga för biografisk analys beskrivs: identitet och själv; identiteter i utveckling; flytande, fragmenterade och splittrade identiteter, situationell identitet och utvecklingen av en biografisk identitet. Begreppet biografiskt arbete förklaras utförligt och en teoretisk modell för psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv skisseras upp. Modulen återges i svensk översättning något förkortad.

1 INVITE-projektets grundidé

EU Leonardo-projektet INVITE har genomförts av fyra europeiska universitet i Finland, Tyskland, Polen och Wales (Helsingfors, Magdeburg, Lodz och Bangor) och tio praktikinstitutioner i dessa länder och i Italien och Österrike. I ett samarbete mellan praktiker och socialforskare har föreliggande undervisningsmaterial utvecklats, testats och bearbetats för att användas för fortbildning i biografisk rådgivning med personer som befinner sig i en svår yrkessituation och behöver rehabilitering.

Målsättningen med projektet har varit att skapa och prova ut ett undervisningsmaterial för fortbildning i sådan psykosocial rådgivning där man använder sig av metoder liknande dem som används i sociologisk analys av biografier. Undervisningsmaterialet är avsett för professionella rådgivare (socialarbetare, yrkesskollärare, socialpedagoger, psykologer m.fl.), som arbetar inom den integrerande yrkesrehabiliteringen med personer som drabbats av en svår, livsförändrande sjukdomskris (t.ex. en olycka, en allvarlig sjukdom, funktionshinder på grund av en kronisk sjukdom) och som inte längre kan arbeta i sitt vanliga yrke.

INVITE använder teoretiska begrepp och metoder som utvecklats i den kvalitativa socialvetenskapliga forskningen med självbiografiska narrativa intervjuer. Dessa koncept och metoder kan nu tillämpas av olika yrkesgrupper som arbetar inom

yrkesrehabiliteringen. Koncepten har omarbetats till redskap för att utforska klienters livssituation och samtala med dem om det s.k. biografiska arbete som de måste utföra för att klara av uppgiften att välja och utbilda sig till ett nytt yrke.

Personer som befinner sig i en livssituation där de behöver yrkesrehabilitering är tvungna att välja nya biografiska alternativ. För att klara den stora livsförändringen blir det nödvändigt att utföra s.k. biografiskt arbete. Rehabiliteringspersonalens uppgift blir att hjälpa sina klienter med detta arbete genom att stärka deras biografiska förmåga att arbeta sig igenom svåra upplevelser, att få tillbaka sin biografiska känsla och självkänsla och att utforska sin personliga livshistoria för att förstå vilka omständigheter som stärkt deras biografiska resurser och vilka som försvagat dem. Personalen bör hjälpa klienterna att utforska och fatta beslut om, när de ska försöka bearbeta sina biografiska tendenser att bli kränkta och ur stånd att utföra vissa element i ett yrkesarbete, och i vilka situationer de bara ska undvika sådana arbetssituationer som tenderar att skada dem. Personalen bör naturligtvis också stöda klienterna att använda sina biografiska resurser för att utveckla sin handlingsförmåga och förmågan till biografisk förändring.

I yrkesrehabilitering borde man alltid satsa litet tid på att individuellt vägleda och stöda klienterna i att utföra biografiskt arbete. Detta kan ske över en längre tid, t.ex. om kontakten med klienten pågår under en omskolningsprocess. I sådana fall finns det goda möjligheter för rådgivare att utveckla och/eller prova nya arbetsmetoder för vägledning i biografiskt arbete. INVITEs specifika grepp på yrkesorienterad vägledning som tillämpar koncept och metoder från sociologisk biografianalys med självbiografiska narrativa intervjuer kan också användas vid kortvariga rådgivningskontakter. En ökad sensibilitet hos rådgivaren för biografiska effekter av sjukdomskriser, arbetslöshetsfallor och nödvändiga omställningar i arbetet kan ha stor betydelse för klientens biografiska självförståelse, liksom också för rådgivarens egen professionella förståelse för klienters olikhet.

I vissa fall kan en rådgivare också vid en kortvarigare samtalskontakt på kort tid med hjälp av narrativ intervju och relevant biografisk analys utreda sin klients livssituation förutsatt att denne är villig och stark nog att företa en intensiv utforskning av sig själv. Samtidigt är det viktigt att rådgivaren kan avgöra i vilka situationer det är möjligt att sporra klienten att undersöka nya fenomen och när det är bäst att invänta klientens egen inre utveckling och initiativ. Det finns inga enkla lösningar.

2 Institutionscentrerat eller klientcentrerat arbete?

Man kan säga att det finns två ytterligheter när det gäller att bemöta klienter inom sociala institutioner: rutinmässiga processer och professionella processer.

Rutinmässiga (institutionscentrerade) procedurer styrs av villkorliga, interna organisationsprogram. Logiken är följande: "Vår organisation tillhandahåller vissa, i förväg uppgjorda alternativ för att lösa problem, låt oss alltså söka fram de personer vilkas problem passar in på våra behandlingsformer. Rutinmässiga procedurer kan vara mycket användbara och effektiva om klientens problem passar in på de definitioner och behandlingsformer som organisationen erbjuder. Effektiviteten i termer av kostnader och tid för rådgivningen är maximal, om klienterna har flera problem som passar in i de på förhand uppställda definitionerna och verksamhetsformerna. En del av arbetet på kommunala och privata arbetsförmedlingar är av detta slag. Men rutinmässiga procedurer är inte tillräckligt flexibla för att hantera problem som ligger utanför de på förhand utvalda och operationellt definierade behandlingsprogrammen. Många problemkonstellationer i yrkesrehabilitering är av detta slag. Inte sällan kommer en klient till en myndighet eller organisation med en mycket specifik, biografiskt betingad problemkonstellation.

Två exempel: En person kan mot sin vilja tvingas in i en viss arbetspraktik, som t.ex. när en ung man blev utsparkad från en utbildning i ett kvalificerat högstadium och placerad som lärling hos en rörmokare. Eller som när en ung kvinna av sina föräldrar tvingades henne in i en läroavtalsutbildning som hon avskydde, detta för att det var lätt att komma in där och för att utbildningen ansågs passande för en ung kvinna. Båda dessa personer utbildades till yrken där de skulle komma att arbeta en lång tid, yrken som de aldrig trivdes i men ändå måste leva med. De upplevde situationen som alienerande. En person som upplever allt arbete och alla yrken som alienerande och aldrig får upptäcka den enorma potential för självidentifikation som finns i ett arbete har svårt att senare öppna sig för intensiv omskolning till ett nytt yrke. Professionellt rådgivningsarbete kan stöda dessa klienter att ompröva det biografiska värdet av ett yrkesarbete som potential för positiv självvärdering och personlig tillväxt. Detta är en viktig förutsättning för att en eventuell omskolning ska lyckas.

Det andra förhållningssättet vid samtal med klienter, det professionella (klientcentrerade), är centralt i situationer där klientens problem inte passar in i de standardiserade problemdefinitioner och åtgärder som erbjuds av den hjälpande organisationen. De flesta biografiskt betingade problemkonstellationer är av detta slag. I sådana fall går yrkeshjälparen in i en tids- och arbetskrävande process och undersöker klientens biografiska processer. Här måste varje unika klients personliga perspektiv beaktas. Detta kan göras genom fallanalys och studier av klientens personliga perspektiv, speciellt när det gäller sådana aspekter av livet som klienten

inte själv förstår eller bara har begränsad fokus på. Klienten presenterar vanligen sitt problem som en berättelse, där hans/hennes personliga involvering rullas upp som en mer eller mindre dramatisk eller tragisk historia. Professionellt individuellt arbete innebär i detta fall att klienten under uppmuntran av rådgivaren presenterar sitt problem i form av en berättelse. Rådgivningen och arbetet på att hitta en väg ut ur problemkonstellationen görs sedan av klient och rådgivare som en gemensam process.

Ett rutinmässigt sätt att behandla klienter på innebär att inte beakta deras egna åsikter, personliga planer och upplevelser, att inte lyssna till deras egen förståelse av sitt problem och tolkningar av personalens och organisationens oklara verksamhet. Den byråkratiska institutionens system bestämmer vad som ska göras och i vilken ordning. Värden, mål och kriterier för interaktiva handlingsplaner mellan klient och anställd bestäms av den byråkratiska institutionens intressen. Klienten tillåts inte följa sitt eget schema av inre tid för att söka, förstå, utvärdera och utveckla sina planer i lugn och ro och genomgå en kreativ förändring. För klienten är många av den byråkratiska institutionens handlingsätt, procedurer, regler och grundsatser obegripliga och döljs bakom en ridå av till synes vänliga och civiliserade handlingar i vardaglig konversation. Klienten upplever sig styrd av yttre krafter och utvecklar stor rädsla för vad som sker och vad som skall ske framöver. Klientens rädsla håller honom/henne” på plats” och på ett ”bekvämt” avstånd från rådgivaren. Klienten förväntas endast acceptera rådgivarens åtgärder och följa organisationens regler.

Svårigheter och misstag i den rutinmässiga hanteringen av en klients rehabiliteringsärendet hemlighålls för klienten på ett sätt som påminner om den gripande beskrivningen i Kafkas roman ”Processen”. Byråkratiskt bemötande med standardiserade procedurer är vanliga i flera typer av statliga och privata arbetsförmedlingar som ofta dras med en brist på utbud av lämpliga arbetstillfällen och ekonomiska resurser. Tecken på det kollektiva mentala syndrom som Kafkas portvakt uppvisar kan därför ofta ses hos personalen på institutioner med målsättningen att skydda det allmänna bästa mot klienternas eventuellt olagliga avsikter.

Att lyssna till klienternas biografiska berättelser innebär att ta deras perspektiv och uppfattning på allvar. Detta kunde orsaka problem i en byråkratisk organisations standardprogram, eftersom klienternas idéer och planer kanske inte passar in i programmet och kan ta mer tid än beräknat. Självbiografiskt berättande innebär en påtaglig ansträngning och varken klient eller rådgivare kan i förväg veta vilka nya samtalsämnen och problem som dyker upp. Sådant berättande och utvecklande av sociala relationer går tvärt emot logiken i en byråkratisk process. Därför tvekar ”institutionsorienterade” rådgivare ofta att erbjuda sina klienter möjligheten till självbiografiskt berättande. I stället tystnar klienten, som ju inte har någon orsak att lita på att rådgivaren och organisationen använder hans/hennes självbiografiska

material på ett riktigt och respektfullt sätt. Tvärtom kanske rådgivaren använder materialet för att omöjliggöra brådskande hjälp och för att stigmatisera, marginalisera och till och med kriminalisera klienten.

Att inte lyssna till klienters självbiografiska berättelser kan emellertid motverka syftet med rådgivarnas arbete på Arbetskraftsbyråer. För att kunna hjälpa sin klient att hitta ett nytt arbete eller yrke borde rådgivaren känna till hur klienten uppfattar sig själv och sin arbetshistoria och också den tillfredsställelse, glädje, förtret och rädsla som är förknippade med arbetet. Med sådan kunskap kunde rådgivaren bättre bedöma i vilken riktning sökandet efter en ny anställning eller ett nytt yrke bäst kunde ske, något arbete som klienten kunde identifiera sig med och för vilket han/hon kunde utveckla en ny personlig och professionell styrka och motivation. Dessutom skulle rådgivaren ha nytta av att känna till också "privata", icke-yrkesrelaterade sidor och biografiska detaljer i klientens livslopp, t.ex. att han älskar att pyssla med gamla material och sätta ihop nya saker av dem eller – från ett annat exempel – att klienten älskar att klä sin dotter i vackra kläder. Sådan i och för sig perifer kunskap om klientens personliga intressen kunde ge en fruktbar fingervisning om ett eventuellt lämpligt yrke som han/hon kunde välja och personligen utveckla. Den kunskapen kunde hjälpa rådgivaren att t.ex. stöda sin klient att försöka bli byggnadsingenjör, sedan han fått beroendeproblem och blivit psykiskt instabil under sina matematikstudier, eller, som i ett annat exempel, stöda klienten att bli skraddare eller frisörskas efter att hon varit totalt otillfredsställd med sitt arbete vid en metallfabrik. I en byråkratisk miljö vid ett institutionellt samtal som påminner mer om en utfrågning än om ett fritt flytande samtal skulle sådan information normalt inte komma fram. Vid ett institutionellt samtal på en Arbetskraftsbyrå är det vanligt att klienten erbjuds ett arbete eller vissa omskolningsalternativ. Klientens svar på frågan om han/hon vill ta emot arbetet ifråga (vilket ibland kallas preciserings- och subtraktionsmetoden) ger inte möjlighet att få kunskap om klientens erfarenheter och subjektiva perspektiv (livsupplevelser och uppfattningar) från tidigare yrkessituationer och inte heller om sådana mindre framträdande drag i privatlivet som eventuellt kunde utgöra en ny potential för yrkeslivet.

Professionella rådgivare arbetar naturligtvis på olika sätt och det gäller också rådgivare som arbetar inom yrkesrehabiliteringen. Rådgivaren är i bästa fall inriktad på att systematiskt stärka klientens handlingskapacitet och personliga autonomi. Tre viktiga drag kännetecknar denna typ av klientcentrerad professionell rådgivning:

- **Att förstå klientens perspektiv.** Rådgivaren undersöker systematiskt klientens erfarenhetsbaserade syn på sina egna upplevelser. Detta innebär att man tar reda på bl.a. hur klienten definierar och förklarar sin problemsituation, men det betyder inte att man utan vidare accepterar klientens förklarande argumentation

som sådan. I stället måste förklaringarna placeras in i klientens erfarenhets-sammanhang och speglas tillbaka till honom/henne.

- **Att låta klienten gå framåt i egen takt och få följa sin egen inre tid.** Detta innebär bl.a. att klienten ges tid att berätta sig igenom den ödesdigra serie av händelser som lett till nuvarande problemsituation, tid att vara subjekt i sitt utforskande och sina reflektioner och också tid att utveckla sin egen biografiska (personliga och sociala) identitet. Att låta klienten framskrida i egen inre takt innebär att låta honom/henne göra misstag, omprövningar, söka i olika riktningar och göra flera försök. Å andra sidan bör det finnas en klar profil av institutionellt tidsschema med förväntningar som orienterar klienten mot hans/hennes uppgift att genomgå en förändringsprocess.
- **Att uppmuntra klientens självbiografiska berättande** om sina upplevelser av problemet och om den händelsekedja som lett till dessa upplevelser. Detta innebär en mer eller mindre kritisk och saklig självpresentation från klientens sida. I och med klientens självbiografiska berättande med de begränsningar som ställs av extempore (oförberett) berättande och med de kognitiva mönstren för hur en berättelse struktureras, kommer klientens egen tid, den inre tid det tar att öppna sin identitet, och de s.k. biografiska processtrukturerna att dominera över den institutionella tiden hos den organisation där rådgivaren arbetar.

3 Olikhet och identitet i ett institutionscentrerat respektive ett autonomistärkande arbetssätt

I föregående kapitel nämndes tre centrala drag i professionell rådgivning:

- att beakta klientens perspektiv,
- att låta klienten gå framåt i processen enligt sin egen personliga (inre) tid,
- att låta klienten berätta om hur han/hon själv upplever sitt problem.

Utifrån dessa tre aspekter bör den professionelle rådgivaren allvarligt och varsamt ta hänsyn till klientens biografiska förutsättningar och personliga livssituation. Rådgivaren bör beakta klientens identitetsutveckling och utvecklingens relation till livshistorien: För att arbetet på klientens rehabiliteringsproblem med arbetsbyte och/eller omskolning som mål ska bära frukt bör rådgivaren förstå klientens biografiska identitet så som den utvecklar sig i dennes egen berättelse. Biografisk identitet, som vi kallar den ömsesidigt beroende relationen mellan identitetsutveckling och livshistoria, är en komplicerad process i det globaliserade och på många sätt fragmenterade postmoderna samhället vi lever i.

Biografisk identitet flödar från två källor:

Genom att en individ av andra och sig själv tillskrivs vissa sociala kategorier särskiljs individen från sociala grupper som han/hon inte tillhör. Denna kategorisering bekräftar att individen är olik andra individer och på vilket sätt.

Samtidigt utgör tillskrivandet och självtillskrivandet av sociala kategorier grunden för olika "vi-kollektiv" som individen tillhör och identifierar sig med. Självidentifikationen har sin grund i individens personliga erfarenheter av händelsekedjan i hans/hennes unika liv och inre utveckling liksom i de kategoriseringsprocesser som ingår i erfarenheterna. Dessutom är självidentifikationen en reflexiv process där de sociala "vi-kategorierna" används, slås ihop och integreras och deras speciella kombination tolkas. Detta sker som ett led i konstruktionen av ett personligt själv som passar ihop med individens egna personliga upplevelser och inre utveckling.

Ur detta växer personens unika väsen och enhet fram. Genom att kategoriseras som "annan" och "annorlunda" behandlas en klient ofta på ett institutionellt sätt, blir föremål för organisationens kontrollerande procedurer och kan därigenom inkluderas i eller exkluderas från olika former av samhällsservice. Det personliga självet däremot är ett villkor för individuell autonomi och empowerment. Biografisk identitet som ett socialt helt föds ur båda källorna; å ena sidan förändras den hela tiden, å andra sidan är den konstant självidentisk. Den biografiska identiteten är en produkt av reella sociobiografiska processer där den tillskrivs kategoriska skillnader samtidigt som den är en handlande kraft som själv konstruerar sitt individuella, unika väsen.

Identitet - en introduktion

Identitet har att göra med hur en individ besvarar frågan "Vem är jag?". Det handlar om "vår uppfattning om vem vi är och vilka andra människor är och också om hur andra människor förstår sig själva och andra" (Jenkins 1996). Det innebär att göra jämförelser mellan människor och därigenom skapa likheter och olikheter mellan dem. Personer som uppfattas av andra och av sig själva som lika, delar en gemensam identitet som skiljer sig från den identitet som sådana personer har som anses vara annorlunda och som därför inte delar samma identitet. Identitet är sålunda en central del av det sociala livet. Det är bara genom att göra skillnad mellan olika gruppers identitet som människor kan relatera till andra människor. Medvetenheten om olika identiteter kan ge en antydning om vilken typs människa man har att göra med och därmed också hur man kan förhålla sig till honom/henne. Jenkins (1996) säger "Utan social identitet finns de facto inget samhälle".

Eftersom identitet ger oss ett redskap med vilket vi kan besvara frågan: "Vem är jag?", så kunde identitet tyckas handla om personlighet; vilken typs människa jag är. Men det är bara en del av sanningen. Identitet är i väsentliga avseenden något annat än personlighet. Vi kan dela personlighetsdrag med andra människor men att dela identitet vittnar om ett aktivt engagemang från vår sida. Vi kan välja att identifiera oss med en speciell identitet eller grupp, även om valmöjligheterna ibland är större,

ibland mindre. Identitet förutsätter någon mån av medvetenhet från vår sida. Sålunda hänvisar sociala identiteter inte till specifika separata personlighetsdrag (såsom blyghet, ärlighet och pålitlighet), även om något av dessa drag kan ingå i en identitet. Sociala identiteter utgör snarare grupper av personlighetsdrag och egenskaper som är kopplade till vissa sociala roller, kategorier eller grupper av människor. Exempel på vanliga sociala identiteter i nutida samhällen är benämningar som kvinna, barn, förälder, läkare, studerande, socialarbetare, politiker, katolik, jude, narkoman m.m. En del av dessa identiteter baserar sig på klart definierade yrkesroller, andra hänför sig till mer generella sociala positioner och några motsvarar snarare stereotyper än specifika roller. Men de betecknar alla en särskild typ av verklig eller inbillad person, som kan tillskrivas vissa speciella moraliska kännetecken och sociala egenskaper och förmågor och som människor kan identifiera sig med eller bli identifierade med av andra.

En person identifierar sig med en viss social typ - eller identifieras med den av andra - när denna typ på ett adekvat sätt uppfattas beskriva vissa huvuddrag i personens liv. En social identitet kan betraktas som fundamental för en persons hela sätt att vara. Men man skall inte utgå ifrån att människor identifierar sig själva på bara ett sätt. Människor har flera olika identiteter och de kan byta från en identitet till en annan beroende på situationen och sammanhanget som de uppträder i och beroende på vilka roller de tar på sig. En man kan till exempel anse sig vara läkare när han är på jobbet, far när han är hemma och anhängare av en fotbollsklubb under sin fritid.

Identitet är alltså en social fråga, eftersom det handlar om den grupp vi identifierar oss med. Det är en kombination av hur jag ser mig själv och hur andra ser mig. Enligt Woodward (2000) är identiteten delvis intern och subjektiv men också delvis extern och beroende av andras uppfattning. Även om det finns element av fritt val eller individuell påverkan beträffande några av de grupper vi identifierar oss med, så är det svårare att personligen välja eller ändra på andra, t.ex. vår könsidentitet. En person kan betrakta sig som man, men om alla andra ser honom som kvinna, kan det vara omöjligt för honom att skapa sig den identitet han vill ha. Identiteten formas alltid av en kombination av individuellt agerande och strukturellt tvång. Även om, som Woodward säger, det finns ökade möjligheter och rörlighet i hur man kan bygga upp sina identiteter i det nutida samhället, så finns det ändå strukturella betingelser som fortfarande hindrar en del människor från att anta de identiteter de skulle vilja ha. Bland de viktigaste strukturerna som begränsar individuella val är kön, nationalitet och klass. "Ekonomiska omständigheter, förändringar i arbetsförhållanden, fattigdom, rasism och brist på bekräftelse av våra etniska eller nationella identiteter nekar oss tillgång till identiteter som vi kanske skulle vilja anta... Våra kroppar sätter gränser för vad som är möjligt att uppnå" (Woodward 2000).

Jenkins (1996) är av liknande åsikt när han säger att förmågan att kunna göra anspråk på identiteter för oss själva och att kunna tillskriva andra särskilda identiteter i själva verket är en fråga om makt. En del grupper har mer makt än andra i detta avseende. Så kan till exempel fattiga och arbetslösa som bor i stadskärnor ha mycket liten makt att undgå att betraktas som "underklass". Identitet är alltså aldrig helt flytande eller enbart en fråga om val. Sociala identiteter existerar och de förvärvas och tilldelas inom maktrelationer. Identitet är något man måste förhandla sig till och kanske kämpa för. Identiteter kan alltså vara både kollektiva och individuella. Black Power-rörelsen i USA och feministiska och homosexuella befrielse-rörelser är exempel på grupper som organiserar sig för att ändra på vedertagna uppfattningar om vissa sociala identiteter. Rörelserna har inte enbart varit enskilda individers kamp för att uppnå en mer positiv social identitet. De har varit (och är) olika sociala gruppers kamp i strävan efter en mer positiv social identitet för gruppen som helhet.

Identitet och självet

Ordet identitet används allmänt för att hänvisa både till det som här kallas social identitet och till det besläktade begreppet personlig identitet. Social identitet markerar att människor på vissa punkter är lika andra. Personlig identitet markerar att någon är en unik och särskild individ. Personlig identitet (som kännetecknas bl.a. av det egna namnet) är länken mellan begreppen social identitet och själv. Sociala identiteter delas i princip med andra. Det finns till exempel ett stort antal människor som kan identifiera sig som män, fäder eller vetenskapsmän. Ordet själv däremot används för att känneteckna en persons uppfattning om sig själv som unik och individuell. En känsla av själv byggs upp då människor reflekterar över sin personliga historia och konstruerar en biografi över hur de blev de människor de är. De får grepp om sina olika sociala identiteter och egenskaper och förenar dessa till en föreställning om vad som är speciellt och karakteristiskt för dem som individer (Strauss 1959, 144-147). Endast i ytterst extrema situationer, när en person har en enda, allt omfattande, social identitet, kan social identitet och känslan av själv sammanfalla. I de flesta livssituationer uppstår en produktiv, ibland till och med kreativ, spänning mellan de olika sociala identiteterna och självet. Detta är den personliga identitetens kärna.

Att utveckla identiteter

Hur formas identiteter och själv? Hur kommer det sig att människor känner igen sig i vissa bilder men inte i andra? I vilken utsträckning är det möjligt att kontrollera uppbyggandet av identiteter och själv? För att få svar på dessa frågor använder vi här några olika socialvetenskapliga teorier.

- **George Herbert Mead: Att föreställa oss vårt själv.**

Mead (1934) kom med nyttiga synpunkter på kopplingen mellan hur vi själva ser på oss och förmågan att föreställa oss hur andra ser oss. Om vi till exempel går på en arbetsintervju är vi noga med att välja kläder som ska hjälpa intervjuarna att se oss så som vi vill bli sedda. Kläder är ett exempel på symboler som uttrycker något för andra. Att bära kostym vid en intervju kan vara vårt sätt att uttrycka att vi är en seriös kandidat för jobbet. Genom att föreställa oss hur andra ser oss är vår personliga eller subjektiva känsla för identitet sammankopplad med den externa identitet som andra har av oss. Enligt Mead skapas alltså identiteter i en social kontext genom individens tankar om vad som sammanbinder dem med den sociala världen, och detta sker via symbolisering. Förmågan att föreställa oss själva och att representera oss själva ger oss en viss mån av subjektiv påverkan, men "Repertoaren av symboler som kan användas begränsas alltid av den specifika kultur vi tillhör" (Woodward 2000). Betydelsen av olika slags kläder, den typ av identitet de framhäver, kan till exempel inte bara väljas utan påverkas också av vår kultur.

- **Erving Goffman: Vardaglig interaktion.**

Det finns flera viktiga drag i Goffmans ursprungliga teori "The Presentation of Self in Everyday Life" (1959) som bidrar till en förståelse för identiteter och hur de styrs och presenteras, när det personliga förenas med det sociala. Goffman såg den sociala världen snarast som ett drama eller en föreställning i ett skådespel. Hans tillvägagångssätt beskrivs ibland som dramaturgiskt. Personer sätter upp en föreställning för andra för att övertyga dem om vilka de är. Precis som skådespelare måste de tro på sin roll för att vara övertygande. Under processen kan de bli den person de försöker skapa en bild av. Genom att presentera sig själva i olika roller skapar individerna identiteter.

I uppförandet av roller på vardagslivets scen är inte alla handlingar medvetna och explicita. Utseende, kläder och gester är alla avgörande för det offentliga intryck man vill ge, men ibland kan presentationen oavsiktligt avslöja mer om en person än den information som ges direkt och avsiktligt. Vi kan "ge ut" information som vi inte avser, till exempel ger den nervösa intervjuade som tvinnar sina fingrar oavsiktligt ett intryck av nervositet, även om han försöker uppträda självsäkert.

Genom att presentera sig själv i vissa roller utvecklar individen identiteter. Goffman medger att de roller vi kan lägga oss till med inte är obegränsade. Vi begränsas av de sociala roller som finns tillgängliga i ett visst samhälle vid en viss tid och vi begränsas av rollen eller skriptet i det skådespel vi framför. Skådespelarna i en pjäs kan inte spela vilken roll som helst och säga vad de tycker. De är tvungna att uttala sina skrivna repliker. "Men fastän rollerna är skrivna, kan vi improvisera och tolka våra roller, även om det finns begränsningar" (Woodward 2000, 14).

Goffman påminde ändå alltid sina läsare om att scenbilden för vardagens självpresentation endast är en fruktbar metafor som används för att ge analytisk insikt i aktörens nästan omedvetna, "sedda men inte obemärkta" (Garfinkel 1967), processer för att presentera sig själv för andra. Det finns naturligtvis en kvalitativ skillnad mellan det skriptkontrollerade verkliga scenuppträdandet (skådespelarens eller lekmannens) och den vardagliga interaktionen, hur man hanterar sina pågående bekymmer och personliga angelägenheter. (---) Handling och interaktion i existensens vardagsvärld är något mycket allvarligt - det är inte endast en lekfull symbol för något annat; det kan alltid hända att man "ger ut" något av sig själv som man egentligen inte vill visa för andra, eller man kanske till och med faller ur sin antagna officiella roll, och det finns alltid tillfällen bakom scenen, då man inte känner sig tvungen att glänsa inför någon annan. Dessutom är möjligheterna att göra sig till för sig själv vanligen ganska begränsade, eftersom man alltid ser för sig sina tidigare misslyckade försök att hantera situationer, alla misslyckanden och allt lidande i sin livshistoria, även om en del suddats ut från medvetandet.

- **Sigmund Freud: Det omedvetna.**

Sigmund Freuds psykoanalytiska teori (1905) ger vissa insikter i hur mekanismer som vi kanske inte är medvetna om bestämmer vår identitet. Freud påstår att människor har ett omedvetet som innehåller förträngda känslor och begär som de själva inte är medvetna om. Många av dessa känslor och begär handlar om sökandet efter njutning och sexualitet. Enligt Freud måste barnet lära sig att kontrollera begären och identifiera sig med föräldern av samma kön för att kunna utvecklas till en psykologiskt välbalanserad vuxen. Barndomsupplevelserna är avgörande för utvecklingen av identiteter i vuxen ålder. De identitetspositioner vi väljer kan vara resultatet av omedvetna känslor som vi försöker rationalisera men som vi inte med säkerhet känner till. Vi bär med oss barndomsupplevelserna, också dem vi inte är medvetna om, i de beslut vi gör som vuxna. Identiteten är sålunda konstruerad både av det förflutna och av nuet.

För en professionell rådgivare är det ofta svårt att upptäcka omedvetna drag hos klienterna. Men genom att lyssna till deras självbiografiska berättelser (eller läsa utskrifter av dem) kan rådgivaren lätt se tecken på suddiga svåra, sårande, smärtsamma och skamliga upplevelser. Sådana tecken kan vara t.ex. vaghet i textuella stycken, konstiga textuella avvikelser eller motsägelser, ett överflöd av textuella självberättelser och tvekan pauser samt envisa försök att rationalisera och berättiga sitt handlande eller brist på handlande. De flesta av dessa textuella fenomen är betingade av biografiska processer och kan ha sitt ursprung i barndomens svårigheter, som Freud talade om, t.ex. klientens envisa tendenser att låta sig förledas av lockande incitament som han/hon har svårt att motstå trots att de varje gång visat sig vara skadliga, eller klientens tendenser

att känna sig kränkt av synbart harmlösa handlingar från interaktionspartner som klienten egentligen känner som välvilliga personer.

Primära och sekundära identiteter

Forskare är allmänt ense om att det finns relativt bestående primära identiteter som förvärvats i barndomen, till exempel kön och etnicitet. Också dessa kan i vissa fall förändras, vilket transsexuella kan vittna om (Garfinkel 1967a; Morris 1974). Senare i livet kan viktiga faser av identitetsförändring inträda, som till exempel vid övergången från barndom till vuxet liv. Det kan finnas talrika andra övergångar som innebär att man förvärvar sekundära identiteter, t.ex. när man byter yrke, blir förälder eller till och med byter bostad. Alla dessa övergångar innebär förändringar i individens uppfattning om vilket slags person han/hon är. De innebär också en process av förhandling (Mead 1934; Strauss 1978) mellan självet och yttre krafter. En person som är muslim får till exempel sin identitet bekräftad genom ständig förhandling mellan sin egen uppfattning om att vara muslim och andras definition av vad detta innebär.

Flytande, fragmenterade och splittrade identiteter

Många anser att identiteterna i nutida samhällen är mer flytande än förr. Människor kan ändra identiteter under hela sin livstid. De kan välja vem de vill vara i ett samhälle där traditionella lojaliteter får ge vika. För inte så länge sedan fanns det några centrala element att konstruera sina identiteter kring – familj, boningsort, nation, social klass, etnicitet, kön. Moderna och postmoderna samhällen däremot erbjuder flera källor till identitet, som skapar ett mer komplext mönster av identitet och tillhörande. Den geografiska rörligheten är till exempel större, vilket leder till att individer förlorar sina band till boningsort och familj. Globaliseringen och övernationella politiska gemenskaper (som EU) urholkar nationalitetskänslan. (Å andra sidan kan nationalitet bli ett symboliskt skydd mot globaliseringens växlingar och krafter, även om de starka ekonomiska förändringar som globaliseringen medför tenderar att överskrida de nationella gränserna.) Stora sociala klassbildningar splittras. Identiteter som baserar sig på en mångfald av livsstilar har blivit viktiga. Enligt Bauman (1996) har identiteter helt enkelt blivit en fråga om val och valen behöver inte ens vara bestående eller regelmässiga. Individer kan ändra sina identiteter hur och när de vill. Andra (Woodward 2000) anser att det finns bevis på ökad osäkerhet om identiteter; det finns ökade valmöjligheter i konstruerandet av identitet, men ändå finns det fortfarande strukturella ramar som begränsar människors valmöjligheter. (Det finns också nya strukturella ramar, t.ex. en paralyserande mass- och långtidsarbetslöshet.) Dessutom finns det ett tryck på individen att välja sitt eget unika individuella livslopp för att kunna fungera som en konsekvent och förväntad social och personlig identitet i ett samhälle vars institutionella system och sociala miljöer allt mer kräver äkta och ansvarstagande individer (Kohli 1986). Det finns också ett tryck på att bolla med alternativa framtida levnadsbanor för att kalkylera och minimera de risker som följer med det

senmoderna globaliserade samhällets komplexitet; allas uppgift är att leva en egen individuell livshistoria och utveckla sin egen individualiserade personliga identitet. (Giddens 1991; Beck & Giddens & Lash 1994.)

Enligt Jenkins (1996) förblir identiteten fast förankrad i individens sociala erfarenhet och i hans/hennes medlemskap i sociala grupper och detta kan inte ändras med bara viljan. Harriet Bradley (1997) anser att identiteterna i nutidens samhällen håller på att fragmenteras och lyfter fram begreppet "splittrade identiteter". Människor saknar en entydig identitet som är överordnad alla andra. Inte desto mindre är människors identiteter fortfarande i huvudsak sociala. Trots att det finns ett element av val när det gäller identitet så är detta inte så stort som postmodernisterna tror. Som Bradley säger kan "få av oss än så länge välja att bli engelsman, man och medelklass, om vi föds som indier, kvinna och arbetarklass" (Bradley 1997). För Bradley är identitetssplittringen inte något nytt. Det har alltid funnits uppdelningar mellan och inom olika källor till identitet, vilket har gjort det möjligt för individer att ha splittrade identiteter. Emellertid har den senaste tidens förändringar i samhället (sociala, ekonomiska och kulturella) lett till ökad splittring och människor har blivit mer medvetna om den mångfald av källor till identitet som står öppna för dem.

Sammanfattning

Begreppet identitet lyfter fram grundläggande frågor om hur individer anpassar sig till samhället och den sociala världen, och hur identitet kan ses som kopplande länk mellan subjektiva positioner och sociala och kulturella situationer. Identitet ger oss en uppfattning om vilka vi är, hur vi förhåller oss till andra och världen vi lever i samt vad som är personligen unikt med oss själva. I synnerhet begreppet biografisk identitet behandlar relationen mellan olika skeden i livshistorien och frågan om det konsekventa personliga självet. Det senare är i hög grad knutet till explicit eller implicit självbiografiskt berättande. Några av dessa frågor, speciellt identitetsförändring och identitetskris och hur de bearbetas genom självbiografiskt berättande, behandlas närmare i de följande kapitlen.

4 Identitetsberättelser

Identiteter är inte varaktiga eller grundläggande kännetecken för individer. De identiteter som människor ser som mest framträdande varierar enligt de situationer de befinner sig i. Människor har ett "förråd" av identiteter de kan använda och

använder enligt vad som verkar lämpligt i olika situationer. Identiteterna är mångsidiga, olikartade och ständigt skiftande. Men inte alla aspekter av identitet är helt oförankrade. Primära identiteter är stabilare och stöder de mer föränderliga och flyktiga sekundära identiteterna och en del sekundära identiteter kan vara speciellt framträdande och forma det sätt på vilket personer presenterar sig själva i en rad olika situationer, t.ex. yrkesidentiteten. Trots det måste identiteter anses vara i grunden flexibla.

Att komma underfund med, förstå, orientera sig mot, bygga och tolka identiteter, liksom också att individen själv och andra individer byter identitet, är starkt kopplat till personliga berättelser om viktiga händelser och hur de upplevts. Det finns två socialvetenskapliga perspektiv på den sociala och biografiska funktionen i personliga livsberättelser.

A) Det kortvariga situationsperspektivet

En betydande mängd ny identitetsforskning hävdar att skapandet av identiteter måste ses i relation till de berättelser (narrativ) människor konstruerar för att redogöra för sina handlingar. När människor redogör för och förklarar sina handlingar, så konstruerar och rekonstruerar de sina egna biografier, som bygger på minnen (Gergen & Gergen 1983; Gergen 1994). Sådana redogörelser och förklaringar baserar sig på ett kulturellt förråd av acceptabla förklaringar, av vilka många tenderar att ha en standardiserad form.

En rad olika karaktärstyper och motivationsmönster kan upptäckas i varje samhällskultur. De ger människor möjlighet att konstruera berättelser med karakteristiska intriger som andra känner igen och ser som acceptabla redogörelser för berättarens beteende. Berättelserna formar berättarnas framtida handlingar och utomståendes sannolika reaktioner. Berättelserna är delvis medvetna försök att skapa kontinuitet och sammanhang i de personliga upplevelserna, men de kan variera beroende på situationen. Det finns ingen "verklig" identitet i vardaglig kommunikation, men om en person lyckas presentera en sammanhängande beskrivning av sin "sanna" identitet, är det följden av ett framgångsrikt berättande och en förmåga att övertyga sig själv och andra om denna "sanning".

Människor kan alltså presentera sig själva på olika vis genom att använda berättelser på lämpligt sätt. Hur berättelserna används varierar beroende på kommunikationsformen. Olika former av kommunikation på distans – brev, telefon och e-mail – gör det möjligt för människor att undvika en del av de begränsningar som möten ansikte mot ansikte innebär och att presentera sig själva på alternativa sätt. Det är till exempel möjligt att i skrift säga sådant som det skulle vara mycket svårt att säga till någon direkt. Internetkommunikationen har ökat denna möjlighet

och öppnar också nya tillfällen för människor att ägna sig åt "identitetsspel" och prova ut en identitet, innan de presenterar den "ansikte mot ansikte".

B) Det långvariga biografiska perspektivet

Det finns en annan riklig forskning kring berättelsers funktion när det gäller att förstå och konstruera sammanhang i den personliga identiteten, berättelser som handlar om personliga erfarenheter. I olika kritiska livssituationer måste individen hantera allvarliga problem, t.ex. en livshotande olycka, en svår kronisk sjukdom, plötslig eller långvarig arbetslöshet, inre utveckling eller insikter som väcker nya och obesvarade frågor om hur individen ska orientera sig i framtiden, identitetsutveckling, parrelation, sociala relationer, arbete m.m. Den kritiska livssituationen upplevs av personen i fråga som något som kan förstöra eller redan har förstört kontinuiteten i den biografiska identiteten som den byggts upp under en längre tid. Både personen själv och livspartnern, familjemedlemmar och vänner måste lära sig leva med den nya situationen. Det viktigaste sättet att lära sig det är genom självbiografiskt berättande.

Biografisk rekonstruktion genom självbiografiskt berättande har i socialvetenskaplig litteratur behandlats främst inom den medicinska sociologin. I sin viktiga bok "Unending Work and Care. Managing Chronic Illness at Home" (1988) konstaterar Juliet Corbin och Anselm Strauss: "När en person drabbas av en allvarlig kronisk sjukdom, påverkas hans/hennes biografiska tidsflöde; sjukdomen avbryter och förändrar prestationsförmågan, kanske för alltid. För att hantera dessa förändringar är det troligt att personens tidsuppfattning påverkas. (Den person jag är nu och kommer att vara i framtiden är inte densamma som jag var och trodde jag skulle bli.) Den drabbade måste göra sig nya biografiska föreställningar som svarar mot sjukdomens förlopp (trajectory) (dvs. de tankar han/hon har om förloppet av sin sjukdom och/eller av något annat motsvarande problem)." (Corbin & Strauss 1988, 61)

Corbin och Strauss visar på de följder förlusten av självet kan få i samband med en central livskris som orsakats av en allvarlig kronisk sjukdom: "När en människa är oförmögen att utföra handlingar som är nödvändiga för att klara av uppgifter som hänför sig till olika aspekter av självet (antingen det är fråga om oförmågan att fungera som lärare eller som "normal" far, eller att utföra de enklaste vardagsaktiviteter), går delar av självet "förlorade". Eftersom dessa olika aspekter av självet bildar det mer inklusiva självet, dvs. identiteten, uppstår en känsla av att inte längre vara en hel person." (Corbin & Strauss 1988, 65)

Corbin och Strauss anser att det främsta sättet att arbeta med en sådan förlust av självet är genom biografiska överblickar framåt och bakåt i tiden: "Det finns redovisande överblickar, som t.ex. en självbedömning och utvärdering av tidigare

misslyckanden och framgångar i livet, misslyckanden som inte längre kan rättas till. En annan typ av överblickar innebär att ta mått på sina styrkor och svagheter för att planera vilka resurser som behövs inför den långa kamp som förestår. Någon kan också uppleva enskilda s.k. "flashbacks", ögonblicksbilder av tidigare händelser. En del ser biografiska bilder av viktiga händelser, såsom barndomsscener med sig själv, föräldrarna eller andra. Och någon kanske föreställer sig själv i framtiden, t.ex. sittande i rullstol." (Corbin & Strauss 1988, 70-71.)

Det är klart att denna typ av tillbakablickande berättelser om personliga upplevelser i samband med en livskris, inte har något att göra med den i punkt A) nämnda forskningen som handlar om att visa upp sig för andra och sälja sin obestridliga biografiska identitet och sina rollidentiteter till andra och till sig själv. Tillståndet är alltför allvarligt för att bygga upp fasader. Hela den biografiska identiteten har ifrågasatts eller förstörts av den centrala livskrisen och det blir därför nödvändigt med en ny eller åtminstone en systematiskt omkonstruerad biografisk identitet, som på samma gång överensstämmer med de aktuella livsförhållandena, de förändrade framtidsutsikterna och upplevelser i den tidigare livshistorien. Berättelserna är i detta skede vanligen inte fokuserade på triviala vardagliga interaktionsepisoder. I stället fokuseras de på hela livshistorien och livsloppet, eftersom den centrala livskrisen (orsakad av t.ex. en allvarlig sjukdom eller arbetslöshet med trista framtidsutsikter, eller av båda två, som när det gäller yrkesrehabilitering) ifrågasätter synen på och tolkningen av hela livshistorien och den tidigare biografiska identiteten. Det blir nu nödvändigt med en genomgång av hela livsloppet, inte bara enskilda episoder.

Det önskvärda resultatet av en sådan biografisk genomgång är att individen får en ny uppfattning om sin biografiska identitet. I denna process ingår två aspekter:

1. Individen omvärderar systematiskt sitt biografiska förflutna och integrerar det med en föreställning om framtiden till en självförståelse. Det innebär att upptäcka eller gräva fram viktiga och produktiva drag och tecken ur minnet och använda dem för att bygga sig en ny biografisk identitetsuppfattning. En ny biografisk självuppfattning förutsätter att roller omfördelas och det biografiska förflutna omtolkas i en ny självhistorisk gestalt av livet och personlig identitet. "Självhistorisk gestalt" (self-historical shape) betyder att en persons syn på sitt liv formas genom en "stor berättelse" som handlar om och berättas av personen själv, en berättelse som på ett fruktbart sätt kombinerar perspektiven på det förflutna, det nuvarande och det kommande. Den självhistoriska gestalten är individens framväxande ego- och/eller vi- perspektiv på att vara intrasslad i sin egen livshistoria med dess konsekvenser och framtidsutsikter (Schapp 2004). (---)
2. Individen är förvissad om att han/hon kan arbeta med sin besvärliga situation och de problem den orsakar. Förvissningen gäller den biografiska identitetens

äkthet och fasthet och innebär att individen litar på att hans/hennes erfarenheter, tolkningar, utvärderingar och problemlösningar är realistiska och rationella och att de kan uppvisas för andra såsom förnuftiga. Individen är också övertygad om att hans/hennes biografiska identitet är konsekvent över nuet, framtiden och det bearbetade förflutna och att han/hon har tillräcklig kompetens och förmåga att hantera den allvarliga livskrisen. Dessutom bör individen lita på att kroppen och hälsan är tillräckligt starka för att hantera framtiden och de svårigheter som kan uppstå. (Corbin & Strauss 1988, 52.)

En person kan bli medveten om den självhistoriska gestalten i sin biografiska identitet endast genom att berätta om sina personliga upplevelser på ett sätt som beaktar livshistorien som helhet. De självbiografiska berättelserna behöver inte omfatta hela livshistorien, men de måste behandla både tiden före och tiden efter den centrala livskrisen och de måste beakta att dessa båda perioder hör ihop, även om upplevelserna kanske är sinsemellan motstridiga och oförenliga.

Sammanfattning: Situationsbundna och långtidsberättelser om personliga upplevelser

Två slag av socialvetenskaplig diskussion kring identitetsnarrativ har beskrivits. Den första har sina rötter i G.H. Meads och Goffmans forskning. Meads forskning handlar om hur självet konstrueras i samspelet mellan de olika bilder som vi antar att andra har om oss. Vi försöker påverka andras, speciellt för oss viktiga personers, uppfattningar om oss genom att berätta historier som kunde förklara oklara eller svåra händelser i vårt liv. Detta är viktigt också för vår egen uppfattning om det förnuftiga och godtagbara i vår identitet eller identiteter. Våra små berättelser om triviala möten bidrar för det mesta till att stabilisera vår biografiska identitet som helhet. Men många skadliga eller rentav katastrofala triviala möten och neutraliserande berättelser kan, om vi inte förstår dem på ett teoretiskt plan, småningom undergräva vår biografiska identitet och orsaka en central livskris. I vardaglig interaktion kan sådana korta episodiska berättelser av aktörer och lidande personer ha implicit självbiografisk betydelse.

Den andra typen av socialvetenskaplig forskning kring berättelser om personliga upplevelser (huvudsakligen härstammande från den Chicago-sociologiska traditionen och dess akademiska produkt, den symboliska interaktionismen) anknyter till analysen av självets varaktighet, som – för att hålla oss till G.H. Meads teoretiska referensram – äventyras av bristen på överensstämmelse mellan olika jag-bilder som jag själv och/eller andra har om mig.

När en person skall bearbeta en central livskris är explicit självbiografiskt berättande ytterst viktigt. Eftersom känslan av inre biografisk tid och helhet har gått förlorad, är berättandet det första steget i det biografiska arbete som krävs för att bygga upp den

biografiska identiteten igen, den identitet som skadats eller förstörts t.ex. efter en invalidiserande olycka, vid en allvarlig kronisk sjukdom eller genom en plötslig och/eller långvarig arbetslöshet.

5 Biografiskt arbete och biografisk identitet

Det biografiska arbetets uppgift i en persons liv är att förena realitetsprincipen och principen om kreativitet och självförverkligande. (Med realitetsprincipen avses faktum att det finns förväntningar om och behov av sociala skillnader, vilket resulterar i att vissa individer i vissa sammanhang betraktas som "de andra".) Detta innebär att den sociala verkligheten sammanjämkas med individens egen självutveckling. Så uppstår den biografiska identiteten, som beaktar de sociala realiteterna samtidigt som den ständigt strävar efter personlig autonomi. För att nå en sådan balans bör individen kunna se sig själv som en personlig och social helhet, som utvecklas och har betydelse, och inse att det är viktigt att fokusera på denna utveckling: att försöka stöda utvecklingen om den verkar positiv men stoppa den om den verkar skadlig. I början av processen känner individen inte till utvecklingens kvalitet och dynamik och måste därför studera dem närmare.

En individ kan studera sin biografiska identitets utveckling huvudsakligen genom att berätta sitt livs historia (eller delar av den) för närstående personer, för yrkeshjälpare och/eller för sig själv (genom inre samtal). I sin livsberättelse kan han/hon upptäcka den självhistoriska gestalten i sin biografi och identitetsutveckling. I berättelsen uttrycker individen sina tankar om de övergripande dragen i sitt liv och hur de är kopplade till varandra i den biografiska identitetens självhistoriska gestalt.

Genom att berätta fritt om sitt liv kan individen se kombinationen av de verkliga sociobiografiska processtrukturer som han/hon varit, och kanske fortfarande är, indragen i. Här särskiljer vi fyra slag av biografiska processtrukturer:

- biografiska handlingscheman,
- förlopp av lidande (trajectory of suffering),
- institutionella förväntningsmönster (speciellt de som gäller valet av yrke),
- biografiska förändringar (metamorfoser)

Med hjälp av ett biografiskt handlingsschema försöker individen aktivt forma sin egen levnadsbana. Under påverkan av ett "förlopp av lidande" däremot är individen oförmögen att aktivt skapa sitt liv utan reagerar bara på yttre händelser och blir främmande för sig själv. Institutionella förväntningsmönster innebär en anpassning till institutionellt formade och normativt definierade levnadsbanor, t.ex. till

förväntningar om en viss yrkeskarriär eller förväntningar på hur familjelivet ska formas i början av vuxenlivet. Och genom den biografiska identitetens kreativa metamorfoser inleds en ny viktig inre utveckling i biografien. Eftersom allt är så nytt, kan detta till en början kännas övernaturligt och irriterande och det kan hindra förmågan och färdigheterna att ta reda på vilken själva kvaliteten i utvecklingen kunde vara. Individerna måste själv lära sig att följa upp och bearbeta (stärkande eller kämpande emot) dessa fyra typer av generella biografiska processtrukturer i sitt liv och inse deras faktiska och potentiella inbördes förhållande så att biografins realistiska helhetsform klarnar.

En individ utför biografiskt arbete när det finns en risk för att han/hon vänder sig bort från den självhistoriska gestalten och blir personligen kränkt (t.ex. på grund av att gynnsamma sociala och samhälleliga förhållanden slås sönder, på grund av motsägelser och besvikelser i viktiga sociala relationer, misslyckanden när det gäller att uppfylla egna eller andras förväntningar i livet eller orealistiska, personligen olämpliga och konkurrerande livsorienteringar). Biografiskt arbete har också att göra med sociala krafter som hindrar den biografiska identitetens självhistoriska gestalt från att utvecklas. Individerna kan t.ex. bli utsatt för skadlig social kategorisering med systematisk stigmatisering och förringande som följd. Han/hon kan bli allvarligt sjuk, förlora sitt jobb eller bli oförmögen att utöva sitt tidigare yrke. Genom biografiskt arbete försöker individen komma underfund med hur han/hon kunde förhindra de här barriärerna och krafterna, kringgå dem eller skjuta undan dem för att på så sätt kunna fortsätta att utveckla sin biografis självhistoriska gestalt. Genom biografiskt arbete försöker individen också komma underfund med hur det går att utveckla en realistisk och på samma gång löftesrik ny biografi med användande av resurserna i de biografiska processer individen dittills varit involverad i.

Biografiskt arbete är allra viktigast för individen vid stora livskriser, t.ex. efter en invalidiserande olycka, en allvarlig kronisk sjukdoms plötsliga utbrott, förlusten av ett yrke eller upplevelsen av att bli avvisad och/eller stigmatiserad i en arbetssökningsprocess eller kontrollerad och kritiserad vid Arbetskraftsbyrån på grund av misslyckade försök att hitta ett nytt arbete. I sin beskrivning av den kris som följer på en allvarlig kronisk sjukdom eller sorgen efter en svår olycka formulerade Corbin och Strauss (1988) en begreppslig definition av biografiskt arbete. De menade att det biografiska arbete som krävs för att "foga ihop livet igen" efter sådana upplevelser består av fyra processer:

1. **Kontextualisering** - att införliva sjukdomens förlopp i sin biografi
2. **Accepterande** - att i viss mån kunna förstå och acceptera de biografiska konsekvenserna av att inte kunna prestera lika bra som förr (när det gäller kroppsliga aktiviteter - *Modulförf. tillägg*)

3. Återuppbyggande av identiteten - att återintegrera sin identitet i en ny helhetsuppfattning om sig själv med en mer begränsad prestationsförmåga

4. Omarbetning av biografen - att ge biografen nya inriktningar.
(Corbin & Strauss 1988, 68.)

Dessa processer förekommer också vid andra livskriser, inte bara vid en svår kronisk sjukdom eller en allvarlig olycka, och skall därför behandlas mer i detalj.

1. Kontextualiseringsprocessen består av fyra aktiviteter:

- a. Att inse att det svåra problemet (t.ex. arbetslöshet) är en del av ens liv. Det är skadligt att dölja faktum för sina närmaste eller låtsas att den inte påverkar ens liv och prestationer på sikt.
- b. Att söka och upptäcka vad som finns kvar av yrkeskunskap, förmåga och inriktning, vad som nu blivit värdelöst eller kommer att gå förlorat på grund av brist på arbetsrutiner och -erfarenheter, och vad som måste ändras för att bli användbart i ett nytt jobb.
- c. Att ta reda på hur t.ex. arbetslösheten påverkar vardagen och handlingsförmågan, dvs. att inte längre få uppleva hur tiden rinner iväg under en arbetsdag, inte få uppleva hur arbetsdagen reglerar vardagen och inte längre kunna lita på sin egen framtida arbetsförmåga.
- d. Att ta reda på vilka alternativ och strategier som finns när det gäller att planera ett framtida yrkesliv (t.ex. för att söka ett nytt jobb i samma eller en annan bransch, att söka sig till omskolning eller frivilligt arbete).

2. Accepterande sker genom tre aktiviteter:

- a. Att ta reda på fakta kring den skada som uppstått ur det centrala livsproblemet (t.ex. oväntad arbetslöshet) och acceptera dem.
- b. Att förstå hur skadan inverkar på ens allmänna livssituation och framtida möjligheter och acceptera följderna som nya mäktiga villkor i sitt liv. Detta kan innebära t.ex. svårigheter att skapa sig tillfällen för interaktion med andra och att genomföra komplexa handlingsscheman. Eller det kan innebära en känsla av att vara stigmatiserad, en tendens att undvika att träffa folk och i stället isolera sig.
- c. Att ta reda på vilka skadans konsekvenser är för partnern, familjen eller andra närstående t.ex. i fråga om finansiella problem, osäkerhet när det gäller barnens förväntningar på utbildning, den allmänna emotionella atmosfären i hemmet osv. Och att förstå hur konsekvenserna inverkar på varandra, vilket ibland kan ge upphov till en "kumulativ oreda".

3. Återuppbyggande av identiteten omfattar fem aktiviteter:

- a. Att omdefiniera de skadade delarna av den personliga identiteten. När det gäller en svår kronisk sjukdom innebär detta att omdefiniera eller nyskapa en biografisk kroppsuppfattning, t.ex. att det inte längre är möjligt att arbeta som dansör men kanske som koreograf. En person som blivit arbetslös måste omdefiniera eller omskapa sin yrkesidentitet.
 - b. Att omvärdera betydelsen av kroppsliga prestationer (vid sjukdom) och yrkesprestationer (vid arbetslöshet), t.ex. så att en person som tidigare arbetat i ett serviceyrke kan se ett nytt värde i manuellt hantverksarbete.
 - c. Att omfördela rollerna i sitt förflutna och sin framtid. Det kan innebära att övervinna den negativa definitionen av den skada som orsakats av ett "förlopp av lidande" och omtolka skadan som en chans till en ny yrkesidentitet, t.ex. från kroppsarbetare till kontorsarbetare.
 - d. Att omfokusera sin biografiska och vardagliga inriktning. Existerande kapaciteter och färdigheter måste omvärderas positivt och vissa aktiviteter måste ändras. Vid kronisk sjukdom kan detta innebära en övergång från kroppsliga aktiviteter till mentala och i fråga om yrkesarbete en övergång från kroppsarbete till mentalt arbete.
 - e. Att acceptera och utnyttja behövliga hjälpmedel och stödservice.
4. Omarbetning av biografien består av tre aktiviteter:
- a. Att arbeta på att skapa en stabil och flexibel struktur för den biografiska identitetens nya självhistoriska gestalt. Detta görs huvudsakligen genom explicit självbiografiskt berättande och reflektion. En ung arbetslös rörmokare insåg genom självbiografiskt berättande att han mer eller mindre tvingats in i sitt yrke och att han senare aldrig försökt komma underfund med de intressen, talanger och förmågor han kunde ha använt för professionell självidentifikation. Han blev så van vid sin yrkessituation att han inte mer tänkte på det. Genom självbiografiskt berättande, där han kan reagera på och bearbeta sin dubbla belägenhet att vara samtidigt både kroniskt sjuk och utan arbete, börjar han reflektera på sin dalande karriär och sitt självbedrägeri. Så börjar hans biografiska arbete på att omarbeta det yrkesförflutna, en byggsten i den biografiska identitetens nya självhistoriska gestalt.
 - b. Att göra en helhetsbedömning av vad som inte längre är möjligt, vad som fortfarande är möjligt och vilka nya möjligheter till biografisk utveckling det finns att bygga vidare på.
 - c. Att försöka kontrollera de svårigheter som hänger ihop med det centrala livsproblemet. Vid en kronisk sjukdom betyder det att individen kontrollerar sin hälsosituation och försöker undvika att sjukdomen blir värre. Vid arbetslöshet kan det innebära att individen fortsätter med något slag av arbete,

t.ex. frivilligt arbete, att han/hon följer ett strikt tidsschema i sitt dagliga liv och/eller söker något som kan ersätta förlusten av arbetet.

Corbin och Strauss utvecklade sina fyra dimensioner av biografiskt arbete i forskningen med personer som drabbats av en allvarlig kronisk sjukdom. De studerade inte biografiska svårigheter i andra situationer. De utgick ifrån att individen redan har en stark känsla av biografisk identitet, när sjukdomen bryter ut. När det gäller personer som genomgår yrkesrehabilitering, är det dock inte ovanligt att de saknar en stark känsla av identitetsutveckling. Dessutom saknar de ofta analytisk förmåga att upptäcka de mekanismer som fördröjer eller stöder identitetsutvecklingen. Eftersom Corbin och Strauss forskade främst i biologiskt orsakade situationer, beaktade de inte att två typiska biografiska problem som aktualiseras vid yrkesrehabilitering – via yttre sociala tvång och samhällets socialiseringsprocess – i första hand härstammar från de drabbade personerna själva: Det första problemet uppstår ofta på grund av personernas bristande förmåga att skilja mellan å ena sidan arbetsorganisationernas och de yrkesutbildande institutionernas och å andra sidan sina egna tidsscheman, sociala kategoriseringar och förväntningar. Det andra biografiska problemet utgörs av en oförmåga att inse, analysera och reflektera kring sina egna biografiska tendenser att – på grund av personliga sårbarhetsdispositioner – råka ut för centrala livsproblem, som t.ex. att förlora sitt arbete.

6 Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv i yrkesrehabilitering

I detta kapitel behandlas dels det biografiska arbetets svårigheter, betydelse och utveckling när det gäller klienter i yrkesrehabilitering, dels frågan om hur professionella rådgivare kan uppmuntra och stöda sina klienters biografiska arbete.

För många människor är yrkesarbete av central biografisk betydelse, i synnerhet för utvecklingen av den personliga biografiska identiteten. Ironiskt nog gäller detta i synnerhet personer som förlorat sitt arbete. Yrkesarbete kan till och med vara ännu viktigare för personer som förlorat vissa delar av sin arbetsförmåga genom en allvarlig kronisk sjukdom eller en invalidiserande olycka. Allmänt taget kan man säga att när en person förlorar sin arbetsförmåga, mister livet ett av sina viktigaste innehåll. Detta kan orsaka en allmän desorientering i personens liv och/eller allmän trötthet eller till och med en systematisk förlamning som sprider sig till alla områden av personens liv (Heinemeier 1991). Man har dock funnit att vissa drag i en persons nuvarande liv och biografiska identitet utanför arbetet och sådana drag av den biografiska identiteten som träder fram ur tidigare, nästan bortglömda, arbets- erfarenheter kan få ny betydelse när det gäller att hitta en ny väg ut i yrkeslivet. – Vi

måste därför inse att det i yrkesrehabilitering kan vara ytterst viktigt att fokusera på klientens hela livshistoria och den biografiska identitetens utveckling.

Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv ("biografisk rådgivning") i yrkesrehabilitering kan beskrivas med några allmänna uppgifter för rådgivare och klient. Rådgivningens uppgift är att stöda klientens biografiska arbete beträffande följande:

- a. **Den personliga identitetens betydelse** - Ta reda på om klienten känner sitt värde som person med unik personlig identitet och identitetsutveckling. Om så är, är det viktigt att hjälpa klienten att upptäcka också sin biografiska identitet.
- b. **Förståelsen för den övergripande biografiska strukturen** - Plocka fram och studera den övergripande biografiska strukturen i klientens liv med dess specifika processlogik: de fyra biografiska processtrukturernas sekvens, inbördes konkurrens, hierarki och sammansättning (se kap. 5). Fokusera särskilt på situationer som utgjort "fällor" i klientens liv för att upptäcka hur "förloppet av lidande" uppstått.
- c. **Reflektion kring avvikelser i identitetsutvecklingen och självtoretiska förvrängningar** - Försök upptäcka i vilka sammanhang klientens berättelser om mycket svåra personliga upplevelser glider över i andra samtalsämnen. Det kan gälla upplevelser av lidande, stigmatisering, skam och/eller skuld, vilseledande omdefinieringar av biografiska situationer liksom även rationaliseringsförsök och legitimering av personliga misstag som han/hon själv eller någon närstående gjort.
- d. **Att finna sig i sin situation:** Kontextualisera och hjälp klienten att anpassa sig till sin belägenhet dvs. att inse och acceptera arten och omfattningen av de funktionshinder och svårigheter som det centrala livsproblemet, t.ex. arbetslöshet och/eller kronisk sjukdom, orsakar i hans/hennes liv.
- e. **Att inse sina personliga förutsättningar** - Ta reda på och låt klienten upptäcka sina speciella biografiska resurser, sina grundpositioner och sin sårbarhet.
- f. **Att lita på sin handlingskapacitet** - Uppmuntra klienten att utveckla en sund tilltro till sin egen handlingsförmåga när det gäller att arbeta med den svåra situation som uppstått på grund av ett eller flera centrala livsproblem.

Alla uppgifter måste i grunden utföras av klienten själv genom biografiskt arbete. Rådgivarens roll är endast att rikta klientens uppmärksamhet på dessa uppgifter, att hjälpa honom/henne att förstå dem och att varsamt följa upp dem. Det är skadligt för utvecklingen av klientens problemhanteringsförmåga, identitetsutveckling och biografiska arbete, om rådgivaren ensam försöker utföra det biografiska arbetet, dominerar klientens beslut eller rentav tvingar klienten att fokusera och ta upp vissa speciella ämnen (kanske till och med bestämmer i vilken ordning de tas upp -

Riemann 2000, 68-74). Å andra sidan befinner sig klienten ofta i en mycket svår kognitiv och emotionell situation, där han/hon behöver uppmuntran, en speglade lyssnare, analytisk noggrannhet, rådgivning, uppmuntran och ibland också konkret materiell och/eller institutionell hjälp. Därför kan rådgivaren inte bara sitta och vänta att klienten "gör något". Detta kunde göra klienten nedstämd, eftersom denne inte har insikt och biografisk makt (och ofta inte heller de materiella, tekniska och/eller institutionella resurserna) att tackla problemet.

En rådgivare i yrkesrehabilitering som vill arbeta ur ett helhetsperspektiv har därför två kombinerade uppgifter: Rådgivaren måste stärka klientens egen kapacitet till självutforskande och självförståelse. Dessutom kan han/hon försiktigt börja söka efter problemets djupare betingelser och konstellation och klientens sårbarhet men också visa på biografiska resurser, vaga biografiska idéer och vardagliga intressen (t.ex. hobbies), detta eftersom klientens självinsikt kan vara alltför svag och tiden för klienten att i rehabiliteringen självständigt analysera sitt problem alltför kort. Ett eventuellt biografiskt utforskande måste naturligtvis diskuteras med och godkännas av klienten. Och när rådgivaren varsamt och försiktigt presenterar sina preliminära slutsatser för klienten – med beaktande av klientens förmåga att ta till sig analysen – kan klienten fundera på, tolka, förstå, bedöma, möjligen (delvis) förkasta, rätta till eller förbättra rådgivarens analytiska resultat eller ta det som en drivfjäder för att själv fortsätta med analysen. Klienten bör känna sig helt fri att acceptera eller förkasta rådgivarens slutsatser. Det viktigaste är att rådgivaren stärker klientens förmåga att själv utforska och analysera den centrala problemkonstellationen och dess biografiska implikationer. Rådgivarens arbete utformar sig enligt den egna yrkesgruppens allmänna arbetsmetoder: stödsamtal (inklusive datainsamling och problemanalys), undervisning (att underlätta inlärning, självreflektion, självkritik och identitetsmetamorfose) eller klassiskt socialt arbete för att hjälpa med planering och bistå med att forma och stabilisera klientens livssituation (Richmond 1922).

7 Utbildning i "biografisk rådgivning"

INVITE-projektets generella syfte är att lära psykosociala rådgivare i yrkesrehabilitering att bli uppmärksamma på sina klienters biografiska arbete. Detta kan göras t.ex. så, att man i en arbetsgrupp studerar några klientintervjuer och tillsammans ser på hur klienten berättar om tidigare händelser i sitt liv. I gruppen försöker man tillsammans urskilja biografiska processtrukturer och den övergripande biografiska strukturen i klientens liv, upptäcka de faktorer som utlöste centrala livskriser och se hur dessa inverkat på livsloppet. Gruppen studerar också det biografiska arbete som klienten utför, speciellt vad gäller klientens beskrivning och bearbetning av sin biografiska utsatthet och hur han/hon kompenserar eller kritiskt använder sina biografiska resurser. I gruppen diskuteras också hur man

kunde hjälpa klienten genom biografisk rådgivning. Förutom att göra de psykosociala rådgivarna allmänt uppmärksamma på sina klienters biografiska arbete kan modulerna användas för att – som ett mer tekniskt steg – lära ut hur man utför egentlig analys av biografier. Sådan analys handlar specifikt om analys av biografiska processtrukturer, biografiska resurser och biografiska dispositioner för utsatthet.

Det enklaste sättet att ordna intern utbildning på arbetsplatsen och fortbildning för psykosociala rådgivare som arbetar i yrkesrehabilitering och yrkesvägledning är att ordna utvecklingscirklar (Riemann & Schütze 1987; Reim & Riemann 1997; Schütze 2005, kap.11). För att upprätthålla en tillräcklig kompetensnivå och vidareutveckla förmågan att stöda sina klienters biografiska arbete kan rådgivarna samlas för regelbundna diskussioner om klientfall, där fokus ligger på analysen av biografier. De nödvändiga tillvägagångssätten för biografisk analys (och också analysen av kollektiva identiteter) kan hämtas från olika traditioner av social forskning: Chicago-sociologi och symbolisk interaktionism, polsk kultur- och biografianalysociologi, Mannheims kunskapsociologi, psykoanalys, sociolingvistik och konversationsanalys, postmodern etnografi eller etnohistoria m.fl. Den viktigaste forskningsfärdigheten består i att kunna producera "single case" -analyser av självbiografiskt material, att bli medveten om och övervinna de svårigheter som är förknippade med att skriva analytiskt om texter (berättelser) och att kunna hantera de nödvändiga stilistiska redskapen för att skriva ner sin analys av ett enskilt fall.

Medlemmarna i utvecklingscirklar förväntas bli aktiva undersökare genom att intensivt och direkt arbeta med kvalitativa empiriska data från klienters biografier och livsvärld. Man utgår från en empirisk databas över ett klientfall som gäller en person med ett svårt arbets- eller rehabiliteringsproblem. Genom att tillsammans med andra kolleger studera materialet och kollektivt utbyta tankar blir det möjligt för deltagarna att fördjupa de analytiska frågorna kring fallet och samtidigt också bidra till sina egna och övriga deltagares personliga perspektiv och bedömningskompetens. Det intensiva kollegiala samarbetet i utvecklingscirklar utmärks speciellt av att alla lär av varandra. En kvinnlig rådgivare i en utvecklingscirkel ser kanske tydligare än en manlig viktiga drag i en klients livshistoria, eftersom hon lättare kan identifiera sig med den kvinnliga klientens svåra livssituation, t.ex. om hon själv upplevt en liknande konflikt med sin egen mor, när det gäller att som ung välja yrke. (I ett exempel med den polska klienten Pola hade modern snabbt lyckats få henne bortgift, trots att Pola själv inte blev lycklig i detta äktenskap, som arrangerades i enlighet med polsk landsbygdkultur, vilken inte förändrats så mycket sedan början av 1900-talet, då Thomas och Znaniecki skrev "Polish Peasant in Europe and America" 1918/1927/1958).

Genom att deltagarna i en utvecklingscirkel på olika sätt identifierar sig emotionellt och idémässigt med vissa drag i en klients livshistoria och å andra sidan emotionellt och argumentativt distanserar sig uppstår föreställningar och tolkningar som i sin tur genererar kommentarer. Kommentarererna vidareutvecklas i gruppen. Kommentarererna studeras ur deltagarnas olika perspektiv och ingår därefter i den gemensamma processanalysen av hur klientens centrala livsproblem uppstått och den biografiska identiteten utvecklats. Denna gemensamma analys använder sig av det kognitiva sätt att följa upp en "naturlig historia" som utvecklats av Chicago-sociologerna Thomas och Park. Det innebär att man ser på sekvensen av betingade betydelser, så att en händelse i en social process leder till nästa, som leder till följande och så vidare fram till den punkt där det inte längre finns någon potential för processen att gå vidare. Uppföljandet av den naturliga historiens förlopp, dvs. sekvensanalysen av ett enskilt fall (oftast utvecklingen av ett centralt livshistoriskt problem men i vissa fall utvecklingen av ett kreativt projekt), är ett grundläggande steg i en utförlig vetenskaplig och professionell analys. – Avgörande för att den gemensamma analysen i en utvecklingscirkel ska lyckas är att deltagarna har möjlighet att fokusera på nya och öppna forskningsfrågor, dvs. frågor som gör det möjligt att uppleva logiska överraskningar. Frågorna bör erbjuda personlig kreativ potential också för mer erfarna undersökare/forskare och föra diskussionen till nya upptäckter och insikter. Detta är ofta fallet med alla djupare problem som uppstår i relationen mellan å ena sidan den biografiska identitetens utveckling och å andra sidan yrkeskarriärens förlopp och avbrott hos en person som insjuknat i en allvarlig kronisk sjukdom eller råkat ut för en svårt invalidiserande olycka.

Genom aktivt deltagande i en utvecklingscirkel kan en professionell rådgivare eller forskare förvärva följande grundläggande färdigheter:

- Förmågan att bedöma och definiera de komplexa interaktionssituationer som uppstår under självbiografiskt berättande.
- Förmågan att etablera en förtroendefull relation i samtalet/intervjun – en sådan relation är nödvändig för att klienten ska vilja dela med sig av sin självbiografi.
- Känsla för extempore produktion av muntliga texter med dess formella strukturer; förmågan kan stärkas genom noggrant lyssnande eller också transkription och läsning av texter som producerats genom extempore självbiografiskt berättande.
- Förståelse för det omsorgsfulla arbete en person gör då han/hon presenterar sin berättelse och försöker göra den logisk, imponerande, övertygande, legitim, betydande eller harmlös, icke anstötlig osv. men samtidigt måste inse att detta inte alltid är möjligt när det är fråga om en kaotisk livshistoria. Detta kan leda till svårigheter när det gäller att göra presentationen trovärdig och tvingar berättaren att hitta på olika sätt att rätta till sin berättelse (t.ex. genom bakgrunds-

konstruktioner) och att beakta de kaotiska fenomenen i sin biografi och svårigheterna med att presentera den.

- Känsla för stilistik och artisteri i muntliga texter om (individuell och kollektiv) identitetsutveckling i all sin mångfald vad gäller textproduktion, presentationsstrategier, genres, stilar m.m.
- En inställning av öppet lyssnande och sensitiv förståelse för de aktiviteter och det lidande som personen i fråga upplevt och presenterar för lyssnaren/läsaren. Analytikerns interaktionspartner utgörs av berättaren sådan han/hon framträder i den självbiografiska texten.
- En förmåga att se, dela upp i sekvenser, kontextualisera och retrospektivt bedöma hur den självbiografiska texten presenteras, så att man kan uppskatta berättarens förmåga att i sin text uttrycka sociala och biografiska processer på ett (delvis) indirekt sätt.
- Förmågan att inte låta sig förledas av den pseudosociologiska suggestiviteten i färdiga (men ofta helt missvisande) allmänna teoretiska påståenden, som berättaren använder, och urskilja dem i sitt sammanhang av formella strukturer.
- Känsla för professionellt analytiskt kodande för att under analysens gång kunna relatera empiriska data till teoretiska professionella kategorier (och förslag); förståelse för professionella och socialvetenskapliga teories öppenhet och felbarhet liksom också för empiriska texters dolda teoreticitet.
- Förståelse för den processartade, perspektivbundna, tolkade, symboliskt representerade, interaktiva, förhandlade, subjektiva och på samma gång objektiva karaktären i den sociala och i synnerhet den biografiska verkligheten.
- Känslighet och förståelse för den dialektiska relationen mellan å ena sidan individens produktion av social och biografisk verklighet och å andra sidan starka strukturella begränsningar för individens produktionsaktiviteter genom tvång och mekanismer i institutions- och organisationsprocesser. Det innebär att vara medveten om kollektiva processer i allmänhet både inom kollektiva identitetsenheter, som när t.ex. det statliga socialistiska samhällets organiserade ordning fungerade som "ödet" i Polas och Bernd Funkes livshistorier, och mellan kollektiva identitetsenheter som när Funke förlorar sitt tidigare arbete som reparatör i tungmetallindustrin, eftersom Västtysklands metallindustri gjort allt för att bli kvitt sin östtyska konkurrent (personintervjuerna beskrivs närmare i de engelska originaltexterna).
- Beredskap och öppenhet att forska tillsammans i utvecklingscirklar: för det första, att tillsammans se på det empiriska materialet, dvs. att som kollektiv strukturellt beskriva, koda och abstrahera textuella och/eller visuella data; för det andra, att formulera olika, ofta motsägelsefulla, tolkningsperspektiv, ömsesidigt kritisera dessa genom att hänvisa till empiriska data och triangulera de olika analys-

perspektiven; och för det tredje, att tillsammans genom argumentation bygga upp nya teorier.

Eftersom biografisk rådgivning involverar intima och känsliga frågor om personlig identitet och klienten där öppnar sin inre livssfär för en professionell främling, är det naturligt att psykosociala rådgivare som arbetar utifrån ett biografiskt perspektiv ofta reflekterar kring yrkets paradoxer. Biografiska problem tillhör två olika verklighetssfärer, den individuella och den kollektiva, och skapas i en mångfasetterad ömsesidig relation mellan dem. De är därför ytterst komplexa. Professionella paradoxer består av kontrasterande såväl som rivaliserande nödvändigheter. Några sådana paradoxer beskrivs nedan.

Paradoxer i professionellt arbete med biografiskt perspektiv:

1. Behovet av allmänna kategorier för att klassificera och förstå ett klientfall <> behovet att specificera problemsituationen och situationens följder för individen i fråga.
2. Behovet att kunna förutsäga sociala och biografiska processer <> det ofrånkomliga faktum att man måste göra det på vag och osäker empirisk basis.
3. Att ge klienten tid för sin egen kreativa utveckling och kanske låta problemet förvärras tills man inte kan vänta längre <> att som professionell genast sätta igång med aktiva och kraftfulla interventioner.
4. Rådgivarens större kunskap när det gäller dynamiken i klientens "förlopp av lidande" (trajectory of suffering) <> risken för att den förtroendefulla relationen mellan klient och professionell raseras, om den professionelle döljer sin kunskap för att inte förta klientens hopp och mod.
5. Att hålla ordning och trygga säkerheten i arbetsprocedurerna <> att begränsa klientens självbestämmande.
6. Biografisk holism i intervjun <> professionell specialisering (enligt Talcott Parsons definition av "specificitet" i professionellt arbete - Parsons & Shils 1951, 77).
7. Undervisningens dilemma: den professionella visar hur klienten ska hantera sitt problem <> klienten blir varaktigt beroende av rådgivarens hjälp, dvs. klientens autonomi riskeras.
8. Att kämpa emot "trajectorys" dominerande och kraftfulla makt att förvärpa problemen och samtidigt kontrollera organisationens oro för höga samhälls- och personalkostnader som kan bli följden, om man arbetar grundligt med varje fall <> ett lågt antal lyckade rehabiliteringsfall, vilket tenderar att öka toleransen för problemfall.

9. Organisationen som nödvändigt och möjliggörande instrument för att höja det professionella arbetets kvalitet och effektivitet <> organisationens inneboende tendens att utöva alienerande kontroll av klientens kropp och handlingsförmåga.
10. Arbetsfördelning och professionell specialisering för att bättre klara av arbetet med invecklade fall <> orienteringen mot ett helhetsperspektiv i hanteringen av individers problem.
11. Strävan att garantera säkerheten i arbetsrutinerna med åtföljande mindre öppenhet i rådgivarens arbete.
12. Myndighetsinriktning och/eller kollektivinriktade åtgärder hos den professionelle med risk för att klientens möjligheter att utveckla sin egen potential minskar, dvs. den professionelle arbetar antingen för de kollektiva identiteternas (eller statens, förvaltningens) bästa eller för den drabbade individens bästa.
13. Att arbeta med en enskild klient eller grupp klienter <> att fokusera på klienternas hela nätverk av interaktionsprocesser och sociala relationer, vilka ofta kan stå i stark inbördes konflikt med varandra.
14. Den professionelles strävan att behålla tolkningsföreträde <> risken för att den professionelle som "kontrollör av den institutionella proceduren" fokuserar enbart på att öka sin interaktiva och proceduralkraft.
15. Vikten av professionellt arbete som icke-hämmande och äkta gentemot klienten <> risken för att rådgivaren glömmet att tänka på effekten av eventuella interventioner.

Misstag i arbetet sker när rådgivaren inte beaktar de ständiga men nödvändiga motsägelserna eller direkta konflikterna i paradoxerna och inte arbetar för att försiktigt och balanserat hantera båda sidorna av dem. T.ex. Bernd Funkes rådgivare fru Brühl (se den engelska originaltexten av modulen - Övers. anm.) hade gjort ett allvarligt misstag om hon genast bestämt för sin klient hur centrala biografiska övergångar skulle hanteras utan att låta honom själv arbeta med sina biografiska beslut (paradox 7). Sådana misstag kan naturligtvis förvärras av strukturella förhållanden, t.ex. om det klientantal fru Brühl, som socialarbetare verksamt inom yrkesrehabiliteringen, har ansvar för är så högt att hon saknar tid, energi och uppmärksamhet att vänta på att Bernd Funke får utforska sig själv och mogna till sina egna personliga beslut i de biografiska övergångarna.

I utvecklingscirkelarna för biografisk analys kan man arbeta enligt två olika sätt när det gäller fortbildning för rådgivare i yrkesrehabilitering. Detta reflekteras i modultexterna: A-modulerna och modul C2 kan användas för att lära rådgivare bli rent allmänt uppmärksamma på biografiska frågor i rehabiliterande rådgivning medan B-modulerna och modulerna C1 och C3 är lämpliga för mer teknisk undervisning av

biografisk analys i snävare mening, dvs. noggrann form- och innehållsmässig analys av självbiografiska narrativa texter som baserar sig på självbiografiska intervjuer.

8 Etik

Att INVITE- projektet är associerat till namnet Leonardo är både lämpligt och utmanande. Leonardo da Vincis mångsidighet omfattade en exceptionell förmåga att översätta idéer till praktisk verksamhet. Deltagarna i INVITE- projektet har en varierande akademisk och professionell bakgrund och omfattar praktiker som i sitt dagliga arbete utför yrkesorienterad och psykosocial rådgivning.

Det är osäkert om den biografiska intervjun och den metodologi som förespråkas i modulerna ensamma kan fungera som användbar intervention i en individs rehabilitering. Både i forskning och i yrkesorienterad praktik måste potentialen för det goda och risken för skada avvägas och därför har vi i våra verksamhetsprinciper tillämpat existerande etiska regler.

EU:s etiska regler för socioekonomisk och annan forskning föreslår följande principer att efterföljas (Dench et al 2004):

- Forskningens syfte skall alltid vara att ge samhället nytta och att minimera social skada.
- Forskare bör försöka fastställa att forskningsteamet har nödvändig professionell expertis och får nödvändigt stöd.
- Forskarna bör reflektera över sin forsknings konsekvenser för alla deltagare och försöka undvika eventuell skada för alla involverade individer och personkategorier.
- Forskare bör försöka försäkra sig om att rapportering och spridning av forskningsresultaten utförs på ett ansvarsfullt sätt.
- Forskare bör försöka fastställa att metodologin och resultaten finns tillgängliga för diskussion och peer review.
- Forskare bör försöka säkerställa att deltagande i deras forskning sker frivilligt.
- Forskare bör försöka fastställa att beslut om deltagande i forskningen görs utgående från en informerad position.

Liknande principer beskrivs i nationella och internationella regler för yrkesutövande. Till exempel The International Federation of Social Workers (IFSW) och

International Association of Schools of Social Work (IASSW) har utvecklat en kod¹ som fastställer att etisk medvetenhet är en grundläggande del av yrkespraktiken. Koden betonar särskilt att socialt arbete baserar sig på respekt för alla människors värde och värdighet och på alla rättigheter som följer av detta. Socialarbetare ska upprätthålla och försvara varje persons fysiska, psykologiska, emotionella och andliga integritet och välmående. Vi tror att tillämpningen av de metodologiska och praktikprocedurer som ingår i det biografiska synsättet och som presenteras i detta projekt överensstämmer med och är ett heuristiskt steg framåt för att nå nämnda mål. Dessutom har vi strävat till att försäkra oss om att det praktiska arbete som projektteamet har utfört har följt de godtagna principerna.

9 Övningar

- Professionella som arbetar med yrkesorienterad rådgivning uppmanas tänka på några egna klientfall där en djupare kunskap om klienternas livshistoria och biografiska processer kunde vara viktig för rådgivningsprocessen. Vilken kunde den viktiga biografiska informationen vara? Hur kan man få fram den? Hur kan man tala om den med klienterna?
- Läsaren uppmanas ta en biografisk text från skönlitteraturen – det kan också vara en fiktiv självbiografisk text – och tillämpa de teoretiska identitetsbegreppen själv, splittrade identiteter, situationell identitet, långvarig biografisk identitet och biografiska processtrukturer på texten. Om kategorierna inte helt passar in, kan man försöka utveckla andra begrepp.
- Läsaren uppmanas tänka på sitt eget biografiska arbete i det förflutna. Vilka är de egna sårbarhetsdispositionerna och biografiska resurserna? Vilka var det biografiska arbetets specifika uppgifter?
- Läsare som arbetar inom yrkesrådgivning ombeds se på listan med den biografiska rådgivningens uppgifter i kapitel 6 i denna modul. Kan uppgifterna tillämpas på ett case i den egna praktiken? Vilka av uppgifterna skulle inte fungera med egna klienter? Borde andra uppgifter läggas till?
- Professionella rådgivare kunde tänka på möjligheten att hålla en utvecklingscirkel där man tillsammans analyserar självbiografiska texter av klienter i yrkesrehabilitering. Överväg att ta in anonyma fall från kolleger som inte deltar i den gemensamma analysen och diskussionen.

¹ Dokumentet "Ethics in Social Work, Statements of Principles" godkändes av ISFW och IASSW vid det allmänna mötet i Adelaide, Australien i oktober 2004.

Referenser

- Bauman, Z (1996) *From Pilgrim to Tourist - A Short History of Identity*, Sage, London.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Bradley, H (1997) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Polity Press, Cambridge, UK.
- Corbin, Juliet & Strauss, Anselm (1988) *Unending Work and Care. Managing Chronic Illness at Home*. San Fransisco and London: Jossey-Bass.
- Dench, S & Iphofen, R & Huws, U (2004) *An EU Code of Ethics for Socio-Economic Research*. In: *The Institute for Employment Studies (IES Report 412) ISBN 1 85184 3426* (www.Employment-studies.co.uk)
- Freud, S. (1905) *The Interpretation of Dreams*, trans. J. Strachey, 1965, Avon Books, New York.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Garfinkel, Harold (1967a) *Passing and the Managed Achievement of Sex Status in an Intersexed Person*. In: Garfinkel, Harold, *Studies in Ethnomethodology*, pp. 116-185.
- Gergen, K.J (1994) *Realities and Relationships*, Harvard Un. Press, Cambridge.
- Gergen, K.J and Gergen, M (1983) *Narratives of the Self*. In T.R. Sarbin and K.E.Scheibe (eds) *Studies in Social Identity*, Praeger, New York.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late Modern Age*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Goffman, E (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday, New York.
- Heinemeier, Siegfried (1991) *Zeitstrukturkrisen. Biographischen Interviews mit Arbeit-slosen (Crises of Time Structure. Biographical Interviews with Unemployed)*. Opladen: Leske + Budrich.
- Jenkins, R. (1996) *Social Identities*, Routledge, London.
- Mead, G.H. (1934) *Mind Self and Society*. University of Chicago Press, Chicago, Ill.
- Morris, Jan (1974) *Conundrum*. London: Farber & Farber.
- Parsons, Talcott & Shils, Edward A, with the assistance of James Olds (1951) *Values, Motives and Systems of Action*. In: Talcott Parsons & Edward A Shils (eds) *Towards a General Theory of Action. Theoretical Foundations for the Social Sciences*, New York & Evanston: Harper & Row, pp. 53-109.
- Reim, Thomas & Riemann, Gerhard (1997) *Die Forschungswerkstatt - Erfahrungen aus der Arbeit mit Studentinnen und Studenten der Sozialarbeit/Sozialpädagogik und der Supervision (The Research Workshop - Experiences from the Work with Students of Social Work / Social Pedagogy and Supervision)*. In: Gisela Jakob and Hans-Jürgen von Wensierski, eds., *Rekonstruktive Sozialpädagogik, Konzepte und Methoden sozialpädagogischen Verstehens in Forschung und Praxis (Re-Constructive Social Pedagogy, Concepts and Methods of Socio-Pedagogical Understanding in Research and Practice)*. Weinheim & München: Juventa, pp. 223-238.
- Richmond, Mary (1922) *What is Social Case Work?* New York: Russel Sage Foundation.
- Riemann, Gerhard (2000) *Die Arbeit in der sozialpädagogischen Familienberatung. Interaktionsprozesse in einem Handlungsfeld der sozialen Arbeit. (Work in Socio-Pedagogical Family Counselling. Interactive Processes in an Action Field of Social Work.)* Weinheim & München: Juventa.
- Riemann, Gerhard & Schütze, Fritz (1987) *Some Notes on a Student Research Workshop in Biography Analysis, Interaction Analysis, and Analysis of Social Worlds*. In: *Newsletter of the International Sociological Association Research Committee 38 / 1987*, pp. 54-70.
- Schapp, Wilhelm (2004) *In Geschichten Verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding. (Entangled in Stories. About Being of Man and Thing.)*: Frankfurt am Main. Klostermann.

Schütze, Fritz (2005) Eine sehr persönlich generalisierte Sicht auf qualitative Forschung (A Quite Personal and yet Generalized View of Qualitative Research). In: ZBBS, Vol. 5, pp. 211-258.

Strauss, A. (1959) *Mirrors and Masks: The search for Identity*. Free Press, Glencoe Illinois.

Strauss, A. (1978) *Negotiations*. Jossey Bass, San Fransisco.

Thomas, William Isaac & Znaniecki, Florian (1927/1958) *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Alfred Knopf / New York: Dover Publications.

Woodward, K (2000) *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*. Open University Press, London.

A. Biografin i fältet mellan sociala betingelser och individens identitetskonstruktion

Texterna i den första avdelningen handlar om förhållandet mellan å ena sidan individens självbestämmande och självständiga handlande och å andra sidan de yttre sociala förhållanden som påverkar hur livet formar sig. Du finner här korta svenska sammandrag av de engelska texterna.

Sandra Betts

A.1 Sociala skyldigheter och kollektiva identiteter

Vi har många olika identiteter och flera av dem är knutna till sociala roller eller till sociala och kulturella kategorier. Dessa identiteter är kollektiva i den betydelsen att vi delar dem med andra och att de hänför oss till vissa grupper. De identifierar oss inte bara enligt hur vi ser oss själva utan också enligt hur andra ser oss. De innefattar normer, förväntningar och sociala skyldigheter. Kulturella konstruktioner och stereotyper kan ofta begränsa våra val eller vår handlingsförmåga, när vi tar på oss en viss identitet. Också sociala, ekonomiska och politiska förändringar påverkar identiteten. Förändringar i anställningsstrukturer kan t.ex. förvägra oss tillgång till identiteter vi tidigare haft eller kanske önskar ta på oss. Kulturella konstruktioner av kön, social reglering och till och med juridiska kategorier och klassificeringar kan hindra oss från att anta alternativa identiteter. Sociala attityder i fråga om ålder, etnisk diversitet och sexualitet kan sätta gränser för vad som är möjligt att uppnå. Alla sociala förändringar som karakteriserar samhällena i väst har lett till ökad osäkerhet och otrygghet. Den tidigare förutsägbarheten i fråga om anställning, familjeliv, könsroller och nationell identitet har efter andra världskriget förbytts i större osäkerhet. Det har skett en rörelse bort från klassbaserade identiteter och från den trygghet som tidigare erbjöds av t.ex. anställningsmönster, könsroller i familjen och antagandena om vad det innebar att vara vit. Identitetsfrågor handlar numera ofta om hur man presenterar sig för andra genom identitetskonsumtion, livsstil och personlig utveckling. Nya sociala rörelser med betoning på kön, sexualitet och "ras" har ändrat de kollektiva identiteternas politiska fokus. Osäkerhet kan uppstå som svar på förändring och möjligheter till diversitet. På 2000-talet finns det t.ex. större variation i boendeformerna än på 1950-talet. Könsstereotyper utmanas av omskapande och flytande identiteter. Förändringen har skapat nya möjligheter att omdefiniera sig själv både hemma och på arbetsplatsen och som medlem av olika etniciteter och nationer. Det finns både mångfald och osäkerhet. Identitet är ett användbart begrepp för att förklara hur människor klarar av den förändring och

osäkerhet och de möjligheter som mångfalden erbjuder. Identitetsbegreppet fortsätter att illustrera förhållandet mellan struktur och handling.

Agnieszka Golczyńska-Grondas

A.2 Samspelet mellan personlig identitet och "de andra"

Inte ens personer som fått en något så när stabil personlig identitet i ungdomsåren är befriade från behovet att få sin självuppfattning bekräftad under resten av sitt liv. Interaktionen med andra har mycket stor betydelse för individens självdefinition. Varaktigheten och kvaliteten i de band som förenar en individ med andra människor kan variera. Också rent vardagliga rutinmässiga kontakter med t.ex. affärsbiträden, grannar eller medpassagerare är viktiga för att upprätthålla självuppfattningen. Vardagliga kontakter med personer som till synes inte har något inflytande över vårt liv ger oss ändå en känsla av trygghet eller "normalitet" och är ett tecken på att vi har anpassat oss till det sociala livets krav.

Interaktionen med personer som vi har speciella band till – familjemedlemmar, vänner, bekanta från olika institutionella sammanhang: studiekamrater, arbetskamrater – är det som mest bekräftar vår självuppfattning. Som vuxna har vi begränsade möjligheter att välja våra närmaste. Vilka dessa närmaste är antas delvis bero på social status och på vilken livsfas vi befinner oss i. Människor antas främst försöka bevara sådana relationer som bekräftar deras viktigaste självdefinitioner och de viktigaste relationerna är de intima. Om en individ inte får sin självuppfattning godkänd i olika sociala cirklar, kommer han/hon att vilja uppfylla detta behov i sina primärgrupper. Om en individ och dennas närmaste har olika uppfattning om hans/hennes identitet, så blir personen i fråga tvungen att antingen acceptera den uppfattning andra försöker tillskriva honom/henne eller också förkasta den. Det senare leder till konflikter och kanske till och med till en brytning med dessa personer.

Genom biografiska intervjuer kan man få mycket information om de viktigaste personerna i en klients liv, deras roll i att skapa och upprätthålla klientens identitet och om deras betydelse för de biografiska processerna. Analysen av det biografiska materialet avslöjar berättarens självuppfattning, hans/hennes sociala nätverk, åsikter och övertygelse i relationerna till andra. Utgående från några narrativa och biografiska intervjuer som utfördes i Polen år 2004 med personer som under någon period av sitt liv varit arbetslösa diskuteras i modulen samspelet mellan personlig identitet och andra. Särskilt diskuteras individens samspel med personer i primärgrupperna och i de institutionella sammanhangen skola och arbete. Identiteten har betydelse för vilka beslut en person fattar om sin yrkeskarriär.

Johanna Björkenheim & Synnöve Karvinen-Niinikoski

A.3 Sociala betingelser och den fria viljan – levnadslopp och yrkesbana

I modulen diskuteras relationen mellan yttre, sociala betingelser och den fria viljan under en persons identitetsutveckling. Vilka möjligheter har vi att skapa vårt eget liv och i synnerhet vår yrkeskarriär?

Fem centrala teman i livsloppet identifieras:

1. Samspelet mellan en människas liv och den historiska tiden som gör att olika generationer har olika livserfarenheter
2. Tillämpandet av olika normer för människor i olika ålder
3. Förväntningarna på ordningsföljden för vissa händelser i livet
4. Hur människors liv sammanlänkas genom sociala relationer
5. Möjligheterna att göra självständiga val i livet

Alla människor föds in i bestämda sociala förhållanden som visserligen kan ändras, men sällan av det lilla barnet självt. Till och med i mindre klassbundna samhällen påverkas livet av familjen, skolor, vänner, familjens ekonomi, familjens och personens egen hälsa osv. Två viktiga begrepp är "hälsans sociala determinanter" (Social Determinants of Health) och "skadliga barndomsupplevelser" (Adverse Childhood Experiences).

Det finns olika teorier som beskriver relationen mellan individ och samhälle. Enligt socialdeterminismen är människorna "offer" för de sociala förhållanden de växer upp i. Enligt existentialismen är människan däremot helt fri att leva som hon själv vill. Det sociologiska identitetsbegreppet beskriver hur en individ bygger upp en berättelse om sig själv, där sociala och kulturella faktorer har stort inflytande. Bourdieus habitusbegrepp är ett försök att överbrygga motsättningen mellan objektivism och subjektivism. Habitus, som är system av dispositioner, formas av individens sociala uppväxtförhållanden, vilket betyder att individen är anpassad att handla enligt dispositioner som formats tidigare i livet.

För de flesta människor är yrkes- och arbetslivet en viktig del av deras liv. Den arbetsföra åldern i Finland har ansetts vara 15-64 år, men under senare tid har åldern för inträde i arbetslivet stigit och den faktiska pensioneringsåldern har varit under 65 år. Trots att arbetslösheten de senaste åren varit stor antas framtiden medföra en brist på arbetskraft. Långvarig arbetslöshet påverkar hälsan och därmed också

arbetsförmågan. Arbetsförmågan kan studeras ur ett livsloppsperspektiv. Inträdet i arbetslivet innebär en stor förändring i en människas liv. Hälsan kan försvagas med åldern men vanligen växer istället den mentala kapaciteten och mognaden. Äldre arbetstagare har lång arbetserfarenhet och ofta också bättre kontroll över sitt dagliga liv. Nuförtiden är anställningsförhållandena inte lika långvariga som förr. I ledarskapsutbildningen betonas numera förståelsen för livsloppets inverkan på arbetsförmågan. Om pensioneringsåldern stiger och förändringarna i arbetslivet blir snabbare, kan behovet av rehabilitering i framtiden komma att öka.

Johanna Björkenheim & Synnöve Karvinen-Niinikoski

A.4 Livsberättelser, narrativ och rehabilitering

Berättelser anses vara ett urgammalt kulturellt redskap i människans historia. Förr i tiden förmedlades många slag av viktig information nödvändig för att samhällena skulle överleva, genom berättelser. I narrativ forskning analyseras berättelser av olika slag, också självbiografiska berättelser. I början var narrativa forskare intresserade av berättelser som redogörelser för hurdant livet var, men senare började de också intressera sig för hur berättelserna framställdes.

Den finländska socialpsykologen Vilma Hänninen har skapat en modell som hon kallar det narrativa kretsloppet. Den "inre berättelsen" (sisäinen tarina) definieras som "den mentala process genom vilken människor ger mening åt sitt liv och sin situation". "Dramat" är själva livet, som Hänninen antar levs i en narrativ form, och "berättelsen" (kertomus) är den konkreta berättelse en människa berättar om sig själv. Dessa tre olika slag av berättelser (narrativ) påverkar varandra. Till kretsloppet hör också "situationen", dvs. de yttre förhållandena, och det "sociala förrådet av berättelser", dvs. de berättelser som är "tillåtna" i samhället i fråga.

Livsberättelserna är olika i olika delar av världen, i olika kulturer och i olika samhällsklasser. Kvinnor och män berättar olika berättelser. I västvärlden konstrueras det individuella självet genom berättelser där berättaren är huvudperson. I andra kulturer handlar berättelserna oftare om individernas roll i en grupp, i samhället osv.

I en biografi kan vissa strukturella processer urskiljas. Ett begrepp som använts för att diskutera förloppet av en allvarlig sjukdom och döende samt det arbete som berörda personer i det sammanhanget gör är "trajectory" (bana, förlopp). Det har också använts för att studera lidande och orediga sociala processer.

Yrkesrehabilitering kan definieras som stöd för personer att genomföra sina egna livsprojekt och bemästra sitt liv i en situation där deras möjligheter att klara sig och

integreras i det sociala livet är hotade eller försvagade på grund av sjukdom eller av någon annan orsak. När arbetsförmågan försvagas så mycket att det inte längre är möjligt för en person att fortsätta förverkliga sitt livsprojekt, kan det vara nödvändigt att ta ett livshistoriskt eller biografiskt perspektiv. Ett narrativt perspektiv i rehabilitering utgår från att människor ser sitt liv som en förståelig berättelse med en röd tråd. Rehabiliteringen kan då hjälpa personerna att skapa meningsfulla berättelser och leva ut dem. Det är viktigt att få leva ut en berättelse som känns meningsfull, att inte tvingas in i en berättelse som kanske är mer godtagbar för samhället men som känns främmande för en själv.

B. Att förstå biografiska processer

Texterna i den andra avdelningen handlar om biografiska processer och om analys av självbiografiska berättelser i forskning och i psykosocial rådgivning. Modul B.2 har översatts i stora delar medan de övriga texterna presenteras i kortare sammandrag.

Johanna Björkenheim & Johanna Levälähti & Synnöve Karvinen-Niinikoski

B.1 Biografiska processer i socialt arbete

I socialvetenskapen har berättelser i huvudsak studerats på två sätt, dels från ett metodologiskt perspektiv, dvs. berättelser ses som en av flera källor för att skaffa kunskap om den sociala verkligheten, och dels från ett ontologiskt perspektiv, dvs. den sociala verkligheten i sig anses ha en narrativ form. På senare år har själva berättandeaspekten blivit viktigare.

För att studera biografiska processer i klientarbete kan det vara nyttigt att se hur livsberättelser används inom forskningen. För att en biografisk forskningsintervju ska lyckas anser forskare att relationen mellan intervjuare och intervjuperson bör vara tillräckligt förtroendefull, att den genererande frågan formuleras så att den öppnar för en berättelse kring ämnen som är relevanta för intervjupersonen och att den intervjuade får framställa sin berättelse utan att bli avbruten. Först när huvudberättelsen är slut ställer forskaren (narrativa) frågor. I socialt arbete är det ofta nödvändigt att ställa specifika frågor för att ändamålet med samtalet ska nås. Men forskare har konstaterat att om en person får berätta fritt, så struktureras berättelsen på ett sätt som är meningsfullt för berättaren själv och relevanta teman kommer upp som intervjuaren knappast hade kommit att tänka på.

Berättelser kan analyseras på olika sätt. Två huvuddimensioner kan särskiljas: holism-kategori och innehåll-form. Dessa kan kopplas ihop till fyra olika analystyper: berättelsens helhet enligt innehåll, berättelsens helhet enligt form, kategorier enligt innehåll och kategorier enligt form. Narrativt analysarbete kan delas in i sju faser: 1) lyssna på berättelsen och på den intervjuades och intervjuarens känslor, 2) renskriva berättelsen, 3) tolka utskriften, 4) få en överblick över erfarenhetsområdena, 5) koppla ihop "det personliga med det politiska", 6) söka likheter och skillnader mellan intervjupersonerna och 7) skriva akademiska berättelser om de personliga berättelserna.

Det narrativa perspektivet i socialt arbete anses höra till den tredje vågen bland teorierna i socialt arbete. Den första vågen karakteriseras av den patologibaserade

medicinska modellen och den andra vågen av problemlösande. Den tredje vågen kännetecknas av lösningsbyggande och möjligheter. Den mest kända metoden där berättelser används som redskap för förändring är narrativ terapi. Men biografiska och narrativa perspektiv kan användas också i socialt arbete. Modulen beskriver i korthet hur berättelser kan användas vid utredningar, i rehabilitering, i barnskyddet, i missbruksvården och i arbetet med kroniskt sjuka, handikappade, sörjande och äldre. Berättelser används också i självhjälps- och andra liknande grupper.

Hur livsberättelser ska dokumenteras i socialt arbete är viktigt att tänka på, speciellt när det gäller anteckningar som görs i klientjournaler. I vissa fall kan klienten delta i dokumentationen och klientens egna skrivna dokument kan användas. Från etisk synvinkel är det viktigt att tänka på varför berättelser används, när och hur de används och att de produceras i samförstånd med klienten själv och med klientens bästa för ögonen.

I modulen ges en fallbeskrivning där Mikko, en f.d. missbruksklient, berättar om sitt liv. En grupp socialarbetare ger sina synpunkter på vad de anser om att använda livsberättelser i sitt arbete.

Appendix till B.1:

Eila Sundman & Johanna Björkenheim

Fallet Matti

- arbetets betydelse för en man i yrkesrehabilitering

Här beskrivs ett klientfall, en 50-årig snickare som avancerat i sitt yrke och arbetar som lärare i en yrkesskola. Han trivs i sitt jobb med barn och ungdomar och är omtyckt av sina arbetskamrater. Familjelivet fungerar bra. Hustrun förvärvsarbetar och barnen börjar bli självständiga. Familjens ekonomi är tillfredsställande.

En dag blir Matti plötsligt sjuk och måste genomgå en blodkärlsoperation i hjärnan. Efter en konvalescensperiod försöker Matti återgå till sitt arbete men klarar inte av det. Luktsinnet och smaksinnet har försvunnit och det ringer i öronen. På grund av brandfaran med olika lim och förtunningsvätskor i slöjdklassen kräver arbetet ett gott luktsinne. Rektorn meddelar att Matti inte kan fortsätta sitt jobb, likaså företagsläkaren. Matti undersöks vid olika enheter i specialistsjukvården och också där förklaras han oförmögen till sitt arbete. Matti skickas då till arbetsgivarens omplaceringsenhet som försöker ordna arbetsprövning och en ny arbetsplats inom samma organisation. Matti prövar på ett par arbeten men slutar efter några dagar, som han säger, på grund av att oljudet från hammare och andra arbetsredskap,

traktorer mm. tröttar ut honom och skadar hans hörsel. Två år efter sin operation söker Matti pension men får avslag. Han uppmanas av pensionsbolaget att anmäla sig som arbetslös arbetssökande, men Arbetskraftsbyrån tar inte emot honom, eftersom han fortfarande har kvar sin arbetsplats. De jobb som erbjuds via omplaceringsenheten anser sig Matti inte klara av, t.ex. som serviceman på ett hem för äldre, som snickare på ett museum och i parkarbete.

Kort efter Mattis operation blir hustrun allvarligt sjuk och återgår till sitt arbete först ett år senare och då på deltid med lägre lön. Från sitt första äktenskap har Matti en son som behöver ekonomisk hjälp av sin far. I sitt nuvarande äktenskap har Matti två barn, som fortfarande bor hemma. Både dottern och sonen avbryter sina studier och börjar leva ett oregelbundet liv. Sonens flickvän flyttar in. Ungdomarna sover länge på dagarna, vakar på nätterna och spelar då högljudd musik. Men Matti kan inte ingripa, eftersom han blivit ekonomiskt beroende av sina barn som fått ett arv.

Mattis situation är problematisk och olika instanser försöker hjälpa honom men ingen tar helhetsansvaret för hans yrkesrehabilitering. Mattis problem ses enbart som en fråga om att få ett nytt jobb. Ingen lyssnar till hur Matti själv upplever sin situation, att inte längre duga för det arbete som varit så viktigt för honom både innehållsmässigt och vad gäller yrkesstatus, ekonomiskt oberoende och struktur i vardagen. Efter en längre frånvaro från arbetslivet har Matti förlorat sin identitet som yrkesman, sin ekonomiska självständighet och sin auktoritet i familjen.

Mattis situation är fortfarande oklar. Han kanske kunde komma vidare genom att få berätta sin historia för en yrkeshjälpare som verkligen lyssnade, någon som respekterade hans berättelse och ingick i en dialog med honom. Då kunde han i egen takt gå in i en förändringsprocess (biografiskt arbete) för att klara av sin nya situation och kanske kunna se nya möjligheter till identitetsutveckling och autonomi. Vi ser här ett exempel på en person som behandlats på ett "institutionscentrerat" i stället för ett "klientcentrerat" sätt (se kap. 2 i modul 0).

Fritz Schütze

B.2.1 Analys av biografier: att analysera självbiografiska narrativa intervjuer – del I

I del I av modul B2 förklaras varför självbiografiska intervjuer gör det möjligt att analysera svårt lidande och lidandets biografiska betydelse och analysera olika slag av utveckling och kränkning av den biografiska identiteten. Den kunskapsteoretiska styrka som finns i oförberett självbiografiskt berättande när det gäller att avslöja biografiska processer (t.ex. "förlopp av lidande" och förändringsprocesser)

demonstreras. De allmänna särdragen i självbiografiska narrativa texter förklaras och relateras till de sociala och biografiska processer de uttrycker. Här beskrivs den generella analytiska hållningen (pragmatisk refraktion) till hur dessa särdrag kan användas i biografisk forskning på ett icke-naivt sätt. I del II av modul B2 beskrivs hur självbiografiska narrativa intervjuer går till. För närmare analys exempel se den engelska originaltexten.

1 Den logiska grunden för biografisk analys av självbiografiska oförberedda berättelser

När en persons arbetsförmåga avtar och personen hamnar i en situation där det behövs yrkesrehabilitering, kan han/hon reagera på olika sätt. Ofta innebär situationen en omvälvande livskris. Hur individen reagerar beror mycket på hans/hennes biografiska förutsättningar. En del personer har aldrig lärt sig hantera sådana krissituationer, andra har kanske lärt sig att inte göra något alls, att inte lita på sig själva. Men i en rehabiliteringssituation är det viktigaste att aktivera sig för att kunna forma sitt eget liv. Och då är det nödvändigt att utföra s.k. biografiskt arbete, vilket innebär att skapa sin egen personliga identitet genom att utforska sig själv i fråga om följande dimensioner:

- Att förstå sig själv som en i positiv utveckling varande, unik identitet;
- Att komma underfund med potential och mekanismer i denna process; i sin mest elementära form innebär det att återkalla i minnet sin egen livshistoria;
- Att se hinder och återvändsgränder i processen – inklusive sin egen oförmåga och sina missuppfattningar om sig själv;
- Att utforska alternativa sätt att förstå den personliga identitetens utveckling och bedöma alternativen;
- Att komma underfund med i vilken riktning ens unika identitet borde utvecklas och vad som kan göras för att stöda den utvecklingen (t.ex. att välja ett biografiskt lämpligt yrke eller lämplig utbildning);
- Att ta beslut om följande steg för att förverkliga och fullborda identitetsutvecklingen (t.ex. att utbilda sig en andra gång för att lära sig ett nytt och lämpligare yrke).

Biografiskt arbete består av (se även Corbin & Strauss 1988, kap. 4 & 5):

- narrativt återkallande i minnet av sin självbiografi;

- reflektion av symboliska, "djupare" betydelser som avslöjar självhistoriska gestalter av livet;
- analytisk jämförelse av alternativa tolkningar;
- föreställningar om en personlig framtid som harmoniskt eller kontrasterande passar ihop med det personliga förflutna;
- reflektivt beslutstagande om nästa steg i identitetsutvecklingen och
- utvärdering av eventuella resultat.

Biografiskt arbete är i grunden en inre mental och emotionell aktivitet, som konstitueras i samtal med viktiga närstående personer eller i individens inre samtal med sig själv. I situationer av biografisk kris kan det biografiska arbetet bli ett explicit och centralt handlingsschema för individen att kognitivt och emotionellt organisera sitt liv. I lugnare livssituationer kan det biografiska arbetet ske genom snabba överväganden och återkallande i minnet, när uppmärksamheten egentligen är riktad mot andra aktiviteter. Biografiskt arbete kan till och med vara subliminalt (omedvetet).

I herr Funkes livshistoria (som beskrivs närmare i den engelska originaltexten) ser vi att hans praktik som rörmokarlärling åtminstone i början inte hade någon biografisk mening för honom. I sådana fall blir personen i fråga inte särskilt duktig i sitt yrke. Vi ser också att det påtvingade yrket dessutom innebar en återvändsgränd, eftersom – vilket ingen kunde förutsäga då – den östtyska maskinindustrin efter Östtysklands upplösning kom att nästan helt nedmonteras. Sådana strukturella förändringar i samhället kan medföra att en person som Funke inte ser någon mening med att överhuvudtaget planera sin yrkesbana och lägga ner energi på en ny utbildning.

Att studera en rehabiliteringsklients livshistoria innebär huvudsakligen två uppgifter för den professionelle rådgivaren:

- A. Att be klienten om en självbiografisk berättelse för att få kunskap om hans/hennes yrkeshistoria och andra livserfarenheter och för att få en uppfattning om klientens personliga synvinkel som en central förutsättning för att kunna stöda och vägleda honom/henne i det biografiska arbetet och i planeringen av en ny yrkesbana;
- B. Att studera klientens personliga narrativ på ett sådant sätt att det "stängsel" som bildats genom klientens vaghet kan genomträngas. Detta är viktigt, eftersom många klienter har förträngt sårande och förödmjukande erfarenheter från sitt medvetande och därför inte kan anpassa sig till sin svåra situation.

Genom sociologisk biografianalys kan en klients livsberättelse och analytiska strukturering av det självbiografiska materialet stödas och fördjupas. Men i råd-

givning måste analysen naturligtvis bli ganska kort. Professionella rådgivare har inte den tid som socialvetenskapliga forskare har utan måste klara sig inom ramarna för "här och nu" för att stöda sina klienter igenom rehabiliteringen.

2 Livshistoria som narrativt tema

Narrativt återkallande i minnet gäller inte enbart de yttre händelser som påverkat individens liv utan också de inre förändringar som skett när personen upplevt och reagerat på (och ibland också själv skapat) dessa yttre händelser. Att genom självbiografiskt berättande förstå vad man kände vid vissa yttre händelser är det första steget till att förstå att ens inre tillstånd fortgående byggs upp och förändrats och till att förstå vad detta innebär för den livshistoriska identitetsstrukturen. Därför kan vi säga att den självbiografiska berättaren i efterhand skapar sin biografiska identitet. Men uppgiften att meningsfullt ordna bitarna i biografien uppkommer ur de livshistoriska upplevelserna. Individen är biografiinnehavare, dvs. bärare av sin livshistoria (eller livsberättelse), och genom att berätta den, eller episoder ur den, lägger han/hon till ett elementärt och systematiskt lager av meningsfull ordning.

En begreppslig skillnad kan göras mellan å ena sidan livslopp (life course), livshistoria eller biografi som hopkopplade och konkurrerande biografiska sociala processer, och å andra sidan livshistoria eller biografi som ett retrospektivt narrativt återgivande av ett sådant livslopp. Det gäller frågan om huruvida livslopp, livshistoria eller biografi är något verkligt som existerar som sådant. Det finns många empiriska bevis för en sådan nivå av livsförändrande personliga sociala processer, men dessa personliga sociala processer är starkt kopplade till redskapen för självbiografiskt narrativt återgivande. Det finns alltså ett nära samband mellan sociala biografiska processer som sådana och det narrativa återgivandet av dem. Därför använder vi termerna "livshistoria" och "biografi" både för sekvensen och konfigurationen av sociobiografiska processer i ett livslopp å ena sidan och för det narrativa återgivandet av dessa processer å andra sidan. Förenklingen är berättigad, eftersom livsloppsprocesser i hög grad skapas av redskapen för självbiografiskt berättande vilka begreppsligt strukturerar personliga erfarenheter av livsförändrande betydelse.

En annan begreppslig skillnad är den mellan en livshistoria/biografi som berättas av biografiinnehavaren och en biografi som berättas av någon annan, t.ex. en historiker. I det förra fallet talar man om "självbiografi", i det senare om "biografi". I den här modulen talar vi enbart om självbiografiska narrativ och använder termen "livshistoria" enbart för dem. Detta eftersom en biografiinnehavares livsloppsprocesser och identitet formas mer direkt genom självbiografiskt berättande än genom biografiskt berättande som utförs av andra personer.

Livshistoria är en narrativ "gestalt" som måste ses som en ordnad sekvens av personliga erfarenheter, och själva ordningen antyder biografiinnehavarens inre identitetsutveckling. De viktigaste principerna för hur livshistorien ordnas är de biografiska processtrukturerna. Vi skiljer mellan fyra grundläggande biografiska processtrukturer:

- 1) Biografiska handlingsscheman, genom vilka en person aktivt försöker forma sitt livslopp;
- 2) Förlopp av lidande, då en person inte längre är kapabel att aktivt forma sitt eget liv utan bara kan reagera på överväldigande yttre händelser och småningom blir mer och mer främmande för sig själv;
- 3) Institutionella förväntningsmönster, där en person följer institutionellt formade och normativt definierade livslopp, t.ex. i fråga om yrkeskarriärer eller familjelivscykel;
- 4) Kreativa metamorfoser i den biografiska identiteten, vilka startar en ny viktig inre biografisk utveckling, som först kan kännas mirakulös och irriterande, eftersom den är ny och i början inte passar ihop med biografiinnehavarens kompetens utan förutsätter att han/hon finner ut dess egentliga kvalitet.

En persons livshistoria kan ses som en kombination av biografiska processtrukturer i sekvenser, men processtrukturerna kan också förekomma samtidigt och tävla med eller stöda varandra.

3 Mot två allmänna antaganden om självbiografiskt berättande

Två rätt vanliga missuppfattningar angående självbiografiskt berättande orsakar missförstånd om den empiriska grunden för narrativ textanalys. Konstigt nog står de två antagandena i motsats till varandra. Det första antagandet utgår från att självbiografiska berättelser beskriver den sociala och personliga verkligheten sådan den är. Det andra antagandet säger att självbiografiska narrativ kan konstrueras helt fritt, som berättaren vill, för att tjäna sociala ändamål (t.ex. då berättaren vill göra sig trovärdig, tilldragande, trevlig, viktigare än han/hon är osv.).

Enligt Schütze är båda antagandena fel. För Schützes argumentation se den engelska originaltexten.

4 "Grammatiken" i oförberett självbiografiskt berättande

4.1 *Den övergripande berättelselinjen i självbiografiskt berättande och*

4.2 *Förmedlande kognitiva figurer och deras strategiska betydelse i forskningen*

Båda kapitlens innehåll presenteras här i ett enda kort sammandrag.

I oförberett berättande används vissa grundläggande presentationssätt med tillhörande typiska språkformer för att uttrycka sociala erfarenheter. Presentationssätten och språkformerna opererar på tre nivåer:

1. Den övergripande berättelselinjen. Två särskilda demonstrationsmarkörer visar på den övergripande linjen (den kognitiva helhetsgestalten) i en persons livsberättelse: introduktionen (preamble) och avslutningen (coda).

2. Förmedlande kognitiva figurer i självbiografiskt berättande. Dessa bidrar till den övergripande formen eller berättelselinjen i det självbiografiska narrativet. Fem kognitiva figurer är nödvändiga vid berättandet av personliga upplevelser. De kognitiva figurerna behövs för att skapa en övergripande biografisk struktur och för att berättaren ska uppleva sammankopplingen av händelser som en ordnad självhistorisk gestalt eller berättelse som han/hon kan förstå och orientera sig mot. De behövs också för att utföra biografiskt arbete. Dessa kognitiva figurer är:

- a. Hopkoppling av narrativa segment;
- b. Situationer och scener av biografisk betydelse med en höjdpunkt i sammankopplingen av händelser, där berättarens identitetsförändring både upplevs av honom/henne själv och kan observeras av andra;
- c. Bärare av berättelsen, som är samtidigt berättare och biografiinnehavare;
- d. Händelsebärare, dvs. andra "dramatiska personer", som även kan tillhöra den icke-mänskliga världen (t.ex. en allvarlig sjukdom, en gammal bil, ett hus);
- e. Sociala ramar för flödet av händelser och sociala processer, liksom för flödet av berättelsebärarens inre tid. Dessa ramar kan vara organisationer, institutionella miljöer, kollektiva sociala enheter av olika slag, sociala relationer mellan individer eller sociala enheter, sociala världar och sociala arenor osv.

3. Enskilda narrativa enheter och partiella kopplingar mellan dem.

För en närmare beskrivning av nivåerna 1 och 2 se den engelska originaltexten.

Pragmatisk refraktion innebär att forskaren inte tyder den intervjuades verbala – här självbiografiska narrativa – utsagor ordagrant utan kontextualiserar dem och finner ut deras sociala funktioner – i vårt fall särskilt det biografiska arbetets funktion – inom de konstitutiva sociala ramar som påverkar de verbala uttryckens form och innehåll (och kanske senare också tolkas, omtolkas och omskapas).

4.3 Presentationsmarkörer och språk i biografiska processtrukturer i allmänhet

Analysen av presentations- och demonstrationsmarkörer i självbiografiskt berättande består huvudsakligen av tre element:

1. att se på det övergripande orienterings- och presentationsperspektivet,
2. att söka och fokusera uttryck som formulerar kärnan i orienteringsperspektivet,
3. att studera de sekventiellt välordnade mikrosammanhangen i narrativa segment av oförberett berättande, där det narrativa perspektivet uttrycks och de formulerande uttrycken ingår.

Det övergripande orienteringsperspektivet i narrativ presentation av de fyra biografiska processtrukturer beskrivs här med några exempel:

1. Ett **biografiskt handlingsschema** karakteriseras av att språket formulerar avsikter, uttrycker emotionell viljekraft, visar på en positiv och optimistisk sinnestämning, uttrycker tankar och planer, övervägande, kalkylering, bedömning och utvärdering av skillnaden mellan planer och deras förverkligande. Språket beskriver adekvata sätt att fullborda planerna eller åtminstone nå halvvägs till målen och att säkra socialt och/eller professionellt stöd för att genomföra handlingsschema. Typiska formuleringar är "och då fick jag idén att...", "och då tänkte jag", "och då planerade jag", "och sedan beslöt jag att bli (yrke)", "då bestämde jag att göra det", "jag försökte få hjälp och fick det", "jag ville alltid bli (yrke) och jag såg ingen orsak att ändra mig", "och då insåg jag att det inte var så lätt att genomföra min plan" osv.
2. Ett **biografiskt förlopp av lidande** karakteriseras av att språket uttrycker reaktioner på kraftfulla yttre händelser, djupt och långvarigt lidande, trötthet, handlingsförlamning, upprördhet. Det negativa förloppets effekt ökar och även andra områden av livet berörs. Förloppet växer som en ond cirkel. Personen blir desorienterad och främmande för sig själv – det senare kan synas i beskrivningar av att stå utanför sig själv eller att vara frikopplad från sig själv. Typiska formuleringar för detta är: "och sen blev det svårt", "och sen hade jag en känsla av att jag inte skulle klara det", "och det fällde mig", "och jag var kraftlös och kunde inte värja mig", "jag insåg att jag skulle bli värre", "det tryckte ner mig så att jag inte längre ville någonting", "min energi att kämpa emot var försvunnen", "och sen

visste jag inte hur jag skulle kämpa emot", "och sen började det gå nerför", "och sen var allt en enda röra", "och sen var jag helt nere och det påverkade alla andra delar av mitt liv" osv.

3. **Institutionella förväntningsmönster** karakteriseras av att språket beskriver relationen mellan normala förväntningar och hur berättaren lever upp till dem, hur en person villigt följer den normativa och procedurala standarden för den institutionella samhällsordningen och ibland distanserar sig från den och kritiserar den. Typiska formuleringar för sådana mönster är t.ex.: "allt gick helt normalt i mitt liv", "och sen gjorde man vad man skulle göra; "sån't är livet", "och sen gjorde man vad som förväntades av oss", "man kände att man borde avtjäna sin värnplikt", "och sen ansökte jag och fick det, och sen fullföljde jag yrkesbanan", "och sen kunde jag använda det som ett språngbräde", "och sen fortsatte inte karriären", "och sen hade jag en känsla av att jag kanske inte skulle komma in", "arbetsgivaren försökte ge mig mer ansvar, men varje gång de ville befordra mig gjorde jag någon dumhet", "där såg jag kolleger ta sig upp och det väckte min tävlingslust", "och sen blev jag tillfrågad om jag var intresserad", "och jag insåg inte att det åt upp all min energi".
4. **Biografiska metamorfoser** karakteriseras av att språket uttrycker en kreativ inre utveckling. Personen är förbryllad över sig själv och sina inre processer, söker och finner identitetsförändring; språket uttrycker motsättningar mellan inre tid av kreativ förvandling och social tid i institutionellt förväntade procedurer, nya utvecklingar som härstammar från främmande sociala världar osv. Typiska formuleringar för biografiska metamorfoser är t.ex.: "När jag hade blivit så mogen önskade jag alltid att jag skulle se situationen bättre, att alla skulle göra det de var lämpade för. Det man älskar att göra är man verkligen kapabel att göra bra. Och det man kan göra bra, det vill man göra igen och man blir mer intresserad av att söka inspirationskällor", "de sade att jag hade ett absolut öra för toner/för färger; Jag visste att det här var fel men jag insåg att jag hade en viss kapacitet", "jag var alltid speciellt intresserad av sånt som jag inte kunde göra perfekt. Jag visste att det fanns personliga källor som aldrig öppnats", "det fanns en hunger för någonting som jag inte visste - en längtan som inte kunde mättas. Jag var osäker, tom, otillfredsställd" osv.

4.4 Språk och presentationsmarkörer i intervjun med herr Funke: biografiskt handlingsschema, förlopp av lidande och institutionellt förväntningsmönster

Se den engelska originaltexten.

4.5 Språk och presentationsmarkörer i intervjun med herr Funke: biografiska metamorfoser

Se den engelska originaltexten.

5 Övningar

- Ta en självbiografisk text ur en publicerad självbiografi (eller ur en självbiografisk roman) och leta fram introduktionsdelen och den avslutande delen i berättelsen. Kan du i dessa två textdelar se något som tyder på vilken den allmänna karaktären i livshistorien är?
- Försök nu att i denna publicerade självbiografi identifiera några kognitiva figurer för biografiska processtrukturer, dvs. situationer av biografisk betydelse, berättelsens bärare, händelsebärare och sociala ramar.
- Tycker du att det textuella uttrycket i någon av dessa kognitiva figurer är speciellt märkligt? Vad kan orsaken vara?
- Leta fram de två biografiska processtrukturerna "förlopp av lidande" och "metamorfos" och identifiera början och slutet på dem. Är de förenade med varandra? På vilket sätt? När informanten talar om en metamorfosprocess som framträder genom den process där han/hon arbetade sig igenom en allvarlig upplevelse av förlopp av lidande, tror du att detta kan vara bara ett retoriskt, ett falskt eller ett självbedrägligt påstående? Hur avgör du vilket i detta fall?
- Ta en transkriberad intervju (t.ex. intervjun med Bernd Funke, den del som citeras i början av modul B2 i den engelska originaltexten) och ta ut (dvs. segmentera) två eller tre narrativa enheter. Ta en av de narrativa enheterna och gör en närmare analys av den. Vilka är de biografiska och/eller sociala processer som uttrycks i denna narrativa enhet?
- Identifiera supra-segmentella markörer för förlopp av lidande och/eller metamorfos i intervjun. Känner du till liknande demonstrationsmarkörer i litterära självbiografier (eller självbiografiska romaner)? Vilken är den typ av biografiska processer de förmedlar?

6 Sammanfattning

En oförberedd självbiografisk berättelse anses inte självklart vara en direkt beskrivning av den sociala verkligheten såsom den upplevs av individer i ett samhälle. Det är tvärtom en allmän uppfattning i socialvetenskapen och litteraturen att en oförberedd självbiografisk berättelse lätt kan ändras av berättaren för att passa för kraven i en speciell situation (t.ex. att visa upp sig, legitimeras något e.d.). Men

denna allmänna uppfattning är inte sann. På det stora hela kan man konstatera – och detta har empiriskt bekräftats genom studiet av självbiografiska narrativa intervjuer som upprepats ett eller två år senare – att det grundläggande strukturella mönstret i oförberedda berättelser av personliga upplevelser är mycket stabilt i olika situationer. Endast några av de argumentativa kommentarerna ändras ibland kraftigt beroende på förändringar i livssituationen. Detsamma gäller i viss grad beskrivningen av de sociala ramarna, eftersom berättaren måste anpassa sin berättelse till den kunskap lyssnaren antas ha angående social struktur, institutioner, socialt nätverk, sociala världar och de sociala miljöer berättaren som biografiinnehavare har levt i. Den relativt starka stabiliteten i oförberedda berättelser beror på att strukturen i biografiska upplevelser (Schapp 2004) sedimenteras i informantens biografiska identitet, dvs. i minneslagren, liksom också i det kollektiva minnet hos den sociala miljö berättaren lever i.

Självbiografiskt berättande beskriver inte den sociala och biografiska verkligheten som en fotografisk bild utan uttrycker verkligheten på ett "refrakterat", ibland endast symptomatiskt, sätt. Men å andra sidan finns det stabila formella strukturer av självbiografiskt berättande som är intimt förenade med självbiografiska upplevelser av livshistoriska gestalter. Och det är dessa strukturer med sin kapacitet att uttrycka livshistoriska upplevelser och identitetsutvecklingar som utgör grunden för den empiriska analysen av självbiografiska oförberedda berättelser. Därför är det forskningsstrategiskt viktigt att förklara dessa formella strukturer av självbiografiskt berättande såsom det gjorts i den första delen av den här modulen. Efter att ha fått insikter i den formella strukturen i självbiografiskt oförberett berättande får den intresserade kunskaper om presentationskapaciteten i sådant berättande vad gäller att uttrycka biografiskt sedimenterade personliga och sociala upplevelser. Efter att ha övat sig i textuell-empirisk identifikation av sådana upplevelser är läsaren mer eller mindre automatiskt inkopplad på olika former av epistemisk kapacitet i självbiografiskt oförberett berättande när det gäller att uttrycka biografiska och sociala processer. Läsaren kan då analysera självbiografiska narrativ på ett icke-naïvt, dvs. pragmatiskt refrakterande, sätt utan att vara tvungen att ständigt beskriva alla de formellt-strukturella dragen som ingår i texten. En sådan sensitiserad förkortad version av självbiografisk textanalys är särskilt användbar vid professionell case-analys.

7 Appendix

Innehåller en närmare analys av intervjun med herr Funke. Se den engelska originaltexten.

Fritz Schütze

B.2.2 Analys av biografier: att analysera självbiografiska narrativa intervjuer – del II

I del II av modul B.2 redogörs för hur självbiografiska narrativa intervjuer går till. Dessutom beskrivs de vanligaste faserna i kvalitativ social forskning med narrativa intervjuer: analys av texttyp, strukturell beskrivning, analytisk abstraktion, kontrasterande jämförelse och utveckling av teoretiska modeller. Alla dessa steg, speciellt de tre första, som används vid single case analyser, förklaras och demonstreras utifrån empiriskt material från en självbiografisk intervju. Single case analysen av intervjun behandlar i synnerhet det intressanta fenomenet biografiskt arbete. För en närmare beskrivning av single case analysen se den engelska originaltexten.

1 Oförberett självbiografiskt berättande i narrativa intervjuer

Under de senaste trettio åren har det inom kvalitativ social forskning i sociologi och pedagogik utvecklats ett speciellt format för självbiografiska narrativa intervjuer. Formatet är lämpligt för forskning som fokuserar på biografiska processer med relevans för studiet av sociala världar (t.ex. professionella sociala världar som socialt arbete eller psykologiska samtal), problem i livsloppet (t.ex. följderna av en allvarlig kronisk sjukdom), sociala problem (t.ex. långtidsarbetslöshet, alienation i arbetet e.d.) eller kollektiva sociala processer, där biografiska erfarenheter och identitetsutvecklingens dynamik eller andra svårigheter är framträdande (t.ex. sociala rörelser). Den huvudsakliga orsaken till att självbiografiska intervjuer genomförs är antagandet om att den sociala verkligheten inte bara upplevs och ges mening av individuella aktörer med sina unika livshistorier utan att den också produceras, understöds och upprätthålls, utstås med smärta och lidande, protesteras mot och kullkastas eller förstörs och småningom förändras av individuella aktörer med sina personliga livshistorier och sin biografiska identitetsutveckling. Ett annat antagande säger att den sociala verkligheten i grunden består mer av sociala processer och mindre av stabila sociala strukturer; strukturerna ses som produkter av sociala processer och som varande i ständig förändring. Dessa två antaganden gäller för hur små segment av den sociala verkligheten byggs upp och förändras, som t.ex. familjer, vänskapsförhållanden eller arbetsteam, men de gäller också för större sociala sammanhang, såsom samhällen (t.ex. vid krigstillstånd), sociala eller kulturella rörelser, professionella sociala världar och deras diskursarenor. Det finns ett mycket nära samband mellan individuella och kollektiva identiteters utveckling;

deras "historier" och identitetsarbete är starkt kopplade till varandra. Att analysera individuella livshistorier ger oss alltså goda möjligheter att få kunskap om den sociala verkligheten.

1.1 Att utföra en självbiografisk narrativ intervju

När någon ombeds berätta sin livshistoria är det inte fråga om en vanlig form av intervju, eftersom en livshistorisk intervju ofta avslöjar mycket intima detaljer om den intervjuade. Därför bör en självbiografisk narrativ intervju göras på en avskild plats, t.ex. hemma hos informanten eller på intervjuarens byrå, och så att den intervjuade kan känna att detta är hans/hennes egen tid i minst 1½ - 3 timmar eller mer.

I forskningssammanhang är det viktigt att planera hur informanterna väljs ut, eftersom antalet inte kan vara så stort. Informanterna bör väljas ut enligt vissa biografiska (personliga och unika) drag, och intervjupersonerna måste få förstå att de valts ut individuellt på grund av sina mycket specifika biografiska (erfarenhets-) data. Detta för att göra det möjligt att etablera en förtroendefull relation mellan intervjuare och intervjuperson. Dessa två personer delar ett par interaktionella axiom:

- a) Informantens livshistoria som personligt unik är analytiskt relevant för forskningen i fråga.
- b) Intervjuaren respekterar det personligt unika i informantens historia genom att noggrant beakta empiriska fakta, när han/hon gör kreativa generaliseringar för professionellt eller vetenskapligt teoribyggande, och genom att samtidigt skydda informantens anonymitet.

Intervjuaren bör kunna förklara hur han/hon gått till väga för att välja ut informanten, t.ex. att tipset getts av personer som känt till informantens speciella personliga kvalifikationer. Dessa kan vara vänner, bekanta, ibland tidigare intervju-personer i samma studie enligt snöbollsmetoden. Ibland kan det gå snabbare att välja ut informanterna via en institution som har kontakt med personer med sådana problem eller sådan kunskap som är relevant för forskningen i fråga. Här måste man dock beakta att informanter som plockats fram via en organisation som har kontroll över vad informanterna kan få för hjälp, service, sociala förmåner mm. kan känna att de inte helt fritt kan berätta om sitt liv, detta även om intervjuaren försäkrar att ingen information från intervjun förs vidare till institutionen i fråga.

Den följande beskrivningen av hur en självbiografisk narrativ intervju går till, bygger huvudsakligen på erfarenheter från kvalitativ social forskning i sociologi och

pedagogik under 30 år, men den kan också användas av professionella rådgivare, även om det naturligtvis finns skillnader i de yttre ramarna för intervjun.

Några av problemen med de yttre ramarna för en självbiografisk narrativ intervju är mindre i professionell rådgivning än i forskning. En professionell rådgivare har inte problem med att finna och få kontakt med sina informanter, eftersom han/hon intervjuar sina egna klienter. En professionell rådgivare behöver inte arbeta under risken att inte kunna erbjuda rådgivning eller psykoterapeutisk hjälp, ifall han/hon överträder den sköra gränsen av regler för hur en intervjuare ska bete sig under den enda narrativa intervju-sessionen, dvs. att inte kritisera eller tillrättavisa informanten, att inte argumentera eller ännu mindre öppet gräla med honom/henne, eller bryta ner hans/hennes personliga försvarssystem, eftersom en professionell rådgivare har etablerat en längre professionell, kanske till och med terapeutisk, kontakt med klienten och utgående från den relationen kan reparera eventuella misstag i senare samtal.

Å andra sidan stöter en professionell rådgivare som vill utföra självbiografiska intervjuer på problem som forskare inte har. Rådgivaren måste beakta risken för att klienten känner sig tvingad till en självbiografisk intervju – eller rentav förpliktad till det av institutionens förfarande. Dessutom finns det risk för att rådgivaren blandar ihop vissa regler för rådgivningssamtal och kommunikativ psykoterapi med de mycket annorlunda reglerna för självbiografiska narrativa intervjuer, speciellt de regler som säger att intervjuaren vid en biografisk intervju ska låta informanten få följa sin egen linje i intervjun och berätta om vad han/hon vill utan att intervjuaren blandar sig i berättandet. Till exempel så kallat "speglade", som är vanligt i psykoterapi, dvs. att terapeuten upprepar och omformulerar de emotionella tillstånd klienten berättar om i sin presentation av problemet, anses i biografisk forskning hindra informantens fria berättande och förvränga den stämning som gör att informanten fritt kan berätta om vad han/hon minns om sitt liv. Att undvika sådan inblandning i klientens berättelse kan vara svårt för en professionell rådgivare som har sin egen professionella rutin för att intervjua klienter (vilken naturligtvis kan vara mycket produktiv i själva rådgivningen). Slutligen är rådgivaren också mer frestad att bryta regeln om strikt förtroende och dela med sig av den kunskap han/hon fått i en narrativ intervju till sina kolleger i den egna eller i andra institutioner för social service som han/hon dagligen samarbetar med och som kunde ha nytta av personspecifika uppgifter. Att med kolleger diskutera problemfylld personlig information från en självbiografisk narrativ intervju, som av klienten uppfattats som konfidentiell, vore ett svårt etiskt misstag, eftersom den narrativa intervjuaren är etiskt bunden att inte ge ut någon personspecifik biografisk information som erhållits i en narrativ intervju. (Å andra sidan ska och bör en professionell rådgivare alltid dela med sig till sina kolleger allmänna insikter i biografiskt kristalliserade och sedimentära problem hos sin klientgrupp.)

I det följande beskrivs ett kommunikativt format för självbiografiska narrativa intervjuer. Beskrivningen gäller specifikt för vetenskaplig forskning och inte för professionell rådgivning, men professionella rådgivare kan tillämpa formatet i sitt eget arbete med hänsyn till de professionella regler, tillvägagångssätt och praktik som råder där. I båda fallen gäller det att inte avbryta informantens fria berättande och att inte missbruka förtroendet.

1.2 Kontakt- och förhandlingsfasen – att förklara för informanten hur intervjun går till

I en narrativ forskningsintervju består kontakt- och förhandlingsfasen vanligen av två delar: först en kontakt genom brev och/eller telefon eller ett kort första besök, och sedan en kort förhandling genast i början av själva intervjesessionen. Här beskrivs båda delarna som en helhet. Den första kontaktens funktion är att öppna kontakten, låta informanten veta att uppgiften går ut på att berätta om sitt liv och etablera det första steget i en förtroendefull relation. Fasen ska vara rätt kort och inte ge informanten tillfälle att genast börja berätta delar av sin livshistoria. Ett sådant för tidigt påbörjat självbiografiskt berättande stör och förvränger den självbiografiska berättelsen i den egentliga intervjun. Det som ska ske i den första fasen av en självbiografisk intervju är följande:

Forskaren berättar för den tilltänkta informanten om sitt forskningsprojekt utan vetenskaplig terminologi eller teoretiska hypoteser. Det bör vara bara den personliga historien om hur forskaren fick idén att ta kontakt med personen i fråga; detta är den personliga berättelse forskaren kan bidra med i den kommunikativa intervju-situationen. Forskaren förklarar att den tilltänkta informantens livshistoriska erfarenheter verkar vara centrala för hans/hennes forskningsprojekt. Informanten ska inte få uppfattningen att hans/hennes livshistoria inte är viktig. Tvärtom, varje självbiografisk berättelse som har anknytning till de sociala processer som forskningen undersöker är viktiga. Generaliseringar i socialvetenskapen kan göras endast på basis av detaljerad empirisk basinformation, sådan som en självbiografisk narrativ intervju kan producera. Om informanten frågar om berättelsen ska vara mer eller mindre detaljerad, är forskaren alltid intresserad av den mer detaljerade berättelsen, eftersom detaljer betyder riktigare generaliseringar med bättre empirisk grund. Forskaren förklarar för informanten att han/hon är intresserad av just den unika livshistoria som informanten har med alla sina speciella personliga drag och deras kombination, men att forskaren samtidigt kommer att maskera allt som i berättelsen eventuellt kunde leda till att informanten kan identifieras som individ.

I vanliga fall reagerar den tilltänkta informanten i denna fas på ett positivt sätt, vilket är början på den förtroendefulla relation som är nödvändig för intervju-

situationen. Sedan börjar intervjuaren förklara för informanten hur intervjun går till. I datainsamlingen är det mycket viktigt att intervjuaren inte bryter av den röda tråden i informantens självbiografiska berättelse. Det är informantens egna perspektiv och det han/hon anser relevant som är intressant, inte det forskaren anser relevant. Därför kommer forskaren att be informanten berätta sitt livs historia från början fram till nuet. Men vad som är början i informantens livshistoria avgör informanten själv: det kan vara födelsedatum, de första personliga minnena, en central episod i föräldrarnas eller farföräldrarnas liv, första dagen i skolan eller början på ett centralt problem i barndomen. När informanten kommit igång kommer intervjuaren inte att avbryta informanten med sina egna tematiska frågor, eftersom detta vänder informantens berättelse bort från hans/hennes eget perspektiv och egen förståelse av sitt livs historia. Intervjuaren vill bara försöka vara en god lyssnare, dvs. ser på informanten och lyssnar noga, visar intresse, nickar för att visa att han/hon förstår och frågar något bara om det blir för svårt att kunna följa med berättelsen.

Forskaren fortsätter förklara hur intervjun går till: För att kunna vara en god lyssnare skulle intervjuaren helst bända informantens självbiografiska berättelse. Att hela tiden skriva ner vad informanten säger gör det svårt att lyssna och mycket viktig information skulle gå förlorad eller bli fel. Under själva intervjun kan informanten, om han/hon vill, besluta att behålla bandet själv och inte ge det till intervjuaren. Om informanten vill behålla bandet, kommer intervjuaren att efteråt skriva ner det han/hon kommer ihåg från intervjun. Men intervjuaren skulle förstås mycket hellre få behålla kassetten, eftersom informantens perspektiv då kunde beaktas mycket mer, objektiviteten och utförligheten i informationen skulle vara mycket större och den empiriska basen för generaliseringarna bättre.

Ytterligare tillägger forskaren/intervjuaren att han/hon under lyssnandet kommer att göra små anteckningar för att komma ihåg att senare fråga mer om något. Dessa frågor ställs efter informantens huvudberättelse, dvs. efter det narrativa coda. När coda kommer, vet båda när den första delen av intervjun, huvudberättelsen, är färdig. Intervjuaren avslutar förklaringen om tillvägagångssättet med att säga att hela intervjun, med frågor efter huvudberättelsen, kommer att ta 1½ -3 timmar. Om tiden inte räcker till för att genomföra hela intervjun under en enda session, kan intervjun fortsättas några dagar senare (medan informanten ännu har den första delen av berättelsen i färskt minne).

1.3 Huvudberättelsen

När forskaren har förklarat hur intervjun ska gå till, börjar informanten sin berättelse. Om informanten börjar presentera sin berättelse mycket lakoniskt, som

om det var fråga om ett skriftligt "officiellt" curriculum vitae, kan intervjuaren avbryta informanten genast efter den första eller andra narrativa enheten (efter 2-5 min) och be honom/henne berätta om sina syskon och/eller sin barndomsfamilj och minnen från leksituationer som barn. Efter en sådan liten uppmaning brukar detaljnivån i berättelsen stiga avsevärt. Endast om intervjuaren inte längre kan följa med berättelsen och förstå logiken i de händelser och sociala processer som informanten presenterar (t.ex. om intervjuaren inte vet vilken person som avses eller vilken händelse eller situation informanten upplevde), får intervjuaren avbryta berättelsen och be om ett klagande. Alla tematiska frågor som introducerar ett nytt tema avbryter informantens personliga berättelse. Detta har två orsaker. Många informanter antar att sådana frågor är viktigare för forskaren än deras egen linje av teman, och informanten kan undra vad han/hon gjort för fel i sin presentation. Informanten kan då lämna det fria berättandet och börja med självanklagelser eller urskuldanden, eftersom han/hon känner sig tvungen att reda ut eventuella missförstånd. (Schütze 1978; Kallmeyer & Schütze 1977.)

Under berättelsen gör intervjuaren korta anteckningar i två fall där det verkar som om det kunde finnas mer narrativ potential i berättelsen. Det första fallet gäller situationer där informanten säger t.ex. "Det här skulle jag kunna berätta mer om, men det skulle föra för långt nu" (ofta ler informanten här). Det andra fallet gäller om berättelsens tråd inte låter sannolik, vilket kan ha två orsaker: Det kan vara fråga om en textuell vaghet eller motsägelse, där det inte blir klart hur händelsen B följer på händelsen A i fråga om intentionalitet, villkorlighet, kausalitet, tidsföljd, förenlighet, ytterligare yttre villkor, kontinuitet och/eller förändring av identitet osv. Det kan också vara fråga om en livshistorisk händelsekonstellation som är så motsägelsefull att det blir svårt att förstå hur den överhuvudtaget varit möjlig, t.ex. när informanten säger att en praktiksituation gick mycket bra och på samma gång pekar på ett allvarligt inlärningsproblem under praktiken (som i herr Funkes fall).

Huvudberättelsen avslutas vanligen med en särskild formulering som t.ex. följande: "Det var det. Jag har nu kommit fram till nuet. Jag är glad att jag äntligen fick ordning på mitt liv. Mitt livs historia kan vara intressant för er. Den är inte så konstig, men jag hoppas ni har användning för den. Jag hoppas det här var vad ni ville att jag skulle göra." Den första delen av codan gäller tidsflödet i livsberättelsen och den andra delen fokuserar på den kommunikativa situationen mellan parterna. Den första delen avslutar presentationen och den andra gäller lyssnarens godkännande. Dessutom tillkommer ofta, men inte alltid, en tredje del där informanten utvärderar hela sin livsberättelse och sin nuvarande livssituation. Kombinationen av alla dessa formuleringar gör det lätt för lyssnaren att identifiera codan. Som reaktion på informantens coda bör intervjuaren uttrycka sin tacksamhet och ge positiv feedback, eftersom informanten har gett forskaren sin livsberättelse och utfört ett hårt och tidskrävande minnesarbete.

1.4 Narrativa frågor

Efter huvudberättelsen ställer intervjuaren narrativa frågor som kan vara antingen interna eller externa. Interna frågor gäller teman som kommit upp i huvudberättelsen. Externa frågor gäller teman som inte kommit upp i tidigare.

Utgående från sina anteckningar under intervjun är det lätt för intervjuaren att med hänvisning till informantens tydliga signaler under intervjun be honom/henne berätta mer. Informanten är vanligen glad att bli ombedd att berätta mer och berättar vanligen åtminstone en underberättelse av den narrativa potential han/hon hänvisat till i sin huvudberättelse. Däremot är det svårare att få ut tilläggsberättelser om delar som innehållit textuella vagheter och motsägelser, eftersom dessa ofta antyder svåra biografiska upplevelser som suddats ut, rationaliserats eller legitimerats. De är resultatet av informantens personliga försvarssystem och som sådana viktiga, även om kanske begränsande, byggnadselement i informantens biografiska identitet. Det vore oetiskt av forskaren att försöka bryta ner informantens försvarssystem, eftersom han/hon inte är informantens psykoterapeut som ger behandling för personliga problem i en klientrelation. Däremot kan intervjuaren gå tillbaka till det vaga eller motsägelsefulla stycket i huvudberättelsen och fråga t.ex.: "Jag kan föreställa mig hur A hände, men sen förstår jag inte riktigt hur det fortsatte. Kanske jag inte lyssnade ordentligt eller missförstod. Kan Ni vara snäll och berätta om händelsen A på nytt och sedan fortsätta?" Om den andra berättelsen ger samma oklarhet angående A:s koppling till B, så får intervjuaren inte fråga och pocka på svar en andra gång. Detta för att skydda informantens försvarssystem. Intervjuaren ska inte heller explicit och kritiskt påpeka vagheten och motsägelsen i kopplingen mellan A och B som en poliskonstapel i ett förhör eller en domare i en rättegång. Då kan informanten få känslan av att hans/hennes presentation gått helt fel och börja försvara, rationalisera, legitimera eller argumentativt förklara sin presentation eller den skildrade konstellationen. Informanten drivs ut från det kommunikativa berättandet in i ett argumenterande, som inte handlar om detaljer i personliga upplevelser utan om påståenden och förklaringar. Argumentation kan visserligen också vara intressant i forskning, t.ex. om man studerar reflektivt biografiskt arbete, men en sådan argumentation som en del i en självbiografisk presentation kan tolkas tillförlitligt endast om det redan finns en baslinje av detaljerat narrativt berättande. Dessutom kan det grundläggande förtroendet i relationen riskeras och hela intervjusituationen falla samman.

Intervjuaren kan förstås också använda narrativa frågor, som formulerats före intervjun, för att få svar på vissa teman som är viktiga för forskningen. Men sådana narrativa frågor ska så mycket som möjligt knytas till de teman som kommit upp i informantens egen huvudberättelse. Detta för att informanten inte ska känna sig tvingad att berätta om teman som inte hör till hans/hennes egen livsberättelse och

biografiska upplevelser. De externa narrativa frågorna bör ställas först när de interna frågorna är uttömda för att inte störa informantens fria rekonstruktion av sin egen autonoma narrativa presentation. Ofta visar det sig dock att informanten redan har behandlat de flesta av de externa frågor intervjuaren förberett.

1.5 *Deskriptiva och argumentativa frågor*

Efter att intervjuaren genom narrativa frågor uttömt den narrativa potentialen i informantens berättelse vidtar en deskriptiv intern och extern utfrågning kring de olika sociala ramar, händelsebärare och dessas inbördes sociala förhållanden samt rutinaktiviteter som är relevanta för att förstå informantens livshistoria så som den framträtt i de olika narrativa delarna av intervjun, i synnerhet i huvudberättelsen. När t.ex. herr Funke talar om elitsportgymnasiet där han kom in, så är det inte för intervjuaren som utomstående klart vilka skolans dagliga rutiner var, vilket förhållandet mellan den akademiska undervisningen och sportträningen var, hur de atletiska prestationerna bedömdes, hurdan den hierarkiska rangordningen mellan studenterna var, vem som kunde besluta om studenternas karriärmöjligheter och vilka utvärderingsprocedurerna var. Då är det viktigt att aktivera det kommunikativa beskrivningsschemat. Det kan göras genom att intervjuaren ställer en mer allmän fråga om sportens och den atletiska träningens roll i informantens liv som skolpojke eller ung man. Formellt sett blir informantens uppgift då att beskriva ett högre fenomen, t.ex. sport och atletisk träning, och hur det förhåller sig till ett annat högre fenomen, t.ex. dess roll i informantens liv. Detta ger fenomenet en biografisk kontextualisering. Det finns också mer konkreta format för att beskriva drag och processer i (den sociala) världen: att förklara och följa upp sociala positioner, personliga drag och relationer i en social grupp (en skolklass, ett arbetslag, ett nätverk av vänner och bekanta osv.), där informantens uppgift är att presentera sociala relationer och nätverk med sina sociala kategoriseringar liksom också (lämpliga, motsägande, ironiska, identifierande e.d.) relationer mellan sociala positioner och sociala roller å ena sidan och personliga karakteristika å den andra. Ett annat konkret sätt att ge en beskrivande presentation är att skildra bokstavligt alla de olika vägar som tagits; hur personen rört sig genom staden för att fullborda en daglig resa av och an mellan två arbetsplatser, t.ex. mellan den akademiska undervisningen och den atletiska träningen, som i Funkes fall. Eller följa upp en karriär för att beskriva möjligheten till professionell utveckling i ett visst arbete, eller beskriva en stadsmiljö genom att berätta om en promenad genom staden. Ytterligare en mer konkret typ av beskrivning kunde vara att rekapitulera alla typer av dags- eller veckorutinprocesser, t.ex. beskrivningen av en typisk arbetsdag, ett typiskt veckomöte i arbetet eller elevernas lek i en skola. En annan konkret form av beskrivande presentation är alla typer av jämförelser som görs med hjälp av kategoriska kontraster som, t.ex. i intervjun med Funke, kontrasten mellan världen

för manuellt arbete och världen för pappersarbete och chefskap. Mer komplicerade, men mycket viktiga, är också karakteriseringen av individuell och kollektiv identitet med användande av kontraster mellan yttre framträdande och inre verklighet. Det finns förstås flera andra viktiga format för hur informanten kan ge sin beskrivning. Det är bara mycket enklare för informanten om intervjuaren erbjuder ett färdigt format.

Först allra sist i den självbiografiska narrativa intervjun är det klokt att ställa argumentativa "varför"-frågor: dels berättarens egna frågor som han/hon redan ställt sig själv och grunnat på men ännu inte systematiskt arbetat sig igenom och explicit besvarat, dels intervjuarens frågor. Svaren på de argumentativa "varför"-frågorna måste produceras inom det kommunikativa argumentationsschemat (Toulmin 1958; Schütze 1978, 1987). Informanten kan t.ex. beakta ett motsatt perspektiv, jämföra det med sitt eget perspektiv och väga sanningen och trovärdigheten i båda. I en narrativ intervju är de personer som kan ha haft ett motsatt perspektiv närstående eller andra viktiga medaktörer, som naturligtvis inte är fysiskt närvarande men vilkas synpunkter informanten minns och föreställer sig under den aktuella intervjun. Dessutom kan informanten själv ta ett annat perspektiv genom att betrakta sig själv utifrån enligt Meads (1934) tankar om självbilder (se modul 0). Intervjuaren får absolut inte gå in som argumentativ opponent i sin egen rätt, eftersom han/hon då kan riskera att skada informantens personliga försvarssystem. Som redan sagts kan forskaren-intervjuaren inte fungera som psykoterapeut. Men han/hon kan aktivera informantens egen inre argumentation som en viktig del av dennes reflektiva biografiska arbete genom att be informanten formulera sina egna argumentativa positioner tydligare. - En yrkesutbildad rådgivare eller psykoterapeut kan under en senare session i rådgivnings/ psykoterapiprocessen i sin egen rätt ifrågasätta de argument klienten framfört i den självbiografiska narrativa intervjun. Men då bör rådgivaren beakta att den information som fås i en sådan intervju kan vara mycket känslig och att klientens försvarssystem kan rubbas. Rådgivaren/psykoterapeuten bör veta vad som kan och inte kan göras och hur klienten kan stödas i en eventuell krissituation. Det bör dock vara klart att sådant ifrågasättande av informantens argument inte hör hemma i själva den narrativa intervjun.

Det kommunikativa argumentationsschemat har följande redskap: att formulera förslag, ge förklaringar till förslagen, erbjuda en empirisk grund för förklaringarna, bestrida ett förslag genom att ge ett motförslag, ifrågasätta och betvivla ett förslag utan att ge något motförslag, ge förklaringar till motförslagen, ge empiriska grunder för förklaringarna till motförslagen liksom att be om en redogörelse för förslag, förklaringar och/eller empiriska grunder. Alla dessa argumentativa handlingar följer sina specifika procedurer, som Toulmin (1958) visat, och informanten och intervjuaren följer dem vanligen mer eller mindre automatiskt. En sådan försiktig

och kvarhållande uppföljning visar den argumentativa strukturen i informantens reflektiva biografiska arbete, vilket är viktigt för att forskaren ska få en hel empirisk bild av hur informantens biografiska processtrukturer, identitet och biografiska arbete utvecklats.

De deskriptiva och argumentativa frågorna bör ställas i en bestämd ordning. De mer abstrakta frågorna bör ställas senare, eftersom de annars vänder informantens uppmärksamhet bort från de mer konkreta detaljerade minnesbilderna och det ofta är omöjligt att vända tillbaka från mer abstrakta minnen till de konkreta. Det betyder att intervjuarens åtgärder för att få abstrakta beskrivningar helst bör vidtas först efter att potentialen för det konkreta beskrivandet är uttömd. (Men observera att i ett mer konkret minnessammanhang en abstrakt eller allmän fråga från intervjuaren kan vara ett adekvat sätt att få fram en konkret beskrivning, eftersom den ger informanten frihet att ta upp det ämne som är mest relevant för honom/henne.) Dessutom bör intervjuaren undvika att blanda ihop de olika grundläggande kommunikationsschemana (berättande, beskrivande och argumenterande) i samma kontext och/eller på samma presentationsnivå. Detta för att förhindra kaotisk och irriterande sammanblandning av dem ("schemasallad" - Schütze 1978, 1976), eftersom de då förvränger varandra. Dessutom hindras då de olika kunskapsskapande krafterna i de tre elementära kommunikationsschemana från att utvecklas fritt var för sig. I båda fallen blir informanten desorienterad i sin presentation; han/hon blir systematiskt irriterad och kan inte koncentrera sig på att producera material enligt det aktuella kommunikationsschemat.

1.6 Sammanfattning

Självbiografiska narrativa intervjuer kan användas för kreativt kunskapsskapande i forskning, om informanten deltar frivilligt och om intervjuaren i introduktionsfasen lägger ner tillräcklig möda på att bygga upp en relation av grundläggande förtroende. Vanligen är informanten mycket villig att minnas sin livshistoria, eftersom det upplevs som en andra chans att gå in i den och utföra viktigt, ännu ogjort, biografiskt arbete. Självbiografiskt berättande utan restriktioner möjliggör grundläggande biografiskt arbete och stärker personens förmåga att konstruera sin personliga identitet. I ett fritt socialt sammanhang, utan något slag av press, stöder berättandet den personliga autonomin och identitetskonstruktionen. Detta gäller också vid yrkesrehabilitering.

Sammanfattningsvis kan följande sägas om sociala arrangemang och handlingschema för narrativt intervjuarbete vid psykosocial rådgivning i yrkesrehabilitering:

1. Den narrativa intervjun erbjuder en rehabiliteringsklient, som ofta inte är van att utforska sina biografiska möjligheter i yrkesarbetet, en plats där han/hon

obegränsat kan uttrycka sina personliga erfarenheter och åsikter – så litet styrda av intervjuaren som möjligt. Klienten måste varsamt orienteras mot betydelsen av sin egen livshistoria, som han/hon i början tenderar att anse föga viktig och inte värd att tala om.

2. Ordningsföljden i den narrativa intervjun är följande:
 - a. Intervjuaren ger ett narrativt stimulus och formulerar det centrala temat, dvs. informantens personliga biografi med speciell fokus på yrkesliv, långtidsarbetslöshet och/eller sjukdom som påverkat arbetsförmågan;
 - b. huvudberättelse;
 - c. interna narrativa frågor för att uttömma ytterligare narrativ potential kring huvudberättelsen, sådant som informanten inte berättat men avsiktligt hänvisat till eller åtminstone nämnt;
 - d. externa narrativa frågor, viktiga vid rehabiliteringssituationer av denna typ;
 - e. deskriptiva frågor om sociala rammar, sociala rutiner, sociala situationer och strukturella villkor som inverkar på klientens biografiska processer och på honom/henne som innehavare av sin biografi;
 - f. argumentativa frågor om klientens självteoretiska reflektioner och om den teoretiska potentialen i klientens narrativa och deskriptiva berättande (aktiverade av varför-frågor).
3. Det är mycket viktigt att diskutera kontraktet mellan klienten som prospektiv informant och den professionelle som intervjuare. Innan själva intervjun börjar, måste det finnas en uttrycklig och sensitiv orienterings- och förhandlingsfas. Speciellt i denna fas är arbetet på att bygga upp en förtroendefull relation mellan klient och intervjuare viktigt för att informanten ska acceptera det narrativa temat i sin egen livshistoria. Intervjuaren bör göra det klart att informanten ska följa upp sitt självbiografiska berättande och biografiska arbete och att intervjuaren själv kommer att hålla sig till sin egen roll. I intervjuens senare faser kommer intervjuaren att hålla sig till grundregeln och stöda informanten i uppgiften att berätta om sina biografiska upplevelser, att rekonstruera dessa genom sin livshistoria och att utveckla sitt biografiska arbete.
4. Intervjuaren ska hela tiden hålla sig till sin roll att lyssna (inte tala) under huvudberättelsen. Också den intervjuare som arbetar som rådgivare i rehabiliteringssammanhang bör följa denna allmänna regel. Under de faser som gäller narrativa, deskriptiva och argumentativa frågor försöker intervjuaren endast få fram ytterligare minnen, berättande och reflektion från klienten för att säkerställa att återkallandet är klientens eget. Ett

grundläggande misstag är att som intervjuare bryta linjen i informantens berättelse, i synnerhet i en självbiografisk berättelse.

5. När informanten berättar om svåra livshistoriska upplevelser kan mycket starka emotioner uppstå. Intervjuaren/forskaren bör då göra klart att han/hon är en förstående lyssnare och människa (inte terapeut). Också om intervjuaren dessutom är yrkesrådgivare eller psykoterapeut bör han/hon ändå uppträda på samma sätt; först under senare rådgivnings- eller terapisesioner kan detta ändras (om klienten vill det). Intervjuaren bör dock inse sitt allmänna ansvar som mänsklig interaktionspartner, vilket kan innebära att ge olika slag av vardagligt (inte professionellt) stöd. Dessutom bör intervjuaren skapa en atmosfär av tillit till informantens konstruktiva förmåga att ordna sitt narrativa berättande. Han/hon bör förmedla: nu handlar det om en sorglig fas i det narrativa berättandet, men självbiografiskt berättande kan också visa på vägar ut från sådana faser och sorgliga berättelser kommer att följas av bättre, rentav lyckliga berättelser.

2 Faser i single case analys: analys av texttyp, strukturell beskrivning och analytisk abstraktion

I analysen av en enskild narrativ intervju utförs tre arbetsmoment:

1. analys eller differentiering av texttypen,
2. strukturell beskrivning och
3. analytisk abstrahering, särskilt rekonstruktion av den biografiska helhetsstrukturen i en rehabiliteringsklients liv (Schütze 1983, 1984).

2.1 *Analys av texttyp*

Varje analys av en självbiografisk text från en sociobiografisk process bör starta med en analys av hur texten har producerats interaktivt (t.ex. i en vetenskaplig intervju, i en professionell rådgivningssituation eller i en psykoterapisituation) och hur den editerats och överförts till empiriska data. Även om varje kvalitativ sociologisk forskning baserad på empiriskt textmaterial ska förhålla sig seriöst till informanternas och biografiinnehavarnas verbala representationer och tolkningar, ska dessa inte tas ordagrant. De kan ha producerats i en speciell social situation och för ett speciellt socialt ändamål, t.ex. för att ge en presentation som duger för att bli antagen till ett behandlingsprogram. Dessutom kan det förekomma förvanskningar i informantens erinring, reproduktion och självteoretiska förklaringar av personliga erfarenheter. Och slutligen kan sammanfattande intervjurapporter, snabbt nedklottrade etnografiska anteckningar eller olika slag av informella transkriberingar

vara mycket snedvridna, selektiva, partiska, komma i fel ordning osv. Därför är det mycket viktigt att se på i vilken verbal form självbiografiska data har producerats, huruvida de uppstått i naturligt socialt umgänge eller ägt rum i mer konstgjord intervjukommunikation och också på vilket sätt data lagrats och presenterats i skrivna rapporter.

Det är uppenbart att den form av intervjusamtal forskaren och informanten kommit överens om, eller som den ena parten kanske felaktigt antar vara överenskommen, påverkar den information som ges i intervjun. Tät sociologisk analys av biografisk förändring kopplad till individuella och kollektiva sociala processer (såsom biografiska förlopp av lidande eller yrkesutövande eller kollektiva ögonblick av sammanbrott i samhällsbildningen, som t.ex. vid Östtysklands sammanbrott) är möjliga endast med hjälp av självbiografiska oförberedda narrativ som empiriskt material. Sådana narrativ aktiverar den kognitiva potentialen och den intellektuella kapaciteten för ett återkallande av tidigare livserfarenheter som lagrats i minnet. I dagligt tal uppfattas intervjuer som något mycket formellt. Därför kan forskaren ibland missförstå reglerna för och sin egen roll i självbiografiska narrativa intervjuer genom att ställa frågor om "hårda fakta". Eller intervjuaren kanske inte tillräckligt starkt betonar att meningen är att informanten berättar sin helt individuella självbiografi och återskapar flödet av sina inre livserfarenheter så fritt som möjligt. Informanten kan då få den felaktiga uppfattningen att forskaren bara vill höra om "viktiga" livshändelser från "stora" sociala processer och låter bli att berätta sina högst personliga erfarenheter. En sådan allmän attityd kan allvarligt begränsa, förvanska och till och med hindra minnesflödet av biografiska upplevelser.

Den första viktiga uppgiften vid kvalitativ sociologisk biografianalys är att studera sådana begränsningar och ömsesidiga missförstånd som kan ha påverkat det självbiografiska materialets uppkomst - särskilt missförstånd som orsakats av systematisk begränsning och kommunikativa misstag. När autenticiteten i ett självbiografiskt textmaterial bedöms är den avgörande frågan i vilken utsträckning texten verkar vara en icke-styrd oförberedd berättelse som så litet som möjligt avbryts eller styrs av intervjuaren.

Förutom störningar i kommunikationen kan textanalysen störas av slarvig eller vag transkribering, lös misstolkning, tillfälliga minnesanteckningar eller förkortad sammanfattning av texten. Särskilt en allmän beskrivning av innehållet i en självbiografisk berättelse, såsom den uppfattats av intervjuaren, kan förhindra en detaljerad bild av processen eller "flödet" i den interaktiva och narrativa intervjun. I sådana fall kan forskaren inte se hur informanten skildrat sina personliga erfarenheter och inte heller hur han/hon upplevt de livshistoriska händelserna. (I en god transkription uttrycks det senare i hög grad av det förra, ifall forskaren kunnat få ett fritt producerat oförberett narrativ.)

Det första steget i en single case-analys kan kallas "formell textuell undersökning" eller "differentiering av texttyp". I denna fas i biografisk forskning studeras följande frågor:

- a) Hur har det självbiografiska textmaterialet producerats och i vilken social aktivitet? Att svara på frågan innebär s.k. pragmatisk refraktion. (För att komma in i ett visst omskolningsprogram kan informanten t.ex. ha känt sig tvungen att ge en legitimerande berättelse av sin personliga otur, sina svårigheter, misstag eller ofog, och inte söka efter sådana dolda avsikter, erfarenheter och betydelser som också de utgör orsaker till hans/hennes nuvarande svåra situation.)
- b) Hur förstod intervjuaren och informanten det intervjuarrangemang där den livshistoriska berättelsen producerades? Vilka missförstånd kan ha orsakats av intervjuformatet och det kommunikativa arrangemanget, och vad innebar de för intervjun?
- c) Var och hur i den självbiografiska texten förekommer andra kommunikativa scheman än berättande (dvs. beskrivning eller argumentation) och vilken är deras representativa och kommunikativa funktion (Schütze 1987)? Dessa andra scheman kan ha stött det narrativa kommunikationsschemats arbete och dynamik – t.ex. genom att ge en bild av sociala situationer eller genom "självteoretiska" aktiviteter som konstaterar och/eller förklarar resultatet av socio-biografiska händelser och processer. Men tyvärr kan de också ha hjälpt informanten att undvika självbiografiskt oförberett berättande av personliga erfarenheter genom att gå in i tunna abstrakta beskrivningar av sociala ramar, utan att berätta vad som försiggick inom dem och hur informanten själv var involverad.
- d) Hur mycket och i vilken riktning har textmaterialet redigerats? Detta gäller särskilt texter som forskaren inte insamlat eller transkriberat själv. Och det gäller naturligtvis skriftliga självbiografiska berättelser som kan vara starkt redigerade av författarna själva.

2.2 Sekventiell strukturbeskrivning

Det andra steget i tolkningsanalysen av ett självbiografiskt textmaterial från en enda intervju är att beskriva den sekventiella strukturen i textpresentationen, dvs. ordningsföljden i de presenterade enheterna. Om det kommunikativa narrations-schemat är dominerande i intervjun eller texten, finns där mest "autonoma" narrativa segment eller enheter. Varje enhet i sig kunde vara ett narrativ, även om enheterna är kopplade till varandra i översegmentella metaenheter som uttrycker de biografiska processtrukturer där biografiinnehavaren varit involverad och hans/hennes långsiktiga identitetsutveckling. Naturligtvis finns det i varje självbiografisk narrativ intervju, som en följd av intervjuarens frågor om sociala ramar och

hans/hennes tillägsfrågor om informantens teoretiska överväganden, också företrädesvis deskriptiva och argumentativa presentationsenheter.

Också i huvudberättelsen förekommer pre-coda- och coda-element som vanligen innehåller intensiv argumentativ presentation och uttrycker informantens reflektiva biografiska arbete. I enskilda narrativa enheter ingår ofta beskrivningar av sociala ramar och argumentativa utläggningar om allmänna påståenden om erfarenheter, om svåra frågor kring förloppet av yttre händelser och inre utveckling och om deras inbördes relationer liksom också argumentativa kommentarer till det reflektiva biografiska arbetet. Men i huvudsak dominerar vanligen det kommunikativa schemat av narration.

Därför måste den strukturella beskrivningen i huvudsak gälla de formella dragen, särskilt presentations- och demonstrationsmarkörerna i huvudberättelsen och de narrativa enheterna i den första delen av narrativa frågor, vilka avslöjar informantens relationer till det berättade flödet av livshistoriska händelser, hur han/hon upplevde dem och hur hans/hennes personliga identitet och biografiska arbete utvecklades genom dem. Den formella presentationen av det narrativa schemat hänför sig till enskilda narrativa enheter, till översegmentella markörer i de biografiska processstrukturerna och till helhetsformen i livshistorien och dess biografiska struktur. De narrativa presentations- och demonstrationsmarkörerna pekar explicit ut eller uttrycker latent biografiska och sociala processer med sitt perspektiv av yttre händelser och inre erfarenheter och identitetsförändringar. Dessa innehåll måste i huvudsak ses som strukturella processer (Anselm Strauss – Glaser & Strauss 1968: kap. XI) i de olika "självhistoriska" faserna av livsloppet, av den övergripande biografiska utvecklingen som sådan, av de sociala processer som är kopplade till livsloppets faser och till den övergripande biografiska utvecklingen (som t.ex. viktiga relationer till signifikanta närstående).

Naturligtvis har också de kommunikativa schemana för beskrivande och argumentation formella drag. Men deras formella markörer skiljer sig från markörerna i narration (och är mer komplicerade). Eftersom i en lyckad självbiografisk intervju narrationsschemat är dominerande, är de två andra schemanas formella presentationsmarkörer inte så viktiga för att åstadkomma den övergripande strukturella beskrivningen i en narrativ intervju. Därför används de, när de behövs, på ett mer informellt, tolkande sätt. Det är speciellt reflektivt biografiskt arbete (som förekommer i teoretiska kommentarer i slutet av ett segment, i pre-codan, i codan och i den förklarande och frågande delen av intervjun) som innehåller argumentation och är viktiga för den strukturella beskrivningen.

Den systematiska beskrivningen av de biografiska och sociala strukturella processerna måste göras med användning av både narrationsschemats

presentations- och demonstrationsmarkörer i allmänhet och dess biografiska processstrukturer i synnerhet (se första delen av modul B.2).

I en strukturell beskrivning är analysen av enskilda narrativa enheter och deras sekventiella sammankoppling med supra-segmentella processenheter central. Den centrala epistemiska uppgiften vid strukturell beskrivning, dvs. pragmatisk refraktion, kan utföras genom att forskaren i analysen beaktar dessa textuella sammanhang. Pragmatisk refraktion innebär att man inte godtar de textuella formuleringarna som sådana utan söker sociala och biografiska processer som uttrycks medvetet och icke-medvetet i texten.

2.3 Att koppla ihop strukturella beskrivningar från tematiskt relaterade presentationstrådar i en intervju

Det sista viktiga steget i en strukturell beskrivning består av att från analysen av presentationstrådar i den självbiografiska intervjuens tre delar sätta ihop de informationsstycken som handlar om samma händelse och samma förändringsprocess i den biografiska identiteten. Det är rätt vanligt att huvudberättelselinjen i en narrativ intervju är kortare än de övriga delarna tillsammans. Sådana tillägg i en narrativ intervju är speciellt vanliga för informanter som inte är så vana med att betrakta sin inre identitetsutveckling och/eller berätta om sina personliga erfarenheter. Dessutom är det inte alltid lätt att klara av början av huvudberättelsen, om det finns biografiska faser av svåra upplevelser att berätta om. Det kan vi se när det gäller Bernd Funke, som måste sluta elitsportskolan i sin ungdom, tvingades lära sig ett yrke han inte tyckte om, var långtidsarbetslös, insjuknade i en allvarlig kronisk sjukdom och slutligen övergavs av sin flickvän. Det är inte lätt att berätta om sådana tråkiga upplevelser i början av intervjun, och därför blir berättandet först ofta ganska lakoniskt. (Men efter en stund gör vanligen historieberättandets regler, speciellt de som gäller att gå in på detaljer och att avsluta framställningens form, och hela den estetiska produktiviteten i oförberett historieberättande att informanten så småningom berättar sin historia livligare och tydligare.)

Till och med en ganska kort huvudberättelselinje i en självbiografisk narrativ intervju kan dock visa sig vara mycket upplysande, eftersom den uttrycker sekvensen och hoplänkningen av biografiska processtrukturer på ett mycket rättframt sätt. I synnerhet höjdpunkterna i biografiska processer, övergångarna, dvs. vändpunkterna i biografien, och dunkla socio-biografiska processer uttrycks på ett mycket förtäat och sekventiellt kontextualiserat sätt under en relativt lakonisk framställning av huvudberättelselinjen. – De mer detaljerade interrogativa delarna av intervjun som följer efter huvudberättelselinjen kan dock ge viktiga klargöranden

- särskilt angående allvarliga upplevelser av lidande eller skam som inte alls eller bara undanlidande behandlas i huvudberättelsen.

Orsakerna till att de senare delarna av en narrativ intervju vanligen består av mer detaljerade texttrådar är följande: Först och främst uppmuntrar intervjuarens narrativa frågor informanten att se sin livshistoria som intressant. Nu kan (den vanligen anspråkslöse) informanten emotionellt tro på att något måste vara relevant i hans/hennes livshistoria. För det andra, genom den kraft att återkalla i minnet som finns i oförberett självbiografiskt berättande dras informanten tillbaka till sitt förflutna, uppmuntras att se dess betydelse; och under själva berättandeprocessen vänjer sig vid att beskriva episoder, sociala ramar och inre känslor i sina livshistoriska upplevelser.

2.4 Analytisk abstraktion av ett enskilt case

Det tredje steget i single case analys av en självbiografisk narrativ intervju är att göra en analytisk abstraktion av vad som är speciellt "case-typiskt" och vad som är fallets allmänna drag, dvs. det teoretiskt intressanta. Vissa drag kan finnas också hos andra fall. En del av dragen kan göra det möjligt att teoretiskt skilja mellan olika case-typer. Andra drag kan visa på fallet som väsentligen unikt i fråga om "självhistorisk gestalt". Ett exempel på det senare är kombinationen av flera allvarliga förlopp av lidande i Bernd Funkes livssituation som ung: att vara avstängd från en lovande karriär som statsatlet i eliten och att förlora sin biografiska betydelse, att tvingas in i en självalienerande yrkesutbildning och yrkesbana, att förlora sina sociala kontakter, att under långa perioder vara utan arbete och att insjukna i en allvarlig kronisk sjukdom. Den analytiska abstraktionen formulerar de viktigaste dragen i fallet och kombinerar dem till övergripande biografiska former, som är typiska för just det fallet. I Bernd Funkes fall kan vi se hans bristande förmåga att fokusera sig själv och utföra biografiskt arbete liksom hans sårbarhet och hans benägenhet att godta vilka institutionella förväntningar och tillskrivanden som helst utan att först fråga sig och pröva om de passar hans personliga identitetsutveckling.

Det viktigaste är att rekonstruera de strukturella biografiprocessernas relation till varandra. Tillsammans bildar de en tydlig biografisk helhet, en övergripande biografisk struktur: i Bernd Funkes fall är det den sekventiella ordningen av och simultana samverkan mellan flera typer av förlopp av lidande, av institutionella processer av terapeutisk hjälp och omskolning, av utveckling och uppföljning av biografiskt handlingsschema att bli administrativ byråtjänsteman och av att gå in i en metamorfos, dvs. att gå från den sociala världen av manuellt arbete in i den sociala världen av kontors- och mentalt arbete. Vissa aspekter av de biografiska processtrukturerna och den övergripande biografiska struktureringen kan förstås

uppfattas av biografiinnehavaren själv med stöd av hans/hennes egna teorier om sig själv; andra aspekter uppfattas inte. Därför handlar analytisk abstraktion också om relationen mellan biografiinnehavarens självreflektion och självteoretisering å ena sidan och flödet av faktiska strukturella biografiprocesser å andra sidan. För detta ändamål bör informantens alla egna självteoretiska aktiviteter jämföras och analyseras för att få fram ett möjligen (delvis latent) underliggande teoretiskt system av självförklaring. I Funkes fall skulle en del av ett sådant system vara hans förvrängda tanke om det goda och produktiva i hans förmåga och vana att identifiera sig med varje slag av yttre institutionell uppgift, såsom han kanske lärt sig det i Östtysklands människoformande utbildnings- och träningsinstitutioner.

Slutligen handlar analytisk abstraktion om kopplingen mellan fallets specifika biografiska processer och andra sociala fenomen och kollektiva förändringar som kommer fram i fallet (t.ex. relationen mellan statsocialismens fall i Östtyskland å ena sidan och Bernd Funkes förlorade arbetsmöjligheter och hans biografiska förlopp av arbetslöshet å den andra.) Vissa av dessa kopplingar hotar den personliga identitetens självständiga utveckling, som i Funkes fall tvånget att utföra en viss praktik mot sin vilja, andra stöder utvecklingen starkt, såsom Funkes inträde i den sociala världen av administrativt pappersarbete.

3 Analys av textuella mikrostrukturer i narrativa enheter som analytisk kärna i strukturbeskrivningen

Textuella mikrostrukturer utgör sekventiella sammanhang för hur de kognitiva figurernas meso- och makrostrukturella textuella fenomen konstitueras och fungerar och för de sociala och biografiska processer figurerna uttrycker. Endast genom kreativ rad-för-rad produktion av textuella mikrostrukturer är det möjligt att få fram nya textuella uttryck med tillhörande socio-biografiska fenomen, och endast därigenom kan styrkan i tidigare framställningsaktiviteter och faser av socio-biografiska processer frigöras, vilket händer under senare framställningsaktiviteter och processfaser. Under den forskningsfas som handlar om strukturell beskrivning rekonstrueras noggrant hur det oförberedda självbiografiska berättandet produceras. Detta görs för att upptäcka och formulera nya socio-biografiska fenomen. Den kunskapsgenererande styrkan i det kommunikativa schema som gäller för oförberett berättande av personliga upplevelser blir därmed synlig.

För en närmare beskrivning av en sådan analys se den engelska originaltexten.

4 Single case analys av intervjun med herr Funke

I kapitlet ges exempel på strukturell beskrivning och analytisk abstraktion utgående från intervjun med herr Funke. Se den engelska originaltexten.

5 Kort om de följande forskningsfaserna: kontrasterande jämförelse och utveckling av en teoretisk modell

Efter att ha gjort en analytisk abstraktion av minst två fall (utan att nödvändigtvis ännu ha gjort noggranna strukturbeskrivningar av dem) bör forskaren empiriskt se på den generella teoretiska variationen av biografiska och/eller sociala fenomen och analysera deras kontrastiva drag. Denna forskningsfas kallas kontrasterande jämförelse. Forskaren kan se på den generella teoretiska variationen, när han/hon genom noggrann single case analys av mer än en självbiografisk narrativ intervju har fått en uppfattning om de allmänna dimensionerna i de biografiska och kollektiva processstrukturerna inom området. Forskaren börjar sedan föreställa sig möjliga variationer av hur ett fall kunde utvecklas i fråga om biografiska och/eller sociala processer och leta efter sådana inom det empiriska området. Detta leder möjligen till kontakt med nya informanter och nya självbiografiska narrativa intervjuer. I en ideal forskningsprocess leder detta till fullständig teoretisk mättnad (saturation) i urvalet av nya fall, då inga nya fall ger mer teoretisk insikt. I många situationer av professionell rådgivning eller praktikforskning finns naturligtvis inte tid och arbetsresurser att genomföra den epistemiska processen av teoretisk jämförelse och sökande efter saturation ända till slut. Men processen leder till en betydande detaljerad och integrerad översikt över teoretiska dimensioner av biografiska och kollektiva processer i forskningsområdet.

Efter att ha samlat in och studerat minst två fall måste forskaren jämföra de grundläggande allmänna, differentierade typologiska och de distinktiva dragen i det först studerade fallet med motsvarande drag i de övriga fallen. Forskaren bör beakta att mycket ofta avslöjar det distinkta fenomenet underliggande allmänna drag, när det jämförs med distinkta drag i andra fall. Den allmänna uppgiften i kontrasterande jämförelse i biografisk-analytisk forskning blir då att identifiera och skärpa konturerna i de övergripande strukturella processerna i biografi och kollektiva processer som analyserats i de enskilda intervjuerna. Dessa konturer bildar kärnan i uppställningen av teoretiska modeller.

Kontrasterande jämförelse kan göras enligt två strategier: genom att följa upp jämförelselinjen av fall som är dels så olika som möjligt, dels så lika som möjligt. Den första strategin (maximal kontrastering) görs för att få kunskap om så många nya och olika kategoridimensioner som möjligt. Detta är den epistemiska strategin att

snabbt utforska och kartlägga ett nytt fält. Den andra strategin syftar till att ytterst noggrant analysera hur en biografisk processtruktur arbetar eller hur en redan identifierad social ram som valts ut för närmare teoretiskt studium fungerar. Denna epistemiska strategi syftar till att teoretiskt formulera processmekanismer av sådana biografiska eller sociala utvecklingar som verkar kunna ge ny teoretisk kunskap. Strategin kan genomföras endast genom noggrann punkt-för-punkt jämförelse av vissa aspekter och faser av motsvarande empiriska fall. Sådan noggrann punkt-för-punkt jämförelse leder omedelbart till att delar av en integrerad teoretisk modell byggs upp som senare täcker hela den teoretiska variationen inom fältet i fråga.

Kontrasterande jämförelse av självbiografiska narrativa intervjuer med klienter i yrkesrehabilitering kunde börja med följande överväganden, om vi tar intervjun med Funke som första fall:

- Funkes intervju jämförs med andra intervjuer av tyskar vilkas rehabiliteringsprocess kan anses vara mindre lyckad än Funkes. En orsak till misslyckandet kan i deras fall vara svagt biografiskt arbete. Här är det frågan om maximal kontrastering.
- Dessutom bör tyska och polska intervjuer (se modul A2) jämföras för att undersöka likheter: t.ex. bristen på tidigare biografiskt arbete i individens liv och bristen på biografiska vårdnadshavare i ett samhälle med statsocialism och ett makrostrukturellt yrkesurvals- och fördelningssystem. I det här fallet är det fråga om minimal kontrastering. Man bör också jämföra tyska och polska eller brittiska intervjuer i fråga om tydliga skillnader i institutionell behandling av prospektiva rehabiliteringsklienter. En sådan skillnad kunde vara det systematiska tillhållandet av strukturellt uppskov i den institutionella tyska rehabiliteringsprocessen och den nästan totala avsaknaden av ett sådant i den institutionella rehabiliteringsprocessen i Polen och Storbritannien. En fråga att studera genom maximal kontrastering kunde vara hur en sensitiv biografisk rehabiliteringsrådgivning kunde utföras under olika strukturella villkor. En annan fråga kunde vara att undersöka under vilka biografiska och institutionella villkor rehabiliteringsklienter kan använda ett sådant erbjudande om uppskov på ett fruktsamt sätt och under vilka förhållanden detta kan vara biografiskt mindre fruktsamt.

Tätt kopplade till kontrastiv jämförelse är utvecklingen av en eller flera teoretiska modeller. Med hjälp av modellerna går det att koppla ihop allmänna, alternativa och speciella drag i olika typer av socio-biografiska processer, t.ex. empiriskt ändamålsenliga och teoretiskt avslöjande processscheman som kommer fram i den analytiska abstraktionen av flera noggrant studerade fall. I forskningen av biografiska fenomen är relationen mellan biografiska och (andra) sociala processer alltid central. Sådant teoribyggande antyder två olika forskningsstrategier för att bygga teoretiska modeller i sociologisk biografiforskning vilka kompletterande stöder varandra.

I den första forskningsstrategin låter forskaren sig teoretiskt ledas av den naturliga historien i en social process. Strategin förutsätter att biografiska alternativ för processens faser och vändpunkter identifieras.

I den andra forskningsstrategin låter forskaren sig teoretiskt ledas av de biografiska strukturella processerna. Strategin måste också studera de olika sociala villkoren för hur de biografiska processtrukturen byggs upp eller rasar ihop. I en biografisk-analytisk studie av yrkesrehabilitering borde fokus alltid vara på frågan om hur klienten kan undkomma fällan av kumulativ oreda bestående av kombinerade biografiska förlopp av (a) kronisk sjukdom och dess nedslående inflytande på en aktiv handling i livsloppet och av (b) långvarig arbetslöshet med dess paralyserande effekt på vardagen. (Som vi kan se i intervjun med Funke har de i hans fall en ömsesidigt förstärkande effekt på varandra.) Vårt centrala antagande är att ett avgörande villkor för att klienten ska komma ut ur den kumulativa oreda som dessa två hoptvinnade biografiska förlopp orsakar är att han/hon börjar utföra biografiskt arbete, främst genom att arbeta sig igenom upplevelserna från ett förlopp av lidande. En av de sociala och socio-strukturella orsakerna till att Funke inte tidigare lärt sig detta är, som vi sett, den systematiska strategin i statssocialistisk arbetsadministration att placera medborgarna i arbetspositioner och yrkesutbildning utan att uppmuntra dem att själva fundera på vilket slags yrke som skulle passa deras unika biografiska identiteter. En annan uppsättning av socio-strukturella villkor kunde vara arbetarklassens socialisationsprocesser som inte betonar värdet av individuell autonomi. Dessa två sociala och socio-strukturella villkor som hindrar individen att lära sig utföra biografiskt arbete under den primära och sekundära socialisationsprocessen har också processkaraktär.

Det ska dock nämnas att de två forskningsstrategierna för att konstruera teoretiska modeller i sociologisk biografianalys har olika tyngdpunkt. Det är fråga om antingen ett "sociologiskt studium" av samhälls-, organisations- eller institutionsprocesser eller ett "socialpsykologiskt studium" av individen och/eller kollektivt biografiskt skeende. Å ena sidan är det fråga om pågående, tolkande, genomförande, kämpande, omarbetande och/eller objektifierade sociala processer och strukturer som förändras och som utgör villkor för biografiska processer. Å andra sidan är dessa sociala processer och strukturer föremål för biografiskt arbete. Den delvis teoretiska modellen för biografisk rådgivning som beskrivs i modul 0 och som fokuserar på att stöda det biografiska arbetet hos klienter igenom den professionella rådgivningsprocessen i yrkesrehabilitering är ett typexempel på den socialpsykologiska strategin i att utveckla en teoretisk modell.

6 Övningar

- Ta en självbiografisk narrativ intervju och identifiera olika faser i den. Förekommer det avsteg från reglerna för hur narrativa intervjuer ska utföras? Vad kan de bero på? Hur inverkar dessa avsteg på informantens berättelse?
- Bedöm den sociala relationen mellan informant och intervjuare i intervjun. Känner sig intervjupersonen väl till rätta? Förekommer det stressmoment under intervjun? Vad beror dessa på? Hur hanterar intervjuaren sådana situationer?
- Utför en självbiografisk narrativ intervju och beskriv dina erfarenheter av den. Vad var lätt, vad var svårt? Var intervjupersonen nöjd med hur intervjun förlöpte? Vad tycker du om den självbiografiska text du åstadkom? Är det huvudsakligen oförberett berättande eller är det något annat? Utför en texttypsanalys av intervjun.
- Ta en självbiografisk narrativ intervju eller en publicerad litterär självbiografi och gör en strukturell beskrivning av delar av texten. Skriv ner den strukturella beskrivningen i korta ordalag. Vilka är svårigheterna med att skriva ner en strukturell beskrivning? Tycker du att du kunde skriva ner mer än vad informanten redan sagt?
- Försök skriva ner några drag av analytisk abstraktion i intervjun. Finner du ett eller två centrala fenomen som är värda att studeras i ytterligare intervjuer?
- Tycker du att du har lärt dig något av ditt analysarbete? Ger det en djupare förståelse för en eventuell klients livslopp? Och fick du ytterligare insikter i ditt rådgivningsarbete (även om du kanske tycker att du gjort några misstag eller att du redan innan kunde utföra vissa aktiviteter ganska bra)? Lista de nya insikter du fått.

Referenser

Clifford, Shaw (ed.) (1966) *The Jack-Roller. A Delinquent Boy's Own story*. Chicago & London: University of Chicago Press.

Corbin, Juliet & Strauss, Anselm (1988) *Unending Work and Care: Managing Chronic Illness at Home*. San Francisco & London: Jossey-Bass.

Durkheim, Emile (1895) *Les Règles de la méthode sociologique*. Paris: Alcan.

Durkheim, Emile & Mauss, Marcel (1903) *De quelques formes primitives de classification: contribution à l'étude des représentations collectives*. In: *Année Sociologique*. Vol. VI (1901-1902), Paris 1903, p 1-72.

Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood, New Jersey: Prentice Hall.

Garfinkel, Harold & Sacks, Harvey (1970) *On Formal Structures of Practical Actions*. In: J.C. McKinney & E.A. Tiryakian, eds.: *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. New York 1970, pp. 337-366.

- Glaser, Barney & Strauss, Anselm (1968) *Time for Dying*. Chicago: Aldine.
- Hoffmann-Riem, Christa (1980) Die Sozialforschung der interpretativen Soziologie – Der Datengewinn. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 32, H.2, pp. 339-372.
- Hoffmann-Riem, Christa (1990) *The Adopted Child. Family Life with Double Parenthood*. New Brunswick, N.J. & London: Transaction Books.
- Kallmeyer, Werner & Schütze, Fritz (1977) Zur Konstitution von Kommunikationsschemata. Dargestellt am Beispiel von Erzählungen und Beschreibungen. In: Wegner, Dirk (Hrsg.), 1977: *Gesprächsanalysen*, Hamburg: Buske, S. 159-274.
- Labov, William & Waletzky, Joshua (1967) Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. In: J. Helm, ed., *Essays in the Verbal and Visual Arts*. Seattle: University of Washington Press, pp. 12-44.
- Mead, Georg Herber (1934) *Mind, Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Perleberg, Katrin & Schütze, Fritz & Heine, Victoria (2006) Sozialwissenschaftliche Biographieanalyse von chronisch kranken Patientinnen auf der empirischen Grundlage des autobiographisch-narrativen Interviews. In: *Psychotherapie und Sozialwissenschaft* 1/2006, S. 95-145.
- Riemann, Gerhard (1987) *Das Fremdwerden der eigenen Biographie. Narrative Interviews mit psychiatrischen Patienten*. Weinheim, München: Fink.
- Riemann, Gerhard (2000) *Die Arbeit in der sozialpädagogischen Familienberatung*. Weinheim & München: Juventa.
- Riemann, Gerhard & Schütze, Fritz (1991) "Trajectory" as a Basic Theoretical Concept for Analyzing Suffering and Disorderly Social Processes. In: Maines, D.R. (eds.), 1991: *Social Organization and Social Processes. Essays in Honor of Anselm Strauss*, Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter, pp. 333-347.
- Sachs, Harvey ((1992) Lecture 8: Invitations; Inexhaustible Topics; Category Bound Activities. (Part II, fall 1965). In: Harvey Sacks, *Lectures on Conversation*, Vol. I and II, edited by Gail Jefferson. Oxford: Blackwell, pp. 175-181.
- Schapp, Wilhelm (2004) *In Geschichten Verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding. (Entagelt in Stories, About Being of Man and Thing.)* Frankfurt am Main: Klostermann.
- Schütz, Alfred (1962) *Collected Papers*, Vol. I. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Schütze, Fritz (1976) Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen. *Kommunikative Sozialforschung*. München (Fink), S. 159-260.
- Schütze, Fritz (1976) Zur soziologischen und linguistischen Analyse von Erzählungen. In: *Internationales Jahrbuch für Wissens- und Religionssoziologie*, Bd. 10. Opladen (Westdeutscher Verlag), S. 7-41.
- Schütze, Fritz (1978) Strategische Interaktion im Verwaltungsgericht. Eine soziolinguistische Analyse zum Kommunikationsverlauf im Verfahren zur Anerkennung als Wehrdienstverweigerer. In: Hassener, W. et al (Hrsg.): *Schriften der Vereinigung für Rechtssoziologie*. Bd. 2, *Interaktion vor Gericht*. Baden-Baden, S. 19-100.
- Schütze, Fritz (1981) Prozessstrukturen des Lebensablaufs. In: Matthes, J. et al. (Hrsg.): *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Kolloquium am sozialwissenschaftlichen Forschungszentrum der Universität Erlangen-Nürnberg. S. 67-156.
- Schütze, Fritz (1983) Biographieforschung und narratives Interview. In: *Neue Praxis*, Jg. 13, H. 3, S. 283-293.
- Schütze, Fritz (1984) Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens. In: Kohli, M. et al. (Hrsg.) *Biographie und soziale Wirklichkeit. Neue Beiträge und Forschungsperspektiven*. Stuttgart, S. 78-117.
- Schütze, Fritz (1987) *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien: Erzähltheoretische Grundlagen*. Teil I: Merkmale von Alltagserzählungen und was wir mit ihrer Hilfe erkennen können. Studienbrief der Fernuniversität Hagen.
- Schütze, Fritz (1989) Kollektive Verlaufskurve oder kollektiver Wandlungsprozess. Dimensionen des Vergleichs von Kriegserfahrungen amerikanischer und deutscher Soldaten im zweiten Weltkrieg. In: *Bios* 2 (1989), S. 31-111.

- Schütze, Fritz (1991) Biographieanalyse eines Müllerlebens – Innovationsbereitschaft als Familientradition und Lebensführungshabitus: Wie die Müllerfamilie Berger die Krisen des Mühlensterbens um die Jahrhundertwende und in den Fünfziger Jahren überwunden hat. In: Scholz, H.-D. (Hrsg.): Wasser- und Windmühlen in Kurhessen und Waldeck-Pyrmont, Kaufungen, S. 206-227.
- Schütze, Fritz (1992) Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and their Biographical Implications. Part 1 and 2. In: International Sociology. Vol. 7, No. 2 and 3. S. 187-208, 347-367.
- Schütze, Fritz (1994) Das Paradoxe in Felix' Leben als Ausdruck eines "wilden" Wandlungsprozesses. In: Koller, Hans-Christoph & Kokemohr, Rainer (Hrsg.): Biographie als Text. Weinheim (Deutscher Studien Verlag), S. 13-60.
- Schütze, Fritz (1995) Verlaufskurven des Erleidens als Forschungsgegenstand der interpretativen Soziologie. In: Krüger, Heinz-Hermann & Marotzki, Winfried (Hrsg.): Erziehungswissenschaftliche Biographieforschung, Opladen (Leske und Budrich), S. 116-157.
- Schütze, Fritz (2001) Rätselhafte Stellen im narrative Interview. In: Handlung Kultur Interpretation, 2001, Jg. 10, Heft 1, S. 12-28.
- Schütze, Fritz (2005) Eine sehr persönlich generalisierte Sicht auf qualitative Forschung. In: Zeitschrift für qualitative Bildungs-, Beratungs- und Sozialforschung. ZBBS 6. Jg., Heft 2/2005, S. 211-248.
- Strauss, Anselm & Fagerhaugh, Shizuko & Suczek, Barbara & Wiener, Carolyn (1985) Social Organization of Medical Work. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Toulmin, Stephan (1958) The Uses of Argument. Cambridge: Cambridge University Press.

Bärbel Treichel

B.3 Konversationsanalys av samtal. Rådgivningsverksamhet, problem- kontra lösningsinriktning, och situationer för biografisk rådgivning

I modulen analyseras två fall av psykosocial rådgivning enligt en modell för konversationsanalys. Rådgivning ses här som en serie kommunikativa uppgifter som utförs av klienten och yrkeshjälparen i interaktion. Under processen kan tyngdpunkten ligga på olika faser i modellen, t.ex. på den fas då lösningen diskuteras fram eller på definieringen och omdefinieringen av problemet. Biografiska överväganden kan göras i de olika stadierna.

En annan argumentationslinje utvecklas för de språkliga uttrycksredskap en klient tar med sig in i samtalet. Redskapen kan vara mer eller mindre utarbetade och visa olika utvecklingsgrad när personen presenterar sina inre upplevelser jämfört med när han/hon enbart redogör för yttre händelser. Sensitivitet för språkliga uttrycksätt kan hjälpa professionella att förstå oordning, knapphändighet eller ett "robust" kommunikativt uttrycksätt i klientens berättelse som något att titta närmare på. Hospicearbetaren i exemplet arbetar med sin klient på att utveckla olika medel för klienten att uttrycka sina inre förhållningssätt. I samtalsprocessen visar rådgivaren också sin rekonstruktionsförmåga. Vissa för en klient viktiga ämnen kan nämligen inte alltid uttryckas i ord utan måste rekonstrueras av den professionelle.

Klientsamtal handlar om att förhandla mening: i en process där de interagerande tolkar varandras yttranden måste båda försöka komma underfund med vad som är relevant, vilken vikt som ska fästas vid det som sägs eller som utelämnas, och allt detta inom den helhetsram av psykosocial rådgivning som ger den ena av de interagerande (klienten) en inriktning som kan få långtgående följder för hans/hennes biografi. Sensitivitet för processtrukturerna i livscykeln, kunskap om handlingsschemat för samtal och medvetenhet om språkliga uttrycksätt när det gäller att beskriva yttre händelser och inre attityder, kan hjälpa psykosociala rådgivare att bättre förstå sina klienter och att bli bättre professionella samtalspartner.

Gerhard Riemann

B.4 Att arbeta med klienter i yrkesrehabilitering - synpunkter på professionellt arbete och biografiska processer

Personer som råkat ut för olika slag av svårigheter på grund av sitt arbete eller förlust av arbete, materiell situation, fysiska problem eller relationer med andra kan få sina livshistorier formade av mäktiga institutioner och professionellas arbete. Om vuxna personer i det tyska samhället hamnar i en situation där deras kropp inte längre håller, t.ex. råkar ut för svåra olyckor eller utvecklar kroniska sjukdomar som gör det svårt för dem att fortsätta med sitt arbete, händer det ibland att de söker sig in i en process av yrkesrehabilitering. Många personer kommer då med i bilden, bland dem läkare, professionella rådgivare, lärare, socialarbetare, psykologer, andra deltagare i samma rehabiliteringsprogram samt kolleger och överordnade. Alla har de sin egen berättelse om vad som händer under denna process.

Syftet med denna modul är att göra läsarna sensitiva för olika perspektiv och upplevelser, dels deras som söker institutionell och professionell hjälp, dels de professionellas som i sitt arbete ska klara av klienternas problem och frågor. Sådana problem kan vara ganska komplicerade. Men professionellt arbete består inte endast av rutiner, och att bara hålla sig till rutinerna kan skapa onödiga problem både för klienter och professionella.

Genom att lyssna på socialarbetares berättelser om de historier de delar med sina klienter i rehabilitering är det möjligt att i det sociala arbetet studera det specifika: arbetets krav, erfarenhetsbaserad kunskap, klientanalyser, problem och eventuella "blinda fläckar". Professionella själva kan dra nytta av att noggrant studera transkriberade spontana berättelser kring vardagliga praktiska erfarenheter. Genom att lyssna på klienters berättelser är det möjligt att lära sig om deras biografier och erfarenheter av arbete och yrkesrehabilitering. Och genom att koppla ihop allt detta material kan man lära sig mycket mer. Socialvetare kallar datainsamling genom olika metoder för "triangulering" av olika människors perspektiv på samma händelser.

I modulen presenteras och analyseras en intervju som författaren gjort med en socialarbetare vid en institution för yrkesrehabilitering. En tidigare intervju med socialarbetarens klient ger ett vidare perspektiv på analysen.

C. Psykosocial rådgivning med biografiskt perspektiv

Texterna i den tredje avdelningen handlar om psykosocial rådgivning från olika synvinklar. De två första modulerna presenteras i korta sammandrag. Den sista texten C3 utgör ett slags sammanfattning av hela textsamlingen och har översatts i sin helhet.

Bożena Borucka & Agnieszka Golczyńska-Grondas

C.1 Den psykosociala rådgivningens förlopp, verksamhetsformer och arbetsfaser

Rådgivande samtal (counselling) är en organiserad, målmedveten verksamhet som utförs inom institutionella ramar. Tack vare G.H. Meads och andra symboliska interaktionisters arbete har uppmärksamhet fästs vid den interaktionella karaktären i kontakten mellan professionell och klient. Rådgivande samtal kan då studeras inte bara i institutionella termer utan framför allt i termer av social interaktion.

Begreppet "arc of work" kommer från Anselm Strauss' forskning kring kroniskt sjuka personer i medicinsk behandling. "Arc of work" definieras som "allt det arbete som skall göras för att kontrollera sjukdomens förlopp och få patienten i ett sådant skick att han/hon kan skrivas ut från sjukhuset". I denna helhet av arbete har patienten sina egna uppgifter att utföra.

Författarna till modultexten har överfört Strauss' analytiska schema till yrkesvägledningsarbetet, en form av professionell hjälp där yrkesutbildade arbetar med identitetsutveckling och klienters biografiska arbete. Utgående från en fallbeskrivning (en yrkesvägledningsprocess i Polen år 2005) skildras följande element i arbetsprocessen: 1) diagnostiskt arbete (kvantitativt och kvalitativt); 2) trygghetsarbete (i fysisk och psykologisk mening); 3) tröstande arbete; 4) psykologiskt arbete ("känslorarbete"): arbetet med interaktionsprocessen och klientens känsla av trygghet, arbetet med att kontrollera känslor, biografiskt arbete, identitetsarbete, kontextualisering, arbetet med att rätta till missförstånd; 5) planering, programmering av aktiviteter och koordinering av hela arbetsprocessen; 6) klientens arbete.

Den sista delen av modulen ägnas svårigheter och paradoxer i psykosocial rådgivning.

Agnieszka Golczyńska-Grondas & Jolanta Grotowska Leder

C.2 Institutionella ramar och villkor för psykosocial rådgivning i yrkesrehabilitering

När det gäller yrkesrelaterad rådgivning kan vi identifiera två "idealtyper" för statliga institutioner: a) arbetsförmedlingen och b) centret för psykologiskt stöd. Vi antar då att de två institutionstyperna skiljer sig från varandra beträffande struktur och organisationskultur, arbetsfilosofi och producerade tjänster. Arbetsförmedlingen är en byråkratisk organisation, som bygger på en mekanistisk filosofi med fokus på att producera en viss produkt (dokument, människor) och baserad på stel, formell hierarki. Den yrkesvägledande anställda i en sådan institution är en bland många byråttjänstemän. Han/hon är tvungen att följa vissa formella procedurer, vilket gör rollen administrativ till sin karaktär. Stödcentrets verksamhet däremot grundar sig på den systemiska och humanistiska psykologin. Arbetskonceptet är flexibelt och tar hänsyn till att den yttre omgivningen kan förändras. Stödcentret fungerar enligt samma regler som ett demokratiskt team. De anställdas olika tjänstpositioner främjar en koordinering av arbetet och de anställda har stor frihet i sitt yrkesutövande.

Utgående från gruppintervjuer med polska yrkesvägledare beskriver författarna hur yrkesvägledningsprocessen går till vid de båda institutionstyperna och hur de institutionella förhållandena påverkar vägledningsprocessen. Modulen presenterar dessutom 1) makro- och mezzosociala förhållandens inverkan på yrkesvägledningsarbetet (sociokulturellt och ekonomiskt sammanhang, förändringar på arbetsmarknaden, statligt system, nationell kultur, lokal miljö); 2) yrkesvägledningsinstitutionerna i hela systemet av liknande organisationer; 3) interinstitutionella begränsningar och restriktioner för vägledningsprocessen (arbetets tekniska villkor, klienternas förväntningar och anpassningsförmåga, organisatorisk kultur). Dessa faktorer inverkan på klientarbetet diskuteras.

Agnieszka Golczyńska-Grondas

C.3 Att arbeta med problem i psykosocial rådgivning: allmänna handlingsstrategier och det unika i en enskild livssituation

Utgående från de fallstudier och den diskussion som presenterats i föregående texter diskuteras här några av de faser och verksamheter som ingår i rådgivnings-

processen. Modul visar på betydelsen av varje klients unika livssituation och beskriver rådgivningsfaserna: inledning, bedömning, planering och förberedelse av åtgärder, förverkligande av interventionsstrategier samt avslutning och evaluering.

Det arbete som utförs inom ett hjälpsystem bygger på olika procedurer. Procedurerna skapas på flera nivåer: teoretisk reflektion kring något visst område av den sociala praktiken, praktisk kunskap hos de professionella, administrativa beslut och konkret verksamhet vid professionella enheter och i team. För att arbetet ska vara effektivt är det nödvändigt att individualisera de professionellas verksamhet och beakta den enskilda klientens biografiska erfarenheter och nuvarande situation.

1 Det unika i varje enskild livssituation

Under arbetet med INVITE-projektet samlades biografiskt material in. Läsaren kan i modulerna bekanta sig med utdrag ur levnadshistorier berättade av klienter vid sociala och psykologiska hjälpcentra i olika europeiska länder.

I modul B1 presenteras Mikkos berättelse. Mikko är en finsk arbetare som är änkling med tre barn och bor med sin sambo. De största problemen i Mikkos liv är alkohol- och drogmisshandlingen och hans depression. Enligt texten hade Mikko druckit i fyrtio år när han försökte ta sitt liv. Efter självmordsförsöket vaknade han på sjukhuset omgiven av sin familj och beslöt sig för att söka sig till vård. Hans sambo sökte sig också till terapi. Nu har Mikko varit nykter de två senaste åren och är medlem i Anonyma Alkoholister. Modul B2 skildrar en tysk man, herr Funke, som lider av Morbus Bechterew. Symptomen tvingade herr Funke att avsluta sin korta karriär som arbetare inom den tunga industrin. Han fick svåra ekonomiska problem, blev lämnad av sin flickvän och förlorade nästan sin bostad. Han led av depression, dålig självkänsla och alkoholmissbruk och klarade inte av att anpassa sig till den nya förändrade verkligheten.

Gerhard Riemann (B4) beskriver en annan tysk man, en 34-årig tvåbarnsfar som bor med sin sambo. Mannen har svåra ryggproblem som förvärrats av att han, trots vetskap om sin sjukdom, jobbat hårt på olika byggplatser för att tjäna pengar.

I modul A2 beskrivs några polska fall: Alicjas, Ewas, Leons, Polas, Malgorzatas och Elzbietas berättelser. Ewa uppfostrades av sin ensamförsörjande mor och blev väl omhändertagen. Tack vare stödet från sina närmaste kunde hon slutföra sina studier och klara sig igenom en period av arbetslöshet. Idag kan hon njuta av livet. Pola kommer från en stor familj på landet och har studerat lantbruk på en yrkesskola men är arbetslös. Ela uppmuntrades av sin far att börja studera textilslöjd vid en

yrkesskola och anställdes senare vid samma textilfabrik där fadern arbetade. Modul C1, som presenterar det professionella arbetet, baserar sig på Jasieks berättelse. Jasiak är en tonåring som kommer från en välutbildad familj och mot sina föräldrars vilja vill bli katolsk präst.

Alla personer som beskrivs i modulerna har fått professionell hjälp av något slag. Mikko deltog i Minnesotaprogrammet och i stödgruppsmöten och fick dessutom stöd av sin familj. Herr Funke hade en mycket engagerad yrkesvägledare, deltog i gruppterapi och en självhjälsgrupp samt genomgick ett 2-årigt program vid ett specialcenter för yrkesrehabilitering i östra Tyskland. I det fall som Gerhard Riemann beskriver fick mannen i fråga yrkesinriktad rådgivning och deltog i en stödgrupp vid ovanstående specialcenter (detsamma som herr Funke). Han fullgjorde sin lärlingstid som bilförsäljare och fann till slut ett nytt jobb vid en skatterådgivningsfirma. Leon, Pola, Alicja, Elzbieta och Maria deltog i gruppundervisning som socialbyråns hjälpcenter ordnade för arbetslösa. Malgorzata, hennes man och deras barn besökte tillsammans en familjeterapeut och Jasiak fick yrkesvägledning.

Redan en ytlig analys av ovan nämnda fall visar hur mångdimensionella och betydelsefulla skillnaderna kan vara mellan olika klienters **livsberättelser** och **situationer vid olika stödinstitutioner**. Även om det är omöjligt att presentera en fullständig lista på dessa olikheter ska vi se på några grundläggande omständigheter som skiljer biografierna från varandra.

Först och främst så bor berättelsernas huvudpersoner i olika **länder**, talar olika **språk** och har växt upp under olika **kulturella, politiska och ekonomiska omständigheter**.²Bortsett från de gemensamma europeiska referensramarna i Finland, Tyskland, Polen och Wales har vi att göra med olika politiska system. Det sociala systemets nuvarande tillstånd är också olika. Det postsocialistiska Polen tampas med andra problem än det förenade Tyskland. Storbritannien och Finland däremot verkar ha en mera stabil ekonomisk och politisk situation. Situationen på arbetsmarknaden är också olika - till exempel var arbetslösheten i projektets partnerländer år 2004 följande: Österrike och Storbritannien ca 4,5 %, Italien 7,7 %, Finland 8,7 %, Tyskland 9,9 % och Polen 18,4 % (www.bezrobocie.net).

² I och med den ökade rörligheten bland arbetstagarna inom EU är betydelsen av kulturella olikheter mycket viktig i socialt arbete. Vi kan anta att utlänningar allt oftare besöker hjälpcentren och att det kommer att behövas nya professionella färdigheter. I socialt arbete används ibland ett s.k. kulturagram, där analysen görs utifrån tio dimensioner: orsak till omlokalisering, laglig status, tid för boende på ett visst ställe, språk i hemmet och utanför, hälso-uppfattningar, krissituationer, helger och speciella händelser, kontakt till kulturella och religiösa institutioner, värderingar knutna till utbildning och arbete, värderingar knutna till familjestruktur, makt, myter och principer. (Congress 2004, 251-253.)

De personer som fått stöd bor inte bara i storstäder utan också i mindre städer och byar och deras verksamhet påverkas av den lokala kulturen och av särdragen i det samhälle där de bor (se modul A3).

Vi kan också se tydliga olikheter i klienternas **livsöden**. Familjestrukturen under klienternas uppväxt var olika (kärnfamiljer, familjer med en förälder, styvfamiljer etc.). Sättet att leva ut rollerna i familjen och uppdelningen av hushållsarbetet var olika och dessutom, något som är viktigt att beakta, fanns det olika kulturella, emotionella, sociala och ekonomiska resurser. En del av klienterna, t.ex. Jasiak, uppfostrades av välutbildade föräldrar som engagerade sig i sitt barn. En del blev lindrigt försummade men fick trots allt nödvändiga emotionella resurser av sina vårdnadshavare, medan andra hade väldigt traumatiska upplevelser (skadliga barndomsupplevelser (ACE), se modul A3).

Trots ett enhetligt statligt utbildningssystem är klienternas **utbildningsbanor** olika. Utöver den formella utbildningsnivån har också skolformen och utbildningens kvalitet en stor betydelse för klienterna.

Olikheter kan också ses i klienternas yrkeskarriärer. En del personer har stadigvarande jobb vid ett och samma företag under hela sitt liv medan andra kanske helt förnekar det förnuftiga i att förtjäna sitt levebröd genom arbete. En del byter yrke, tjänst och arbetsgivare flera gånger under sitt liv medan andra är tillfälligt eller permanent arbetslösa.

De vuxna klienterna har löst sina dilemman inom den **privata sfären** på olika sätt: en del av dem väljer att vara ogifta, andra har stadiga, formella eller informella förhållanden. Deras partners och barn är individer som lever sitt eget liv. En del är fränskilda, medan andra inte har stadiga förhållanden utan söker sig till tillfälliga hetero- eller homosexuella relationer.

Med tanke på hjälpverksamhet är de individuella olikheterna av stor betydelse. En del olikheter, såsom **kön** och **ålder**, är uppenbara medan andra, såsom **hälsotillstånd**, är närapå osynliga. I modul A4 framkommer det att det inte finns något sådant som en könlös livsberättelse. Men det är inte bara den biografiska berättelsen som är könsbetingad. Män och kvinnor går på olika sätt genom sina livserfarenheter³, såsom arbetslöshet eller handikapp. Enligt den traditionella synen på könsrollerna har det under de två senaste århundradena varit mannens uppgift att tjäna pengar och försörja familjen. Forskare som ägnar sig åt mansstudier understryker att arbetet och yrkesrollen har en central plats i genomsnittsmannens

³ Alltsedan 1930-talet har man inom socialvetenskaperna diskuterat motsägelser i uppkomsten av mäns och kvinnors olika beteende. Forskningen ger motstridiga resultat (se t.ex. Branon 1999). Oberoende av hur skillnaderna i könsbeteende och psykologisk funktion uppstår kan olikheterna behandlas som sociala fakta.

liv. Om en man förlorar sitt jobb kan det liknas vid att förlora sitt kön (Golczyńska-Grondas 2004; Coyle enligt Elliot 1996, 87). Arbetslöshet är naturligtvis en lika traumatisk erfarenhet för kvinnor, men i synnerhet i mer traditionella miljöer är det mer socialt accepterat för kvinnor att syssla med hushållsarbete och försörjas av sin partner.

Av någon orsak verkar åldern vara viktig. Varje generation upplever speciella historiska händelser: olika generationers erfarenheter är olika och man kan tala om kohorteffekter (se modul A3). Den biologiska åldern indikerar att en klient befinner sig i en viss fas av sin livscykel och den skarpögde yrkesutövaren kan bedöma om individen genomgått de utvecklingsmoment som hör till just den fasen och han/hon kan också bedöma i vilken grad klienten anpassar sig till de normer som kan kopplas till den "sociala klockan" (modul A3). Människor från olika generationer blir olika behandlade i sin sociala miljö - till exempel i den moderna kulturen i väst behandlas både yngre och äldre ofta som barn och definieras som individer med speciella behov. Dessutom uppfattas äldre ofta som mindre värdefulla (modulerna A1 och A3).

Ytterligare en faktor som bestämmer en individs handlingsförmåga är hälsotillståndet. Allvarliga funktionsstörningar inverkar på hur det dagliga livet organiseras, vilka chanserna på arbetsmarknaden är⁴ samt hur det sociala umgänget sker. En handikappad person kan t.ex. bli stigmatiserad och isolerad eller befinna sig mitt i ett välfungerande stödnätverk. Handikappade skiljer sig från varandra i fråga om självdefinition. I modul A1 kan vi läsa om invalider som trots att de är medvetna om sin sjukdom inte definierar sig själva utgående från handikappet. Deras självbild liknar "friska" människors självbild. I början av hjälpprocessen kan yrkesutövaren på grund av sin stereotypa världsbild begå misstaget att tillskriva sin klient en felaktig identitet.

Hjälpsystemets klienter skiljer sig från varandra också på det personliga planet. Vi kan klassificera dem enligt **personlighetstyp**⁵. Klienterna har olika **karaktärsdrag, mental mognadsnivå, temperament, läggning, världssyn, värderingar** och **självuppfattning**⁶. Vi stöter på denna särskiljande dimension inte bara vid

⁴ Hälsotillståndet begränsar inte nödvändigtvis möjligheterna på arbetsmarknaden. Till exempel i dagens Polen kan man konstatera att handikappade arbetslösa i vissa avseenden är i en bättre position än icke-handikappade.

⁵ Inom psykologin och psykiatrin stöter man på flera olika personlighetstypologier. För yrkesvägledare och socialarbetare är det viktigt att ha ett klassifikationssystem som överensstämmer med deras yrkesutövande. I teamarbete är det nödvändigt att ha ett gemensamt klassifikationssystem.

⁶ I de två första modulerna (0 och A1) understryks att vissa identiteter kan beskrivas som försvagande. Individer som räknas till underklassen har t.ex. inte tillräckligt med makt att stå emot andras sätt att definiera dem (modul 0). Det finns också identiteter som på grund av yttre attack kan vara livshotande för individen (t.ex. judar som attackerades av nynazister eller

diagnostisering med test och intervjuer utan också i det vanliga arbetet. Klientens attityd gentemot andra människor och i synnerhet mot den professionella hjälparen är också viktig. Det finns de som är självständiga och tar ansvar för sina egna beslut och följderna av dem. Men det finns också de som antingen är beroende av andra och föredrar att underkasta sig yttre auktoriteter eller försöker manipulera hjälparen⁷.

Hur en klient i nuläget upplever den biografiska strukturen är väldigt viktigt. Jasiak t.ex. kämpar för rätten att få förverkliga sin biografiska plan, medan hans föräldrar försöker pressa in honom i ett institutionaliserat biografiskt mönster. Personer med samma biografiska struktur kan ha olika beteende. De kan vara väldigt mottagliga för andras inflytande, de kan vara passiva och apatiska eller de kan vara alltför nedtyngda av sina bekymmer för att sätta igång med det som hjälparen föreslår.

Socialbyråns klienter har olika slags **erfarenheter på arbetsmarknaden**. Det finns arbetstagare som har mer eller mindre fast arbete, det finns sådana som Pola som har varit arbetslösa under kortare perioder men som ändå alltid lyckas hitta deltidsjobb och det finns sådana som i likhet med Ela för första gången i sitt liv mister ett jobb. Jasiak är ett exempel på en ung man som står i beråd att planera sin karriär och som tyr sig till en yrkesvägledare för att få stöd i valet av utbildning.

Människor som söker hjälp har också **olika livssituationer**: olika materiella förutsättningar, sociala omständigheter och möjligheter till stöd från andra. **Antalet och kvaliteten på de institutioner som klienten kan söka stöd ifrån** är bland de viktigaste faktorerna här. Motivet hos en potentiell klient bör också beaktas. Beslutet att söka professionell hjälp kan bero på en utvecklingskris, en traumatisk händelse, tilltagande fattigdom e.d. Det är viktigt att veta vilka händelser som gjort att individen tagit kontakt med institutionen (Garvin & Seabury 1996, 156; 159). En del personer kommer till hjälpcentret av fri vilja, medan andra kommer efter påtryckning från någon närstående (t.ex. en familjemedlem i systemisk terapi) eller från representanter för andra institutioner eller myndigheter. Det finns också personer för vilka det är obligatoriskt att besöka hjälpcentret: antingen bestraffas de enligt lagen eller så går de i terapi (ibid. 1996, 156). Härav följer att klienterna har olika attityd gentemot institutionen ifråga och de anställda där.

Och slutligen, varje enskild klient har sina **egna problem**. Enligt Compton och Galaway (1993, 371), författarna till handboken "Social Work Processes", är "allt

antisemiter). Å andra sidan finns det grupper som feminister, homosexuella eller Black Power-rörelsen som kämpar för att deras kollektiva identitet ska få socialt godkännande.

⁷ Ett sådant krävande fall beskrivs av G. Riemann. Klienten förväntade sig att yrkesvägledaren skulle lösa alla hans problem gällande kompetensen för ett nytt jobb och lärlingstiden i bilförsäljningsfirman.

mänskligt liv effektivt problemlösande". Författarna antar att "problem i livet uppstår ur svårigheter med att effektivt lösa problem som hänger ihop med följande: motivation (ofta en obalans mellan hopp och oro ifråga om måluppfyllelse), kapacitet (nödvändig kunskap, sociala färdigheter, anpassningsförmåga, rationella färdigheter, interaktionen med och förhållandet till den yttre verkligheten samt ett visst samspel mellan nuvarande och tidigare biopsykologiska utvecklingsfaktorer) och möjligheter (tillgång till stödsystem, nödvändiga resurser och hjälpande relationer)".

2 Åtgärder för att lösa problem som kommer upp i det rådgivande arbetet

2.1 Teoretiska begrepp

I yrkesvägledning liksom i socialt arbete arbetar man enligt olika teorier. I yrkesvägledningen kan nämnas minst tre olika skolor: den behavioristiska, den psykodynamiska och den personcentrerade⁸. Den polska författaren H. Skłodkowski hänvisar till A.A. Helwigs handbok och räknar upp sex slag av personlighetsteorier som används i rådgivande verksamhet:

1. Teorin om social påverkan: betonar förståelse av självet, mellanmänskliga relationer och klientens problem och framhåller valet av interventioner;
2. Det nondirektiva begreppet, där relationen mellan klient och rådgivare ses som det viktigaste och som fokuserar på "här och nu" och på klientens nuvarande känslor;
3. Det dynamiska begreppet, enligt vilket individer handlar utgående från det undermedvetna (den klassiska psykoanalysen, neo-psykoanalysen och teorin om objektsrelation);
4. Kognitivt-behavioristiska teorier, enligt vilka de erfarenheter individen får under sin inlärningsprocess är de som mest påverkar beteendet. Åtgärderna inriktas här på att förändra beteendet och de kognitiva strukturerna (behaviorism, Eysencks teori, rationellt-emotiva teorier);
5. Humanistiskt-existentiella teorier, som åberopar värderingar, såsom ansvar för sitt eget liv, mental mognad, självstyrning och utveckling (Rogers teori, gestaltpsykologi, existentiella koncept);

⁸ Man kan också tala om olika infallsvinklar, som t.ex. en konstruktivistisk eller en kognitiv infallsvinkel.

6. Den interaktionistiskt-systemiska teorin, som utgår från att subjektets handlingar är beroende av sociala relationer och det system individen befinner sig i (Skłodkowski 1999a, 94-97).

Utöver dessa teorier stöter man inom yrkesvägledningen på olika teorier för yrkesorienterad utveckling som bygger på grundläggande psykologiska teorier (t.ex. F. Parsons estimationsbegrepp, teorier för yrkeskarriärens utveckling, A. Roes och R. Hoppols psykodynamiska teori, beslutsprocessmodellen, sociala/sociologiska modeller för yrkeskarriär) (Paszkowska-Rogacz & Skłodkowski 1999, 140-145).

I socialt arbete har vi en liknande situation. Författarna av boken "Social Work Processes" nämner i ett kapitel om teoretiska perspektiv på praktiskt socialt arbete den ekologiska systemteorin, ego-psykologin, principen om "inlärld hjälplöshet", principen om stressåldrande och kris samt principen om mångfald och olikhet (Compton & Galaway 1993, 123-173). Ända från 1930-talet hade socialarbetarna den psykoanalytiska teorin som grund för sitt arbete (Garvin & Seabury 1996, 53). Senare, som en reaktion mot de psykoanalytiska trenderna, uppstod alternativa tankar på att koncentrera sig på nuet istället för på det förflutna. "Man ältar inte problemen utan de omdefinieras till målsättningar", skriver författaren av modul B1.

Trots de teoretiska och metodologiska skillnaderna verkar det ändå som om professionella hjälpare på det hela taget har ett gemensamt synsätt och arbetar med sina klienter enligt liknande modeller. Vi ska se närmare på denna fråga i nästa kapitel.

2.2 *Hjälpprocessen*

Målet för socialt och rådgivande arbete är att åstadkomma förändring, dels på ett individplan, dels inom gruppinteraktion. Låt oss först konstatera att det professionella arbetet inom såväl socialt som rådgivande arbete bör basera sig på vissa principer. Dessa är enligt Skłodkowski (1999b, 101):

- omsorg och respekt för klientens individualitet,
- varje individs värde och värdighet,
- varje klients frihet och förmåga att identifiera sina särdrag och sin kapacitet,
- ett löfte om ett bättre liv med inriktning på framtiden.

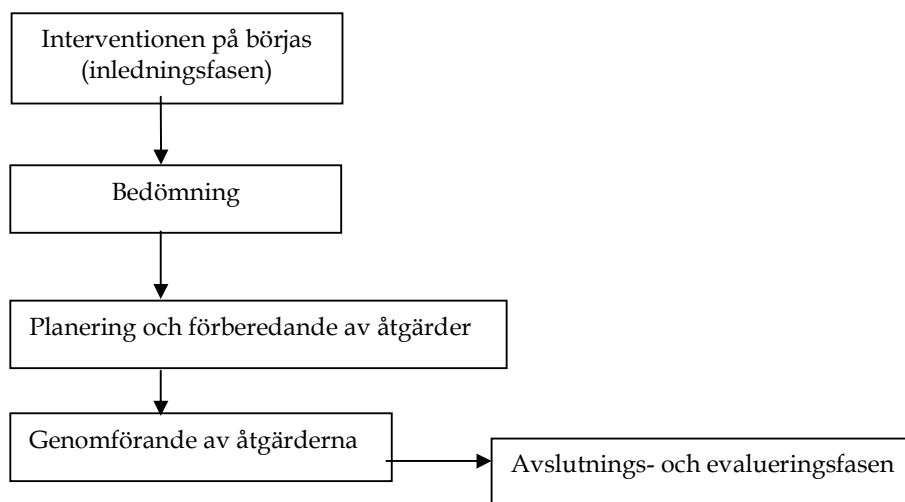
Den professionella hjälparen bör utifrån dessa principer förverkliga hjälpprocessen som består av flera faser. Olika författare beskriver ett varierande antal faser och också åtgärderna i varje fas beskrivs på olika sätt. Compton och Galaway till exempel beskriver tre faser i problemlösningsprocessen: 1) kontaktfasen (engagemang), 2) kontraktfasen och 3) åtgärdsfasen, som även innefattar

avslutande aktiviteter och utvärdering av hela processen. Norm Amundson (1995) å andra sidan talar om fyra faser som är typiska för den centrala karriärrådgivningsmodellen: 1) villighet (etablerandet av arbetsrelationen), 2) utforskande och bedömning av yrkeskarriären, 3) utvärdering, kompromisser och integration och 4) engagemang, handlingsplan och genomförande.

Garvin och Seabury (1996, 61-62, 74) föreslår en mer allmän modell för hjälpprocessen. De nämner fyra komponenter för intervention i socialt arbete:

1. val av målet för förändring,
2. specificering av målen,
3. val av redskap för interventionen,
4. utvärdering av interventionens konsekvenser.

Därefter beskriver författarna hur hjälpprocessen förverkligas steg för steg enligt följande modell:

Vi kommer här att följa denna modell. Låt oss också tillägga att hjälpprocessens längd beror på olika faktorer. Ibland behöver en klient endast ett möte. I sådana fall går man igenom alla nämnda faser under mycket kort tid, t.ex. inom loppet av en timme. Ibland handlar det om flera möten och i vissa fall (såsom i projekten i centret i Strassfurt) kan kontakten vara i flera år.

Inledningsfasen

När arbetet med en hjälpsökande inleds innebär det att situationen mellan de sociala aktörerna ska definieras. Definitionen bygger på två roller: klientens och den

professionella hjälparens. I denna fas är det mycket viktigt att specificera de ömsesidiga förväntningarna - klientens förväntningar gentemot yrkeshjälparen och yrkeshjälparens förväntningar på klienten. Klienten kan t.ex. vänta sig att yrkeshjälparen, efter att ha fått all nödvändig information, ger klienten föreskrifter och visar på konkreta lösningar (Pola beskriver i sin intervju en sådan bild av psykologens professionella roll). Yrkeshjälparen bör också vara medveten om sina förväntningar och krav på sig själv (Garvin & Seabury 1996, 183). Amundson (1995) understryker att det första mötet mellan yrkesutövaren och klienten i hög grad anger tonen för hela processen. Yrkesvägledaren ska skapa ett klimat där klienten känner att han/hon blir bemött som subjekt och med respekt och uppmärksamhet. Rådgivaren ska också vara uppmärksam på klientens eventuella behov att till exempel få prata av sig och normalisera sina erfarenheter av arbetslöshet, innan han/hon är beredd att gå in i bedömningsfasen (Amundson 1995). I inledningsfasen är kommunikationen framför allt individuellt utformad. Den professionella yrkesutövaren bör fästa uppmärksamhet vid klientens stil att kommunicera och vid det väsentliga i klientens berättelse. Om klienten är öppen och spontant berättar om sina problem, är rådgivarens främsta uppgift att lyssna. Om klienten däremot är blyg och behöver stöd, måste rådgivaren vara mer aktiv i samtalet och ställa adekvata frågor.

Bedömningsfasen

Eftersom diagnostiseringsmetoderna behandlats i modul C1, som handlar om arbetsprocessen, kommer vi här att koncentrera oss på andra frågor. Målet för diagnostiseringsfasen är:

- att specificera klientens behov,
- att upptäcka klientens resurser,
- att göra en första bedömning av klientens förväntningar på resultatet av processen.

Vid diagnostiseringen är den biografiska intervjun är bara en metod bland många. Beroende på klientens situation och emotionella tillstånd kan den biografiska intervjun visa sig vara ett outhärligt redskap eller viktig som stödredskap, men i en del fall kan det vara omöjligt att överhuvudtaget samla in den typens information. Vissa klienter är inte villiga att berätta sin livshistoria. Ibland måste man använda sig av tillägsredskap för diagnostisering, t.ex. test av olika slag. Om till exempel klientens verbala färdigheter är begränsade kan ett IQ-test förklara huruvida detta beror på ett lågt IQ eller om det är fråga om ett personlighetsdrag. Ibland kan behovet att använda en viss sorts test födas ur klientens målsättningar, han/hon vill t.ex. undersöka sina förutsättningar för ett visst yrke.

Vid planeringen av själva hjälpprocessen bör vi också upptäcka potentiella hinder som kan försvåra eller t.o.m. blockera arbetet med en viss klient. Motstånd hos klienten kan vara ett sådant hinder. John Enright pekar på fem källor till motstånd i psykoterapi. Dessa källor bör upptäckas och bearbetas under det första mötet med klienten. Enligt Enright kan motståndet bero på:

1. klientens känsla av tvång (klienten har skickats till rådgivaren av en annan institution, han/hon är utsatt för påtryckning av sina släktingar eller söker hjälp för att undgå formella sanktioner såsom fängelse);
2. en motsägelse mellan de uttalade och de verkliga målsättningarna (en arbetslös person som i själva verket inte vill få jobb utan önskar leva ett bra liv utan att vara tvungen att arbeta);
3. medvetenhet om att ens mål är ouppnåeliga (en långtidsarbetslös 55-årig arbetare som vill bli VD för ett företag);
4. vissa förväntningar gentemot yrkeshjälparen (yrkesvägledaren är t.ex. för ung eller för gammal, klienten skulle vilja tala med en kvinna i stället för med en man etc.);
5. motiv som tävlar med de uttalade målsättningarna.

Klienten kommer inte att streta emot, om han/hon vill arbeta med problemet, fokuserar på roten till sitt lidande eller sina svårigheter, känner att målen är realistiska, litar på yrkeshjälparen och inte upplever att värderingarna är motstridiga eller att målen konkurrerar med varandra (ABC psychologickéj pomocy 1993, 32-57). Hindren i hjälpprocessen är givetvis inte alltid föranledda av klientens nuvarande situation och handlingsförmåga. De kan också vara ett resultat av den makrosociala situationen (arbetsmarknadsförhållanden, arbetslöshetsgrad m.m.). Arbetet kan även försvåras av klientens bestämda åsikter om sitt yrkesval⁹.

Som nämndes i modul C1 kan och bör den bedömning som gjorts i inledningsfasen uppdateras i senare faser av hjälpprocessen. Vi vill understryka att initialbedömningen ger en grund för ett fortsatt individuellt arbete. I denna fas fattas beslut om hur länge arbetet kan antas fortgå och vilka huvudformerna för hjälpen ska vara, t.ex. individuella möten eller gruppssessioner. Fasen avslutas med ett inledande kontrakt om att vidta professionella åtgärder.

⁹ Amundson (1995) beskriver typiska myter i sammanhanget. Det finns klienter som tror att ett yrkesval kan göras bara en gång i livet, att det valda yrket skall garantera möjligheter till fullt självförverkligande och att ett lämpligt val ofrånkomligen leder till framgång i livet.

Planerings- och förberedelsefasen

För att kunna planera och förbereda åtgärderna är det nödvändigt att formulera och specificera de problem som skall lösas, göra upp en tidtabell, lista de personer som är involverade i problemen med hänsyn till varje individs egen uppfattning om nyckelfrågorna, och slutligen slå fast en hierarkisk ordning på svårigheterna (Garvin & Seabury 1996, 189-193). I denna fas definieras kortsiktiga och långsiktiga målsättningar, mötesfrekvens och samarbetsvillkor mellan klient och yrkesutövare. Här planeras också vilken slags hjälp som kan komma ifråga och besluts om eventuellt samarbete med andra institutioner. Fasen avslutas med att båda parter undertecknar ett kontrakt. Kontraktet stipulerar målen med interventionen, uppgifter, arbetsfördelning mellan klient och yrkesutövare samt tidsramar. Alla dessa element anges individuellt för varje klient. Vi kan t.ex. jämföra situationen för en långtidsarbetslös person med situationen för en person som förlorat sitt jobb veckan innan. Även om den huvudsakliga målsättningen i bägge fallen ser ut att vara att klienten ska få ett nytt jobb, så kan det vid bedömningen visa sig att den långtidsarbetslösa först och främst behöver komma ur sin känsla av isolering och apati. Rådgivarens första uppgift är då kanske att aktivera klienten så att han/hon får rutiner i vardagen. Följande steg kunde vara att söka ett deltidsjobb osv. Det kan också visa sig att klientens grundbehov inte är tillfredsställda, att han/hon inte har tillräckligt med pengar för sitt uppehälle och att familjen hotas av vräkning – i ett sådant fall kommer åtgärder för att stabilisera livssituationen i främsta rummet. Den korttidsarbetslösa personen å sin sida måste lära sig övervinna känslan av förlust och fara, innan han/hon kan göra sina första försök att hitta ett nytt jobb¹⁰.

Åtgärdsfasen

I åtgärdsfasen är det dags att skrida till verket. Olika former av psykosocial rådgivning kan beskrivas på ett kontinuum: direkt handling, rådgivning, information, undervisning, stöd och terapeutiska samtal. Garvin & Seabury (1996) beskriver följande skeden:

- påverkan (manipulering, övertalning baserad på den professionellas personliga auktoritet och andra kommunikationstekniker);
- ökad spänning - konfrontation (visualisering av följderna av klientens beteende, utpekande av svagheter, en realistisk beskrivning av situationen);

¹⁰ En motsatt situation är också möjlig. En psykiater som arbetade med en grupp kvinnor som led av neuroser kom fram till att roten till hennes klienters problem var bristen på arbete. Hon kontaktade ett hjälpcenter och föreslog samarbete för att lösa klienternas sysselsättningsproblem.

- reducering av spänning (lugnande av klienten, påvisande av starka sidor, logiskt resonemang, normalisering som lindrar skam- eller skuldkänslor, olika stödjande tekniker);
- uppmuntran för att minska spänningen;
- övningar och aktiverande (klienten engageras i olika uppgifter och aktiviteter).

Vidare arbetar den professionella med följande:

- att förmedla information - visar på möjliga lösningar och deras konsekvenser, pekar på andra informationskällor;
- att ta emot information av klienten om resultatet av hans/hennes handlingar, åtaganden, svårigheter och känslor vilka sedan utgör grund för justeringar av planen;
- att arbeta tillsammans med klienten på att förbättra hans/hennes självkänsla, sinne för effektivitet och förmåga att motstå misslyckanden.

I denna fas tar det verkliga arbetet med biografien vid. Men det är bara en av många inriktningar arbetet kan ta. Den professionella hjälparen väljer ut de konkreta strategierna, metoderna och teknikerna i enlighet med klientens personlighetsdrag och hjälpprocessens förlopp. I herr Funkes fall t.ex. var det nödvändigt för rådgivaren att utveckla en djupare relation till klienten för att kunna stöda honom, hjälpa honom att se sitt värde och bli mer självstyrd. Arbetet med att bryta den onda cirkeln av sjukdom, fattigdom och arbetslöshet tog lång tid. För den rådgivare som arbetade med Jasiek var de huvudsakliga uppgifterna däremot att informera och stöda honom i hans process att komma fram till självständiga beslut.

Avslutnings- och evalueringsfasen

I den sista fasen handlar det om att sammanfatta hela arbetet. Klienten bedömer vilka förändringar som skett under det gemensamma arbetets gång och jämför resultaten med de ursprungliga målen. Klienten bedömer i vilken grad han/hon är tillfreds med resultaten. I denna fas behöver den professionella rådgivaren färdigheter att avsluta arbetsrelationen, att skiljas från klienten och att utvärdera sitt eget arbete. Ofta ger klienten och den professionella hjälparen varandra feedback och ibland används speciella utvärderingstekniker såsom frågeformulär.

2.3 Professionell verksamhet och personliga färdigheter

Såväl författare av handböcker som yrkesutövare på fältet betonar att socialarbetares och yrkesvägledares personliga färdigheter är av avgörande betydelse i hjälpprocessen. I synnerhet i de tre första faserna bör yrkeshjälparen koncentrera sig på att skapa ett arbetsklimat där det råder ömsesidigt förtroende och trygghet.

Kommunikativa färdigheter är viktiga - att kunna lyssna, parafrasera, följa klienten och ställa lämpliga frågor. Andra viktiga färdigheter är att kunna klarlägga, sammanfatta, ge feedback, konfrontera och sporra till kritiskt tänkande. Attityder och karaktärsdrag som empati och förmåga att koncentrera sig på klientens problem är också nödvändiga. Även betydelsen av dialog och respekt betonas (modul B1). Den professionella hjälparens egna övertygelser och förutfattade meningar kan ses som element i hjälpprocessen. Den professionelle måste se över sina egna attityder gentemot klienten, avgöra om han/hon är tillräckligt kompetent för att stöda just denna person och reflektera över eventuella stereotypa drag i de vidtagna åtgärderna.

Referenser

ABC psychologicznej pomocy. Santorski, J. (ed.) (1993) Warszawa: Agencja Wy-dawnicza Jacek Santorski & co. [ABC of psychological help]

Amundson, N. (1995) A Centric Carter Counselling Model. ERIC Digest, <http://www.ericdigest.org>

Brannon, L. (1999) Gender: Psychological Perspectives.

Compton, B.R. & Galaway, B. (1993) Social Work Processes. Belmont California: Wad-worth Publishing Company.

Congress, E.P. (2004) Cultural and Ethical Issues in Working with Culturally Diverse Pa-tients and Their Families: the Use of the Culturagram to Promote Cultural Compe-tent Practice in Health Care Settings. In Metteri, A. & Kröger, T. & Pohjola, A. & Rauhala, P-L. (eds.) Social Work Visions from Around the Globe: Citizens, Methods and Approaches. Social Work in Health Care, Vol. 39(1/2 & 3/4), 249-262.

Elliot, F.R. (1996) Gender, family and society. Houndmills. London: Macmillan Press Ltd.

Enright, John (1980) The Structure of Human Experience. Therapy without Resistance. California: Pro Telos.

Golczyńska-Grondas A. (2004) Mężczyźni z enklaw biedy. Łódź. Instytut Socjologii UŁ [The men from the enclaves of poverty]

Paszowska-Rogacz A., Skłodowski H. (1999) Teorie rozwoju zawodowego. In: Psy-chologiczna problematyka doradztwa zawodowego. Materiały do studiowania Skłod-kowski H. (ed.), Łódź; Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego [The theories of vo-cational development]

Skłodowski H. (1999a) Różne koncepcje w zakresie teorii osobowości w doradztwie zawodowym. In Psychologiczna problematyka doradztwa zawodowego. Materiały do studiowania. Łódź; Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. [The different con-cepts of theories of personality in vocational counselling]

Skłodowski H. (1999b) Uwarunkowania społeczne i kulturowe w poradnictwie za-wodowym. In Psychologiczna problematyka doradztwa zawodowego.... [Socio-cultural conditionings of vocational counselling]

WWW.bezrobocie.net/stat_swiat.php [www. unemployment.net]

Appendix 1 och 2

I slutet av den engelska modulsamlingen ingår två transkriberade intervjuer avsedda att användas för övning i biografisk analys.
